

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**Κοινωνικές Διακρίσεις, Μετανάστευση, Ιδιότητα του
Πολίτη**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Καραλή Σοφία Ελένη

«ΤΡΑΝΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ»

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

Σπυριδάκης Εμμανουήλ- Καθηγητής, επιβλέπων

Κουτσούκου Ηλέκτρα- Επιστημονική συνεργάτιδα, μέλος

Καρακατσάνη Δέσποινα- Καθηγήτρια, μέλος

Κόρινθος,

Ιούνιος 2019

Copyright© 2019 (Καραλή Σοφία Ελένη)

Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας έκδοσης, εξολοκλήρου ή τμήματος αυτής για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση των μελετών για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τους συγγραφείς. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα των κειμένων εκφράζουν τους συγγραφείς και μόνο.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική μελέτη ασχολείται με την εργασιακή κατάσταση των διεμφυλικών ατόμων στην Ελλάδα. Προκειμένου να μελετηθεί η εν λόγω κατάσταση, κρίνεται σημαντική μια ανασκόπηση γύρω από βασικές έννοιες που πρόκειται να χρησιμοποιηθούν στην ανάλυση του εργασιακού βίου των προσώπων αυτών. Ορισμένες από τις έννοιες αυτές είναι το φύλο, η θεωρία της επιτελεστικότητας της Judith Butler, το συμβολικό κεφάλαιο του Bourdieu κ.α. Πρόκειται να γίνει μια σύντομη πλαισίωση γύρω από αυτούς τους όρους ώστε να καταστεί σαφές το περιεχόμενό τους, αλλά και το συγκείμενο μέσα στο οποίο θα χρησιμοποιηθούν στην παρούσα μελέτη. Αφού αποσαφηνιστεί ο λεκτικός κώδικας της μελέτης, η προσέγγιση του αντικειμένου της θα γίνει μέσα από την παράθεση υλικού που αφορά στη νομική κατάσταση των τρανς ατόμων και στις μεταβολές που έχουν λάβει χώρα τα τελευταία χρόνια σε διεθνές, αλλά κυρίως σε εγχώριο επίπεδο αναφορικά με το νομικό τους status. Θα αναλυθεί ο τρόπος που αυτές οι μεταβολές τα επηρέασαν, όπως επίσης θα επισημανθούν και ορισμένες αστοχίες των πρόσφατων νομοθετημάτων. Στη συνέχεια αποσαφηνίζονται και καταγράφονται οι στόχοι της μελέτης και τα ερευνητικά ερωτήματα, καθώς και η επιστημονική μεθοδολογία που ακολουθήθηκε, δηλαδή η βιογραφική βιοματική αφήγηση, προκειμένου να συλλεχθούν/παραχθούν τα δεδομένα της μελέτης. Ακολουθεί η παράθεση του πραγματολογικού υλικού που αποκτήθηκε από τις αφηγήσεις των τριών ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνα και η ανάδειξη και ανάλυση των παραγόντων που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της εργασιακής τους διαδρομής. Εν συνεχεία ακολουθούν οι επιμέρους απαντήσεις που δόθηκαν στα ερευνητικά ερωτήματα και τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τη μελέτη.

Λέξεις κλειδιά: διεμφυλικότητα, κοινωνικό φύλο, κοινωνική κατασκευή, επιτελεστικότητα, αποκλεισμός, ανθρώπινα δικαιώματα

ABSTRACT

The present postgraduate diploma thesis is concerned with the working condition of transgender individuals in Greece. In order to study the above-mentioned situation, reviewing some basic terms that are going to be used in the analysis of the labour biographies of those individuals, is considered to be necessary. Some of those notions are gender, Judith Butler's theory of performativity, the Bourdieusian symbolic capital etc. There will be a brief framing around those terms, in order to assure the meaning of their content, but also in order to set the context in which they will be used. After the clarification of the verbal code of the study, the approach of it's objective will follow through the exposition of material related to the transgender situation regarding their legal status and the changes that took place the last years internationally, but mainly in Greece. The way that those changes affected the transgender minority group will be analyzed. Moreover, there will be an attempt to highlight the inexpediencies of the recent legal changes. Afterwards, the targets of the study will be recorded and clarified, as well as the research questions and the scientific methodology that was followed, in our case biographical narrative interviews, in order to collect/produce the study's data. Consequently, the listing of the factual material which was obtained through the process of the three interviews will follow, as well as the analysis of the factors that emerged as decisive in the progress of their working life, through the narrations. Eventually, the answers that were given to the initial research questions will be given, together with the conclusions of the study.

Key words: transgender, gender, social construction, performativity, exclusion, human rights

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1- ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	
1.1 Τι είναι το φύλο;.....	7
1.2 Βιολογικό φύλο vs κοινωνικό φύλο.....	10
1.3 Θεωρία της επιτελεστικότητας.....	12
1.4. Ταυτότητα φύλου: έννοια και υποομάδες της.....	16
1.5 Έκφραση φύλου.....	18
1.6 Δυσφορία φύλου.....	19
1.7 Φυλομετάβαση ή Transition.....	20
1.8 Σεξουαλικός προσανατολισμός.....	21
1.9 Κοινωνικές διακρίσεις και νομικό στάτους των τρανς ατόμων.....	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2- ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	
2.1 Στόχος της μελέτης- Ερευνητικοί άξονες- Ερευνητικά ερωτήματα.....	32
2.2 Δεοντολογία της μελέτης.....	34
2.3 Περιορισμοί της μελέτης.....	38
2.4 Μεθοδολογία και ερευνητικά εργαλεία.....	42
2.5 Δειγματοληψία.....	49
2.6 Παρουσίαση του δείγματος.....	51
2.7 Θεματική ανάλυση αποτελεσμάτων.....	52
Α) Αυτοαντίληψη- αυτοπροσδιορισμός.....	53
Β) Στάση οικογένειας και υποστηρικτικά δίκτυα.....	60
Γ) Ψυχοσυναισθηματική κατάσταση.....	65
Δ) Εργασιακή κατάσταση πριν και μετά τη φυλομετάβαση.....	72
Ε) Διακρίσεις, αποκλεισμός και σχέση με το κράτος.....	75
ΣΤ) Στρατηγικές επιβίωσης και διαχείρισης της καθημερινότητας.....	82
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3- ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	90
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	94

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην παρούσα έρευνα θα διερευνήσουμε τη σχέση των διεμφυλικών ατόμων με την εργασία. Θα αναλύσουμε τη διαδικασία της εισόδου και της παραμονής των τρανς ατόμων στους χώρους εργασίας, κατά πόσο δηλαδή αυτοί οι χώροι είναι προσβάσιμοι στα τρανς άτομα, εάν όχι ποια είναι τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και πως αυτά εκφράζονται από τη σκοπιά των ίδιων των υποκειμένων, τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εργάζονται- αν εργάζονται- καθώς επίσης τους τρόπους με τους οποίους λαμβάνουν χώρα όλα τα παραπάνω στον ελλαδικό χώρο και δη στον αθηναϊκό. Κάποια από τα ερωτήματα που θα μας απασχολήσουν είναι τα εξής: Ποιες δυναμικές αναπτύσσονται μεταξύ των τρανς ατόμων και των διαφόρων εργασιακών περιβαλλόντων; Είναι ευπρόσδεκτα τα υποκείμενα αυτά ως εργαζόμενοι; Έρχονται αντιμέτωπα με διακρίσεις; Βιώνουν εργασιακό αποκλεισμό; Πως αντιπαρέρχονται τις δυσκολίες αυτές, με ποιες στρατηγικές; Τις παραπάνω εκφάνσεις της καθημερινότητας των τρανς ατόμων, θα τις ερευνήσουμε ως ένα τμήμα των έμφυλων νοηματοδοτήσεων και αναπαραστάσεων με τις οποίες λαμβάνουν υπόσταση οι κοινωνικές σχέσεις και ιεραρχίες. Θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τις έμφυλες κατηγοριοποιήσεις αρχικά μέσα από τα βιώματα των συνεντευξιζόμενων ατόμων και έπειτα να τις ερμηνεύσουμε μέσα από το πρίσμα του φεμινισμού. Στην εργασία αυτή θα ανιχνεύσουμε τις αξιολογήσεις με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι οι διεμφυλικοί πολίτες μέσα σε δεδομένα εργασιακά περιβάλλοντα ή/και εκτός αυτών. Θα εξετάσουμε τον τρόπο που ανακύπτουν οι θηλυκότητες και αρρενωπότητες στα περιβάλλοντα αυτά, αλλά κυρίως το πως νοηματοδοτούνται, κρίνονται και ιεραρχούνται. Το ότι βρίσκονται σε δεδομένα εργασιακά περιβάλλοντα, ας ληφθεί παρακαλώ υπόψιν ως μια έκφραση λίγο πιο αφηρημένη, υπό την έννοια ότι μπορεί τα άτομα να μη βρίσκονται σε εργασιακό καθεστώς, καθώς ενδεχομένως να αντιμετωπίζουν τον εργασιακό αποκλεισμό ακριβώς λόγω της ταυτότητας φύλου

τους. Έτσι, η ανεργία ως έννοια αποκτά νόημα ως εργασιακή-μη κατάσταση, συνθήκη με σημαντικές συνέπειες στη ζωή των ατόμων, με την επιρροή της να είναι υπαρκτή σε πολλαπλά επίπεδα.

1) ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Ο φεμινισμός αποτελεί ένα κίνημα με διαστάσεις φιλοσοφικές, κοινωνικές, πολιτικές, ακτιβιστικές, νομικές κ.α., που έχει ως στόχο τη βελτίωση της θέσης των γυναικών, αλλά και γενικότερα όλων των καταπιεσμένων έμφυλων ταυτοτήτων, καθώς επίσης και την ανάδειξη της σημαντικότητας των λιγότερο εκπροσωπημένων στο κοινωνικό γίνεσθαι έμφυλων ταυτοτήτων (Mc Dowell, 2004:8). Θα χρησιμοποιηθούν αναλυτικά και ερμηνευτικά εργαλεία που προσέφερε το συγκεκριμένο ρεύμα σκέψης, ιδίως το δεύτερο και τρίτο κύμα του, με σκοπό να καταγραφούν και να αναλυθούν οι σχέσεις που ανακύπτουν μεταξύ των έμφυλων ταυτοτήτων- εν προκειμένω των transgender ατόμων και του εργασιακού περιβάλλοντος το οποίο είτε τα αποδέχεται ως εργαζόμενους, είτε τα απορρίπτει. Παρακάτω, κρίνεται σκόπιμο να παρατεθούν κάποιοι ορισμοί τους οποίους πρόκειται να συναντήσουμε συχνά στη μελέτη αυτή.

1.1 Τι είναι το φύλο;

Τι είναι το **φύλο**; Πολλές θα μπορούσαν να είναι οι απαντήσεις, αναλόγως με το άτομο που ρωτά, την ιστορική συγκυρία κατά την οποία τίθεται το ερώτημα, σε ποιο μήκος και πλάτος της γης κατοικεί, το πολιτισμικό του υπόβαθρο, την κοινωνική του θέση και άλλα πολλά. Η έννοια του φύλου, είναι ένα από τα πεδία της ζωής του οποίου το περιεχόμενο συνεχώς μεταβάλλεται, αναπροσαρμόζεται και επανενοιοδοτείται ανάλογα με το πλαίσιο μέσα στο οποίο βρίσκεται. Λαμβάνει υπόσταση μέσα από τις νοηματοδοτήσεις που του αποδίδονται σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό περιβάλλον, αλλά και μέσα από τα νοήματα, τις πράξεις και τις στρατηγικές που τα ίδια τα υποκείμενα-φορείς παράγουν κατά τη διαδικασία της αλληλεπίδρασής τους με το περιβάλλον αυτό. Το φύλο αποτελεί μια κατηγορία μέσα από την οποία

φιλτράρονται οι αξιολογήσεις που κάνει κάποιος-α για τους εταίρους του και διέπει όλες τις κοινωνικές σχέσεις, όπως επίσης και η εργασία. Το επάγγελμα είναι ένας καθοριστικός παράγοντας αυτοπροσδιορισμού του ατόμου, αλλά και ετεροκαθορισμού, δηλαδή συμβάλλει στον τρόπο που θα αξιολογήσει το κοινωνικό σύνολο το άτομο αυτό με κριτήριο τα επαγγελματικά του επιτεύγματα, αλλά και το ίδιο το πρόσωπο τον εαυτό του. Τα επαγγελματικά επιτεύγματα που κρίνονται ως υψηλά, συνοδεύονται συνήθως από αντίστοιχες οικονομικές απολαβές και από την κατοχή υψηλού κοινωνικού στάτους. Οι παραπάνω θετικές αξιολογήσεις επιτρέπουν στο άτομο αυτό να αποτελεί ένα θετικό πρότυπο, να είναι ένα επιθυμητό μέλος της κοινωνίας και να έχει πρόσβαση σε πεδία της ζωής που επιθυμεί. Κατ' επέκτασιν, το υποκείμενο αυτό ισχυροποιεί τη θέση του στο παιχνίδι του κοινωνικού ανταγωνισμού.

Η περιγραφή των Schinkel και Noordegraaf βρίσκεται στον πυρήνα των παραπάνω και μας εκθέτουν σε μια ακόμη προσέγγιση: αυτήν του Bourdieu για την έννοια του συμβολικού κεφαλαίου. *«Ο επαγγελματισμός εκλαμβάνεται ως μια μορφή συμβολικού κεφαλαίου, η ουσία του οποίου είναι υπό συνεχή διαπραγμάτευση σε πλαίσια που καθορίζονται από σχέσεις εξουσίας, τόσο εσωτερικά, όσο και εξωτερικά. Τα επαγγελματικά πεδία ενσωματώνονται σε υποκειμενικές σχέσεις με άλλα πεδία σε αυτό που ο Bourdieu περιγράφει ως το γενικό πεδίο της εξουσίας. Ο επαγγελματισμός αποτελεί ένα σπάνιο συμβολικό πόρο, ένα αντικείμενο διαδικασίας καθιέρωσης και μια πηγή νομιμοποιούσας μορφής δράσης και ερμηνείας»* (Schinkel and Noordegraaf 2011:67).

Κατά τον Bourdieu όλα τα είδη κεφαλαίου που έχει κανείς στην κατοχή του (οικονομικό, πολιτισμικό, κοινωνικό), συνεισφέρουν στην τελική άθροιση του συμβολικού κεφαλαίου του ατόμου αυτού. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω ο επαγγελματισμός αποτελεί μια μορφή συμβολικού κεφαλαίου, όπως επίσης και το φύλο. Είναι κατηγορίες φορτισμένες με νοήματα. Επομένως, αυτά τα δυο στοιχεία οπωσδήποτε διέπονται από κάποιες κοινές αρχές, όπως για παράδειγμα ότι αποτελούν στιβαρά και άμεσα αναγνωρίσιμα στοιχεία της ταυτότητας κάποιου-ου, στοιχεία με τα οποία εισέρχεται το άτομο στο πεδίο του κοινωνικού ανταγωνισμού και τοποθετούν το υποκείμενο αυτό, ηθελημένα ή όχι, σε προκατασκευασμένες και ήδη αξιολογημένες θετικά ή αρνητικά κατηγοριοποιήσεις. Βλέπουμε λοιπόν, ότι αυτές οι δυο κατηγορίες, φύλο και εργασία, έχουν κοινά στοιχεία: αποτελούν

σημαντικά κριτήρια που επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε και κρίνουμε τους γύρω μας, τον τρόπο με τον οποίο κρινόμαστε εμείς από τους άλλους και επίσης φέρουν εξουσιαστικές δυναμικές, αλλά και δυναμικές υποταγής. Το φύλο και η εργασία, πέρα από απλουστευτικά φυσικοποιημένες και διεκπεραιωτικές κατηγορίες, αποτελούν σχέσεις εξουσίας που διέπουν τα περισσότερα -αν όχι όλα- πεδία της ζωής.

Η ένταξη των ταυτοτήτων σε κατηγορίες είναι ένα πολύπλοκο και διόλου ξεκάθαρο ζήτημα. Η κατηγοριοποίηση αυτή δεν είναι ποτέ ουδέτερη και διέπεται από πολύπλοκες αξιολογήσεις και ιεραρχήσεις οι οποίες δομούνται με όρους "άνωτερότητας-κατώτερότητας, ηθικού-ανήθικου, φυσικού-παρά φύσιν", πολλές φορές με έναν άρρητο τρόπο, ιεραρχήσεις που λαμβάνουν χώρα σε διαδραστικό επίπεδο, αλλά και σε κοινωνικό. Οι έμφυλες κατηγορίες που ανακύπτουν αποκτούν νόημα μόνο μέσα στο σύστημα σχέσεων στο οποίο υπάρχουν, είτε μεταξύ μεμονωμένων οντοτήτων, είτε μεταξύ ομάδων, οι οποίες λαμβάνουν μέσα στο σύστημα κοινωνικών σχέσεων και δυναμικών διαφορετικούς βαθμούς προτίμησης, αμφιθυμίας, εχθρότητας, ανταγωνισμού, συντροφικότητας και συνεργασίας (Jenkins, 2008:6). Θα τολμούσε να πει κανείς ότι το ίδιο συμβαίνει και με τις επαγγελματικές κατηγορίες. Υπό αυτήν την έννοια αποκτά νόημα το να επιθυμούμε να αναγνωρίζουμε τους "άλλους", αλλά και να αναγνωριζόμαστε από αυτούς-ες, προκειμένου να γνωρίζουμε εκατέρωθεν ποιες είναι οι αξιολογήσεις που α priori έχουμε σχηματίσει για τη συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα και ακολούθως να ξέρουμε με ποιον τρόπο προτιθέμεθα να τους συμπεριφερθούμε. Παρόλα αυτά, οι εν λόγω αξιολογήσεις δεν εξελίσσονται γραμμικά, δεν είναι ξεκάθαρα προσωπικές και αλληλοεπικαλύπτονται από κοινωνικά αποδεκτές νόρμες. Πολλές φορές είναι δυσδιάκριτα τα σημεία που μπορούμε να ξεχωρίσουμε που τελειώνουν οι κοινωνικές νόρμες που έχουμε ενσωματώσει και που ξεκινά η δική μας προσωπική κρίση.

Η κατηγορία φύλο αποκτά με το πέρασμα του χρόνου και την εξέλιξη των κοινωνιών νέα νοήματα και τα άτομα-φορείς προσπαθούν αφενός να διατηρήσουν τα επιθυμητά χαρακτηριστικά της έμφυλης ταυτότητάς τους ή/και να αποκτήσουν νέες ιδιότητες και δεξιότητες επιθυμητές για την ατομικότητά τους, αλλά και τη συλλογική τους ταυτότητα και αφετέρου να αποτινάξουν από πάνω τους τις ανεπιθύμητες. Παρακάτω θα δούμε κάποια βασικά ερμηνευτικά εργαλεία με τα οποία επιχειρήθηκε

μέσα στα χρόνια η συζήτηση και ανάλυση των έμφυλων κατηγοριών, τουλάχιστον στο δυτικό κόσμο. Δεν θα μπορούσαν άλλωστε σε μια εργασία τέτοιας έκτασης να διερευνηθούν οι απόψεις και τις νοοτροπίες άλλων πολιτισμών, καθώς εκεί θα συζητούσαμε πλέον για άλλα νοητικά και αντιληπτικά σύμπαντα και κοσμοθεωρίες. Τα εργαλεία αυτά αντανακλούν κατά ένα τρόπο τις κοινωνικές αντιλήψεις, τις ανάγκες και τα προτάγματα των εποχών μέσα στις οποίες αναδύθηκαν και θα ήταν πολύ βοηθητικό να εξεταστεί η χρησιμότητά τους μέσα στο ιστορικό- κοινωνικό τους συγκείμενο.

1.2 Βιολογικό φύλο vs κοινωνικό φύλο:

Ο όρος **‘βιολογικό φύλο (sex)’** αναφέρεται στις ανατομικές διαφορές ανάμεσα στο ανδρικό και το γυναικείο σώμα. Αποτυπώνει την αισθητηριακή διαφορά των γεννητικών οργάνων του αρσενικού και του θηλυκού και τη συνακόλουθη διαφορά των αναπαραγωγικών τους λειτουργιών. Στον κυρίαρχο λόγο όταν μιλούμε για το βιολογικό φύλο στην πραγματικότητα αναφερόμαστε στο δίπολο ‘‘άνδρας-γυναίκα’’ και σε μια αποσιωπημένη αποδοχή της κοινής αντίληψης ότι πρόκειται για δυο εκ διαμέτρου ‘‘αντίθετες’’ οντότητες. Στα ανατομικά αυτά χαρακτηριστικά εδραιώνονται συγκεκριμένες προσδοκίες και επιταγές για το τι δύνανται/επιβάλλεται να κάνουν τα σώματα αυτά ή όχι, σύμφωνα με τις κοινωνικές αντιλήψεις της τρέχουσας περιόδου (Laquer, 2003). Το βιολογικό φύλο, στο δυτικό τουλάχιστον κόσμο, είναι το κριτήριο αυτό, σύμφωνα με τις επιταγές του οποίου τα άτομα ‘‘οφείλουν’’ να συνταχθούν προκειμένου να εισέλθουν ομαλά στο κοινωνικό σώμα. Σύμφωνα με τον Παπαταξιάρχη *«ο σεξουαλικός διμορφισμός έχει κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές και ηθικές προεκτάσεις»* (Παπαταξιάρχης, 2006:13). Με άλλα λόγια, η κατηγορία βιολογικό φύλο ξεπερνά τη λεκτική αποτύπωση της ανατομικής διαφοροποίησης των σωμάτων και συνιστά το ‘‘όχημα’’ με το οποίο εισέρχεται το άτομο στην κοινωνία, το οποίο αναμένεται να έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, σωματικά και ψυχικά, καθώς επίσης συγκεκριμένες ιδιότητες και ικανότητες. Ακόμα, αναμένεται να φέρει εις πέρας συγκεκριμένες αποστολές χρησιμοποιώντας πεπατημένες οδούς που θεωρούνται θεμιτές, ηθικές, κανονικές, αρμόζουσες στο φέρον φύλο και οι οποίες δεν πρόκειται να διασαλέψουν με κανέναν τρόπο την

καθεστηκυία τάξη. Το βιολογικό φύλο λοιπόν ανάγεται από οπτική κατηγοριοποίηση σε πολιτισμικό σύμβολο που φέρει σαφώς εννοιοδοτημένα χαρακτηριστικά και συνακολούθως ανάγεται σε ιεραρχημένη κοινωνική σχέση που διέπει την καθημερινότητα και αποδίδει στα άτομα διαφορετικούς βαθμούς “αξιοσύνης” και ικανότητας. Τι συμβαίνει όμως όταν τα χαρακτηριστικά του βιολογικού φύλου ενός υποκειμένου δε συνάδουν με τις επιτελέσεις της καθημερινότητας που αρμόζουν παραδοσιακά στο φύλο αυτό;

Ο όρος “κοινωνικό φύλο” (**gender**) σχετίζεται με το πολιτισμικό περιεχόμενο που προσδίδεται στο βιολογικό φύλο, δηλαδή στις κοινωνικές-πολιτισμικές ιδιότητες που αποδίδονται στο φυσικοποιημένο και αυστηρά οριοθετημένο δίπολο “άντρας-γυναίκα” (Laquer, 2003). Είναι ένας όρος που χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από την Ann Oakley το 1972 προκειμένου να εισάγει μια νέα αναλυτική κατηγορία, η οποία θα ήταν περισσότερο ικανή να αναλύσει το έμφυλο ζήτημα, σε σχέση με το *arriori* καθορισμένο βιολογικό φύλο (Bereni, 2012), Το κοινωνικό φύλο είναι μια κοινωνική κατασκευή, το αποτέλεσμα των νοηματοδοτήσεων και των πρακτικών που αποδίδονται κοινωνικά σε ένα σώμα, έχει να κάνει με την επιτέλεση συμπεριφορών, αναπαραγωγή μοτίβων, ρόλων, οι οποίοι θεωρούνται “ανδρικοί ή γυναικείοι” και κοινωνικά αποδεκτοί (ή και όχι) στο κυρίαρχο κοινωνικό σύστημα. Ορισμένες δραστηριότητες παραδοσιακά θεωρούνται “ανδρικές ή γυναικείες” και η επιτέλεσή τους μπορεί να ενδυναμώνει ή και να αποδυναμώνει τον τρόπο που αντιλαμβάνεται ο κοινωνικός περίγυρος ένα άτομο, αλλά και το ίδιο το άτομο τον εαυτό του. Αυτή η πρακτική που μπορεί να είναι καταπιεστική/ καταναγκαστική για το ένα υποκείμενο, μπορεί να αποτελέσει πράξη αυτοπροσδιορισμού και απελευθέρωσης για το άλλο. Τα λόγια του πρόσφατα δολοφονηθέντος γκέι, gender queer, οροθετικού, ακτιβιστή, drag performer Ζακ Κωστόπουλου σε συνέντευξή του το 2015, βρίσκονται στον πυρήνα των παραπάνω: «[...]Το *drag* είναι ένας τρόπος να εκφράσεις άλλες πλευρές του εαυτού σου, να εκφράσεις διαφορετικά το φύλο σου, γενικά να βρεις έναν τρόπο να εκφράζεσαι χωρίς να έχεις τίποτα να σε βάζει σε καλούπια. Γιατί το *drag* είναι τόσο έξω από καλούπια και νόρμες που και να θες να το βάλεις σε τέτοια, δεν μπορείς. Δεν ξέρω πως ακριβώς να το εξηγήσω, αλλά το να φοράς μια καούκα, τακούνια και *make up* ξαφνικά σου δίνει το θάρρος (ή και το θράσος αν θες) να λες και να κάνεις ότι στο

διάλογο της[...] Γιατί σύμφωνα με τα κοινωνικά πρέπει, το μεγαλύτερο λάθος το έχεις ήδη κάνει. Είσαι ένα αγόρι με βαρύ μακιγιάζ και ψηλοτάκουνα. Άρα έχεις ήδη γκρεμίσει ό,τι σε κράταγε πίσω και έχεις-νιώθεις την πλήρη ελευθερία» (<https://www.klik.gr/gr/el/humans-of-athens/zackieoh-i-proti-kuria-tis-lgbtqi-koinotitas/>).

Αξίζει να σημειωθεί πως στην καθημερινή ζωή όταν γίνεται αναφορά στον όρο φύλο, τότε μάλλον αυτή η αναφορά σχετίζεται με το δίπολο το οποίο αναφέραμε παραπάνω, δηλαδή άνδρας-γυναίκα. Στην παρούσα εργασία, αλλά και γενικότερα στις κοινωνικές επιστήμες, ο όρος αυτός αναφέρεται σε μια πολιτισμική, κοινωνική και ψυχολογική κατηγοριοποίηση, που απέχει από την απλουστευτική κατηγοριοποίηση αρσενικό-θηλυκό. Η διαφορά λοιπόν της κοινής και της επιστημονικής γλώσσας στο εν λόγω πεδίο, θα μπορούσε να αποτυπωθεί ως η αφενός περιρρέουσα κοινή αντίληψη ότι φύλο=βιολογικό φύλο και αφετέρου, η επιστημονική αντίληψη ότι φύλο=gender. Συνοψίζοντας, το αποδιδόμενο κοινωνικό φύλο μπορεί να μεταφραστεί ως το σύνολο των προσδοκιών που έχει ο κύριος όγκος του κοινωνικού περιβάλλοντος ενός ατόμου, όσον αφορά τις επιτελεστικές λειτουργίες που αφορούν στην έκφραση του φύλου του ατόμου αυτού, βάσει του πως αντιλαμβάνεται ο κοινωνικός αυτός περίγυρος το περιεχόμενο του βιολογικού φύλου. Δηλαδή βλέπουμε ότι και πάλι, υπό μία έννοια το κοινωνικό φύλο εδραιώνεται “πάνω” στην απλουστευτική δυαδική κατηγοριοποίηση του βιολογικού φύλου. Για να παραφράσουμε τα λόγια της Bleier στο ανωτέρω αναφερθέν κείμενο του Παπαταξιάρχη, αυτό συμβαίνει καθώς η βιολογία και ο πολιτισμός εξελίσσονται παράλληλα και το ένα μας προσφέρει εργαλεία ανάγνωσης του άλλου. Θα ήταν αδύνατο να ανακαλύψουμε “άθικτες” αλήθειες στη βιολογία που να μην έχουν φιλτραριστεί από συμβολικές αναγνώσεις του περιεχομένου τους, αναγνώσεις που πηγάζουν από τις πολιτισμικές “αλήθειες” οι οποίες έχουν εγκαθιδρύσει την κανονικότητα στην κοινωνική ζωή (Παπαταξιάρχη, 2006).

1.3 Θεωρία της επιτελεστικότητας:

Ας σκεφτούμε ότι ο επίπλαστα αντικειμενικός τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την έμφυλη πραγματικότητα, σχετίζεται με τον επίσης επίπλαστα

κοινό τόπο πως το βιολογικό φύλο είναι η κατεξοχήν κατηγορία η οποία χτίζει την ταυτότητα και τη σεξουαλικότητα ενός ατόμου, σκέψη που αναγκαστικά μας οδηγεί στο ότι η ετεροκανονικότητα ριζώνει στη φυσικοποίηση των χαρακτηριστικών του κοινωνικού φύλου ως προδιαγεγραμμένα από το βιολογικό φύλο. Στον κυρίαρχο λόγο υπάρχει η αυθαίρετη άποψη ότι οι έννοιες του sex, του gender και της σεξουαλικής ταυτότητας κάποιου-ας, αποτελούν μια συνεκτική ομάδα χαρακτηριστικών η οποία απορρέει από το φύλο με το οποίο γεννιέται κανείς. Ωστόσο, αναπόφευκτα προκύπτει η εξής απορία: Μήπως συμβαίνει το αντίστροφο; Μήπως αυτή η φαινομενική συνοχή συνίσταται στις επαναλαμβανόμενες επιτελέσεις του φύλου ξανά και ξανά ώσπου η επαναληψιμότητά τους να διαπαιδαγωγήσει; Αυτές οι επαναλήψεις, αυτές οι "παραστάσεις" του φύλου είναι τελικά που μαθαίνουν "τι εστί να είναι κανείς γυναίκα ή άνδρας", με ποιους τρόπους "οφείλει" να αναπαριστά τη θηλυκότητα ή την αρρενωπότητα, ώσπου να μάθει να το κάνει σωστά, αν θέλει να είναι κοινωνικά αποδεκτός-ή. Τα υποκείμενα βρίσκονται στη θέση να μιμούνται το πρότυπο του θηλυκού ή του αρσενικού, ένα πρότυπο που ποτέ κανείς δεν αντίκρουσε στην πραγματικότητα. Οι επιτελούμενες πρακτικές, έπειτα από πολλές επαναλήψεις που μεταβιβάζονται διαγενεακά, φτάνουν στο σημείο να φυσικοποιούνται, δηλαδή να ανάγονται a priori στο βιολογικό φύλο κάποιου-ου, καθώς είναι τόσο αναμενόμενο ότι θα επιτελεστούν, όπως τόσες και τόσες φορές στο παρελθόν. Ακόμα, μέσω της προαναφερόμενης κοινωνικής αναπαραγωγής οι επιτελέσεις αυτές ανάγονται σε εκφραστικές εκφάνσεις της "πεμπτουσίας" του φύλου.

Θα μπορούσαμε επίσης να πούμε ότι η ετεροκανονικότητα ως κοινωνικά κατασκευασμένο αντιληπτικό σχήμα, μπορεί να υποστηριχθεί ως νοητικό προϊόν και από διάφορες θεωρίες για τη μάθηση. Για παράδειγμα, ως επανάληψη μιας αντίδρασης μετά από θετική ενίσχυση κατά Skinner, ή ως μίμηση προτύπου κατά Bandura. Λαμβάνοντας υπόψιν μας ότι οι θεωρίες της μάθησης είναι πάρα πολλές και κατ' επέκτασιν και οι ορισμοί τους, θα μπορούσαμε να υιοθετήσουμε έναν αρκετά περιεκτικό ορισμό του Kimble: «η μάθηση είναι μια σχετικά σταθερή αλλαγή σε μια δυνατότητα της συμπεριφοράς, η οποία συμβαίνει ως αποτέλεσμα ενισχυμένης πρακτικής» [\(<https://www.britannica.com/science/learning->](https://www.britannica.com/science/learning-)

[theory#ref586940](#)). Και δε θα μπορούσαν παρά να χαρακτηριστούν ως ενισχυμένη πρακτική οι επιτελέσεις του φύλου, η οποία ξεκινά να διδάσκεται από πολύ μικρή ηλικία, επικροτεί συγκεκριμένες συμπεριφορές ενώ αποθαρρύνει αυτές που θεωρούνται μη αρμόζουσες και συμβαδίζουσες με το βιολογικό φύλο του ατόμου, το οποίο αποτελεί και τη μόνη αδιαμφισβήτητη έμφυλη αλήθεια, αν θέλουμε να μιλήσουμε με όρους της κυρίαρχης ετεροκανονικής πραγματικότητας. Μερικά τέτοια “αθώα” παραδείγματα που οι περισσότερες και περισσότεροι από εμάς έχουμε κατά καιρούς ακούσει είναι τα εξής: «Γιάννη, σταμάτα να κλαις, οι άντρες δεν κλαίνε!», «Μαρία, τι ακαταστασία είναι αυτή στο δωμάτιό σου, κορίτσι είσαι εσύ;»

Σε δεδομένο πλαίσιο, οι αποτυχημένες επιτελέσεις των έμφυλων αναπαραστάσεων έχουν τη δύναμη να προκαλέσουν ρήγματα στις γνωστές και αποδεκτές κοινωνικά έμφυλες ταυτότητες, με αποτέλεσμα να αμφισβητηθούν οι προηγούμενες, να δημιουργηθούν νέες και να αρχίσει μια εκ νέου συζήτηση για το τι είναι ή δεν είναι στην πραγματικότητα τα υποκείμενα.

Παρατίθενται τα λόγια της Butler σχετικά με τη θεωρία της επιτελεστικότητας *«Χωρίς αμφιβολία, υπάρχουν ατομικές αποχρώσεις και ιδιαίτεροι τρόποι να πραγματώνει κανείς το φύλο του, αλλά το ότι το κάνει, και μάλιστα ότι το κάνει σύμφωνα με συγκεκριμένους κανόνες και απαγορεύσεις, σίγουρα δεν αποτελεί καθαρά προσωπικό του ζήτημα [...] Η πράξη που κάνει κανείς, το δρώμενο που επιτελεί είναι κατά κάποιον τρόπο μια πράξη που έχει ξεκινήσει πολύ προτού το δρών υποκείμενο εμφανιστεί στη σκηνή. Επομένως το φύλο είναι μια πράξη που έχει προβαριστεί ήδη – και μοιάζει με το σενάριο που συνεχίζει μεν να υπάρχει και άνευ των συγκεκριμένων ηθοποιών που το χρησιμοποιούν, αλλά δεν παύει ποτέ να χρειάζεται τους ηθοποιούς ως άτομα προκειμένου να πραγματωθεί και να αναπαραχθεί σαν πραγματικότητα για μία ακόμα φορά [...] Το φύλο είναι αυτό που φοράμε, μονίμως, εξαναγκαστικά, καθημερινά και αδιάκοπα, με άγχος και με ευχαρίστηση»* (Butler, 2006:381-407).

Η Joan Acker, ερευνήτρια που συνεισέφερε με το έργο της στο δεύτερο φεμινιστικό κύμα, μας εξηγεί πως υπάρχουν διάφορα στάδια για την κοινωνικοποίηση αναφορικά με το κοινωνικό φύλο, καθώς επίσης και διάφοροι φορείς, δομές και θεσμοί που συμμετέχουν στη διαδικασία αυτή. Ορισμένοι από αυτούς είναι η εργασία, η

οικογένεια, η θρησκεία, η εκπαίδευση και γενικότερα το κράτος και οι πολιτικές στρατηγικές που αυτό ακολουθεί. Επίσης, η παρουσία μιας γενικώς αποδεκτής και συνεχώς αναπαραγόμενης κουλτούρας, της οποίας εκφάνσεις αποτελούν η κατασκευή συμβόλων, λεκτικών και οπτικών, που συνεισφέρουν στη δημιουργία ιδεολογιών, μέσω της συνεχούς προβολής συγκεκριμένων προτύπων και συνακόλουθα στη δημιουργία και εδραίωση διακρίσεων. Οι ανισότητες και οι διακρίσεις αυτές αποτυπώνονται και στη γλώσσα ως σχέσεις εξουσίας και υποταγής. Οι θεωρητικοί του επικοινωνιακού λόγου (conversational theorists) μας πληροφορούν πώς στις καθημερινές συνομιλίες, ο τρόπος με τον οποίο διεξάγεται μια συζήτηση είναι μια πολύ καλή πηγή πληροφόρησης για την ύπαρξη έμφυλων ανισοτήτων. Τα στοιχεία που μπορεί να μας δείξουν τις εξουσιαστικές και υποτακτικές σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ των συνομιλούντων, είναι το ποιος καθορίζει το θέμα, αν οι συνομιλητές διακόπτουν ο ένας την άλλη, η σειρά με την οποία τοποθετούνται στη συζήτηση και άλλα. Όσα αναφέραμε παραπάνω, αποτελούν τμήματα αυτού που ονομάζουμε κοινωνική αναπαραγωγή και καθίσταται σαφές ότι το κοινωνικό φύλο συμβάλλει ενεργητικά στις διαδικασίες αυτές με έναν τρόπο διττό: και ως φορέας αναπαραγωγής αλλά και ως παραγόμενο πολιτισμικό προϊόν (Acker, 2000).

Η ίδια ερευνήτρια μας πληροφορεί ότι στο καπιταλιστικό εργασιακό σύστημα που έχει ως ζητούμενο τη βελτιστοποίηση της παραγωγικότητας και του κέρδους, τα υποκείμενα-εργαζόμενοι υποτίθεται πως εισέρχονται στην εργασία τους ως ουδέτερες μονάδες, έχοντας απενδυθεί τα έμφυλα χαρακτηριστικά και τη σεξουαλικότητά τους. Σε αυτόν τον θεωρητικά κατασκευασμένο εργασιακό χωροχρόνο, όπου τα άτομα παρουσιάζονται ως 'αποσωματωμένα και άφυλα', θα πρέπει λογικά να μην υπάρχουν περιθώρια έκφρασης και εφαρμογής πρακτικών κοινωνικής αναπαραγωγής, καθώς αυτές θα διέκοπταν την ομαλότητα της παραγωγικής διαδικασίας. Όμως γνωρίζουμε πολύ καλά ότι στην πραγματικότητα οι εργασιακοί χώροι είναι από τα κατεξοχήν πεδία κοινωνικού ανταγωνισμού σε πολλά επίπεδα, ένα εκ των οποίων είναι και το έμφυλο ζήτημα.

Μια πολύ ενδιαφέρουσα εργασία που πραγματεύεται αυτό το ζήτημα είναι αυτή της ανθρωπολόγου Aihwa Ong αναφορικά με τις νεαρές εργάτριες της Μαλαισίας και τις στρατηγικές που έφεραν μέσα στους εργασιακούς χώρους προκειμένου να

διεκδικήσουν μια μαχητική θέση μέσα σε αυτούς. Οι κοπέλες αυτές, προερχόμενες από μικρές ως τότε οικονομίες που βασιζόνταν στην αγροτική παραγωγή και το ψάρεμα, κλήθηκαν να στελεχώσουν ως φθινό και εύκολα διαχειρίσιμο εργατικό δυναμικό, την ταχύτατα αναπτυσσόμενη βιομηχανία της Μαλαισίας, σε ένα εργασιακό τοπίο που οι τρόποι και οι κανόνες του τους ήταν παντελώς άγνωστοι. Αυτές οι νεαρές εργάτριες καταλαμβάνονταν, κατά τους ισχυρισμούς τους, πολύ συχνά εν ώρα εργασίας από πνεύματα, με αποτέλεσμα να διακόπτεται η παραγωγική διαδικασία και οι νομοτέλειές της με έναν ιδιαίτερα βίαιο τρόπο, καθώς συνοδεύονταν από περιστατικά τρομακτικής έκστασης και μαζικής υστερικής κρίσης. Αυτή η πρακτική, που στον τόπο της θεωρείται μια ενδιάμεση κατάσταση πνευματικότητας και ψυχικής ασθένειας, επιτελούνταν κατά βάση από γυναίκες που διήγαγαν οικογενειακό βίο, λάμβανε χώρα στο πλαίσιο του οίκου και αποτελούσε τρόπον τινά μια "επίδειξη δύναμης" και αντίδρασης στις στρεσογόνες για τις γυναίκες επιταγές της οικογενειακής ζωής. Εν προκειμένω, η πρακτική αυτή μεταφέρθηκε στον εργασιακό χώρο και επιτελέστηκε από ανύπαντρες γυναίκες, οι οποίες μετέφεραν ένα κοινωνικά αποδεκτό μέσο μαχητικότητας στην εντατικοποιημένη βιομηχανική εργασία, ως εργάτριες αφενός, αλλά και ως γυναίκες αφετέρου (Ong, 1988:28-42). Βλέπουμε λοιπόν, ότι στην πραγματικότητα οι εργαζόμενοι έχουν σώματα που φέρουν χαρακτηριστικά στα οποία αποδίδονται συγκεκριμένα νοήματα και με τούτα εισέρχονται στον εργασιακό στίβο. Πολλές φορές τα σώματα αυτά είναι σεξουαλικοποιημένα, ακόμα και στιγματισμένα (όπως στην περίπτωση των τρανς ατόμων) και αναγκάζονται κατά την εργασία τους είτε να συνεισφέρουν στην κανονικοποιημένη διαδικασία της κοινωνικής αναπαραγωγής, είτε να επιδιώκουν να την αντιπαρέλθουν, δημιουργώντας νέα είδη της και τρόπους, σε αυτήν την περίπτωση προς όφελός τους.

1.4 Ταυτότητα φύλου: Έννοια και υποομάδες της

Με τον όρο ταυτότητα φύλου εννοούμε τον προσωπικό τρόπο με τον οποίο το άτομο αντιλαμβάνεται να εμπίπτει στο φάσμα των έμφυλων κατηγοριών. Είναι ο τρόπος που το άτομο βιώνει το κοινωνικό του φύλο. Η ταυτότητα φύλου κάποιας/ου μπορεί να εκφράζει τη σύμπνοια (σε σχέση με την κυρίαρχη κοινωνική νόρμα) του κοινωνικού

και του βιολογικού φύλου του/της, ή και όχι. Στην περίπτωση που συνάδει το βιολογικό με το κοινωνικό φύλο κάποιου/ας, μιλάμε για ένα **cisgender** άτομο. Όταν το φύλο που αποδόθηκε κατά τη γέννηση, το βιολογικό φύλο, δε συνάδει με την προσωπική αίσθηση του φύλου του ίδιου του ατόμου, δηλαδή με το βιωμένο κοινωνικό του φύλο, τότε μιλάμε για ένα **transgender άτομο ή διεμφυλικό**. Υπάρχει η περίπτωση ένα άτομο να νιώθει αρσενικό και θηλυκό, επομένως έχουμε ένα **queer/κουήρ** ή **gender fluid** υποκείμενο. Υπάρχουν επίσης πολλές ακόμη κατηγοριοποιήσεις έμφυλων ταυτοτήτων, όπως για παράδειγμα τα **agender**, τα **intersex** άτομα και πολλές άλλες, με τις οποίες ωστόσο δε θα ασχοληθούμε στην παρούσα έρευνα. Γενικά θα μπορούσε να πει κανείς ότι υπάρχουν τόσες ταυτότητες φύλου όσοι και οι άνθρωποι στον κόσμο. Είναι πολύ σημαντικό να μη συγχέουμε την έννοια της ταυτότητας φύλου με το σεξουαλικό προσανατολισμό κάποιου/ου, καθώς πρόκειται για δυο πολύ διαφορετικές έννοιες.

Στην παρούσα έρευνα θα ασχοληθούμε με τα **τρανς** ή **transgender** ή **διεμφυλικά** άτομα, δηλαδή με τα πρόσωπα αυτά που νιώθουν να ανήκουν στο “απέναντί” βιολογικό φύλο από αυτό με το οποίο γεννήθηκαν. Πρόκειται για τα υποκείμενα αυτά που συχνά ακούμε, συνήθως σε διάφορα μέσα μαζικής ενημέρωσης να λένε ότι νιώθουν να γεννήθηκαν σε “λάθος σώμα”. Υπάρχουν τρανς άτομα που βιώνουν τη μετάβαση από το αρσενικό στο θηλυκό φύλο (male to female ή για συντομία mtf), καθώς επίσης και από το θηλυκό στο αρσενικό (female to male ή ftm). Και όταν αναφερόμαστε στη μετάβαση δεν εννοούμε απαραίτητα την εφαρμογή ιατρικών και φαρμακευτικών πρακτικών, αλλά κυρίως τη βιωμένη αίσθηση του φύλου του ατόμου και την επιτέλεση ρόλων του επιθυμητού -για το υποκείμενο- φύλου. Με λίγα λόγια, δε χρειάζεται να προχωρήσει σε επεμβατικές ή φαρμακευτικές πρακτικές ή ακόμα και πρακτικές έκφρασης φύλου, για παράδειγμα μπορεί κάποιος-α να είναι τρανς αλλά να επιλέξει για διάφορους λόγους να το κρατήσει κρυφό για πάντα. Είναι τρανς από τη στιγμή που νιώθει ότι εμπίπτει στο “άλλο” φύλο ή για να είμαστε ακόμα πιο ακριβείς, από τη στιγμή που νιώθει να εμπίπτει κάπου ενδιάμεσα στο συνεχές που υπάρχει μεταξύ του αυστηρά βιολογικά οριοθετημένου δίπολου «άντρας-γυναίκα».

Ο όρος **τραβεστί** ή **παρενδυτικός** ή στα αγγλικά **crossdresser** αναφέρεται σε άτομα τα οποία επιλέγουν να ντύνονται με ρούχα που “ταιριάζουν” στο “άλλο/αντίθετο” φύλο. Τα άτομα αυτά δεν είναι απαραίτητα τρανς. Επίσης ο όρος **τραβεστί** δε

χρησιμοποιείται συνήθως, καθώς είναι ένας όρος ιατροκοιμημένος και κακοποιητικός ο οποίος στιγματίζει το άτομο, εξαιτίας του ότι η παρενδυσία περιλαμβάνεται στα ιατρικά εγχειρίδια ψυχικών διαταραχών.

Επίσης υπάρχει και ο όρος **transsexual** ο οποίος επίσης δε χρησιμοποιείται συχνά, καθώς υπονοεί άτομο που έχει υποβληθεί σε επεμβάσεις επαναπροσδιορισμού φύλου, διορθώνοντας το βιολογικό του φύλο (sex) ώστε να "συντονιστεί" με το βιωμένο κοινωνικό φύλο (gender), ακυρώνοντας έτσι την προσωπική αίσθηση του φύλου του ίδιου του ατόμου. Οι δυο τελευταίοι όροι ίσως να χρησιμοποιούνται από άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, καθώς για πολλά χρόνια δεν υπήρχαν αντίστοιχοι που να είναι δόκιμοι και να εκφράζουν την κατάσταση αυτή (www.colouryouth.gr/terms/). Ένα άτομο το οποίο βιώνει την απέναντι- στο δίπολο αρσενικό/θηλυκό- ταυτότητα από αυτή του βιολογικού του φύλου, αποτελεί ένα διεμφυλικό άτομο, ασχέτως με τα ανατομικά χαρακτηριστικά που φέρει.

1.5 Έκφραση φύλου:

Οι τρόποι με τους οποίους πραγματοποιούνται οι παραπάνω διαδικασίες αποτελούν την **έκφραση φύλου**. Η έκφραση φύλου δηλαδή, αναφέρεται στους τρόπους με τους οποίους ένα άτομο εκδηλώνει αρρενωπότητα, θηλυκότητα ή άλλες έμφυλες συμπεριφορές και χαρακτηριστικά στο κοινωνικό σύστημα, και συγκεκριμένα το πώς εκφράζει σε τρίτα πρόσωπα το τρόπο με τον οποίο βιώνει την ταυτότητα φύλου του. Έκφραση φύλου μπορεί να αποτελούν χαρακτηριστικά όπως το χτένισμα, το ντύσιμο, το επάγγελμα, η κινησιολογία και η συμπεριφορά ενός ατόμου (www.colouryouth.gr/terms/). Είναι η συμβολική-οπτική γλώσσα με την οποία τα υποκείμενα επικοινωνούν το ποιοι-ες είναι. Το ντύσιμο επιτελεί έναν κυρίαρχο ρόλο στον τρόπο που επικοινωνείται η ταυτότητα κάποιου-ας. Οι ενδυματολογικές επιλογές, το κούρεμα και γενικά οι συμπεριφορές που θα λέγαμε ότι συνιστούν την γενικότερη έκφραση φύλου ενός ατόμου, μας εφοδιάζουν με ένα πλούσιο πεδίο μελέτης σε σχέση με το πως οι άνθρωποι μεταφράζουν μια συγκεκριμένη μορφή κουλτούρας, τη μόδα, ώστε να αναδείξουν ή να αποσιωπήσουν ζητήματα ταυτότητας για τους δικούς τους σκοπούς, είτε κάνοντας χρήση των επιτρεπτών και αρμοζουσών για την περίπτωση επιλογών, είτε περιφρονώντας τες.

Στη δεύτερη περίπτωση βλέπουμε την επικοινωνία νέου νοήματος, νέας “οπτικής” γλώσσας και τη δημιουργία ενός νέου συγκείμενου μέσα στο οποίο λαμβάνουν χώρα δηλώσεις ρηξικέλευθες για τον κόσμο της ετεροκανονικότητας. Η έκφραση φύλου μέσα από το ντύσιμο και τις λοιπές συμπεριφορές είναι πολλές φορές η πιο χαρακτηριστική ένδειξη για το κοινωνικό φύλο κάποιας-ου και χρησιμοποιεί ή και επαναπροσδιορίζει τα συμβολικά όρια που φέρουν διάφορα αντικείμενα, ενδύματα, φερσίματα, τρόποι ως προς το ποιο φύλο εκφράζουν. Είναι ένα συμβολικό πεδίο πάνω στο οποίο τα άτομα διαπραγματεύονται τον τρόπο με τον οποίο υπάρχουν. Η ελεύθερη έκφραση φύλου στο δημόσιο χώρο δίνει την πληροφορία σχετικά με το τι πιστεύει ο εκφραστής της για τον ίδιο του τον εαυτό (Crane,2000).

1.6 Δυσφορία φύλου:

Η δυσφορία φύλου, όπως αποτυπώνεται στο DSM-V του American Psychiatric Association, είναι μια ψυχιατρικά διαγνωσμένη κατάσταση η οποία αφορά στην εσωτερική διαμάχη ενός ατόμου σε σχέση με το βιολογικό του φύλο ή με αυτό που του αποδόθηκε κατά τη γέννηση και του φύλου με το οποίο ταυτίζεται στην πραγματικότητα. Οι άνθρωποι με δυσφορία φύλου νιώθουν ιδιαίτερα άβολα με το φύλο το οποίο τους έχει αποδοθεί, καθώς επίσης και με το σώμα τους ή νιώθουν άβολα με προσδοκώμενες από αυτούς επιτελέσεις έμφυλων ρόλων. Υποφέρουν συχνά από έντονο ψυχικό άλγος και λειτουργικά προβλήματα σχετιζόμενα με το πως σκέφτονται και νιώθουν για τους εαυτούς τους αναφορικά με το βιωμένο ή εκφρασμένο κοινωνικό τους φύλο και το βιολογικό ή κατά τη γέννηση αποδοθέν φύλο. Η διαμάχη αυτή επηρεάζει τα άτομα με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο το άτομο επιθυμεί να εκφράζει το φύλο του, καθώς επίσης και τη συμπεριφορά, την ένδυση και την αυτοεικόνα του. Κάποια άτομα μπορεί να ακολουθήσουν παρενδυτικές πρακτικές, κάποια μπορεί να προχωρήσουν σε κοινωνική φυλομετάβαση (βλ παρακάτω), ενώ άλλα μπορεί να προχωρήσουν σε ιατρική φυλομετάβαση με ορμονοθεραπεία ή/και διορθωτικές επεμβάσεις φύλου. Η κοινωνική φυλομετάβαση αρχικά περιλαμβάνει τη χρήση αντωνυμιών του επιθυμητού φύλου καθώς και την αντίστοιχη χρήση τουαλετών. Οι άνθρωποι που βιώνουν δυσφορία φύλου μπορεί να εκφράζουν την πραγματική τους βιωμένη

ταυτότητα και επιθυμούν να τους απευθύνουν το λόγο σύμφωνα με αυτήν. Ενδεχομένως επίσης, η έκφραση φύλου τους να συνάδει με το βιωμένο τους φύλο. Παρομοίως, παιδιά με δυσφορία φύλου μπορεί να εκφράσουν την επιθυμία να ανήκουν στο αντίθετο φύλο και να προτιμούν να ντύνονται, να συμπεριφέρονται και να τα προσφωνούν ως να ανήκουν στο “άλλο” από το αποδοθέν κατά τη γέννηση φύλο. Κάποια παιδιά εκφράζουν αισθήματα και συμπεριφορές σχετιζόμενες με τη δυσφορία φύλου στην ηλικία των τεσσάρων ετών, ενώ άλλα στην εφηβεία (https://dsm.psychiatryonline.org/pb-assets/dsm/update/DSM5Update_October2018.pdf)

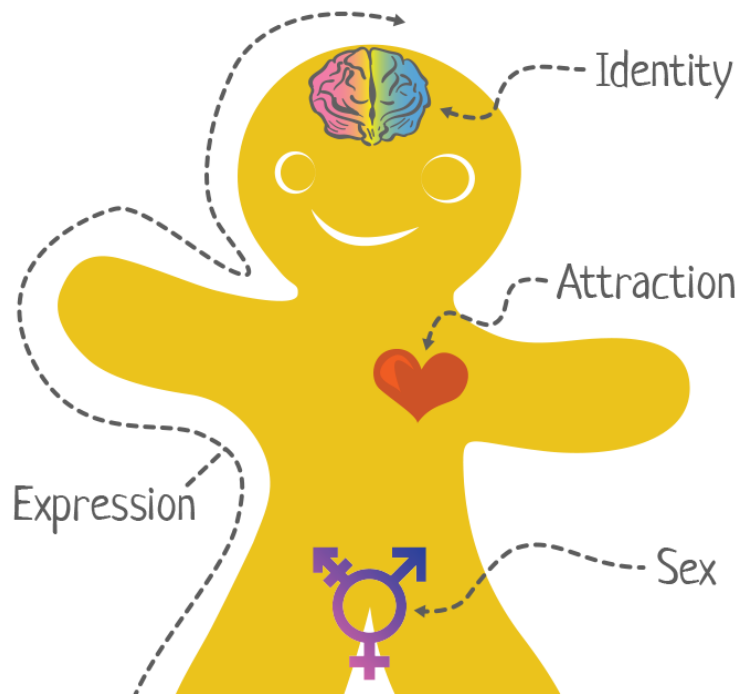
1.7 Φυλομετάβαση ή Transition:

Φυλομετάβαση ονομάζεται η διαδικασία κατά την οποία ένα άτομο προβαίνει σε αλλαγή του τρόπου με τον οποίο γίνεται αντιληπτό το φύλο του. Οι διαδικασίες αυτές είναι πολυεπίπεδες και μπορεί να ποικίλουν ως προς τους τρόπους με τους οποίους λαμβάνουν χώρα, καθώς και ως προς τους συνδυασμούς των διαφόρων πτυχών τους οι οποίες τελικά θα υιοθετηθούν από το κάθε υποκείμενο. Μπορεί ένα άτομο να προβεί σε αλλαγές του τρόπου με τον οποίο γίνεται αντιληπτό κοινωνικά, για παράδειγμα να προσαρμόσει τις ενδυματολογικές του επιλογές ή την κοινωνική του συμπεριφορά σύμφωνα με το βιωμένο του φύλο. Επίσης, μπορεί να προχωρήσει σε ιατρικές μεταβολές με τη λήψη ορμονοθεραπείας ή με την εφαρμογή διορθωτικής επέμβασης φύλου ή και τα δύο μαζί, προκειμένου να εναρμονίσει την εικόνα του σώματος με αυτήν του βιωμένου φύλου. Ακόμη μια άλλη πτυχή της μετάβασης είναι το τρανς άτομο να αλλάξει το νομικό στάτους του, δηλαδή να προχωρήσει σε μεταβολή των στοιχείων του στα επίσημα έγγραφά του. Οι αλλαγές στις οποίες προβαίνει το κάθε υποκείμενο μπορεί να ποικίλλουν σημαντικά από άτομο σε άτομο, παρ’ όλα αυτά το γεγονός ότι ένας άνθρωπος είναι τρανς δεν θα πρέπει να αμφισβητείται εξαιτίας των επιμέρους χαρακτηριστικών, από τη στιγμή που ο ίδιος αυτοπροσδιορίζεται ως διεμφυλικός. (https://dsm.psychiatryonline.org/pb-assets/dsm/update/DSM5Update_October2018.pdf)

1.8 Σεξουαλικός προσανατολισμός:

Η έννοια του σεξουαλικού προσανατολισμού αναφέρεται στην ικανότητα κάποιου να αισθάνεται συναισθηματική και σεξουαλική έλξη προς άλλα άτομα, καθώς επίσης και στη δυνατότητα να συνάπτει συναισθηματικούς ή/και σεξουαλικούς δεσμούς με τα άτομα αυτά. Αφορά στις προτιμήσεις ενός προσώπου σχετικά με τις ερωτικές και σεξουαλικές του επιλογές. Τα πρόσωπα που επιλέγονται μπορεί να είναι του ίδιου ή/και διαφορετικού φύλου, καθώς επίσης περισσότερα του ενός ή και κανένα άτομο στην περίπτωση των ασέξουαλ. Χρειάζεται προσοχή ώστε να μη συγχέεται η έννοια αυτή με την ταυτότητα φύλου, καθώς πρόκειται για δυο διαφορετικές καταστάσεις. Με την ταυτότητα φύλου επικαλούμαστε την προσωπική έμφυλη αυτοαντίληψη, ενώ με το σεξουαλικό προσανατολισμό αναφερόμαστε στις ερωτικές επιλογές κάποιου. Ο σεξουαλικός προσανατολισμός είναι όρος αρκετά εφάμιλλος με τη σεξουαλική ταυτότητα του υποκειμένου και δηλώνει τις ερωτικές και συναισθηματικές προτιμήσεις του.

(<https://arxesyogyakarta.files.wordpress.com/2008/06/cebfceb9ceb1cf81cf87ceb5cf83-cf84ceb7cf83-yogyakarta-el5.pdf>)

1.9 Κοινωνικές διακρίσεις και νομικό στάτους των τρανς ατόμων :

Ο όρος «θεμελιώδη δικαιώματα» χρησιμοποιείται σε συνταγματικό πλαίσιο στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) για να εκφράσει την έννοια των «ανθρωπίνων δικαιωμάτων» που είναι και ο όρος που χρησιμοποιείται στο διεθνές δίκαιο. Ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας αποτελεί μια από τις βασικές αξίες της ΕΕ. Μαζί με τις αρχές της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας και του κράτους δικαίου καθοδηγεί τη δράση της ΕΕ, τόσο εντός όσο και εκτός των συνόρων της. Οι επιδιώξεις των σύγχρονων κρατών σε αυτόν τον τομέα επικεντρώνονται στην προστασία των ακόλουθων δικαιωμάτων: το δικαίωμα στην αξιοπρέπεια, την ελευθερία, την ισότητα, την αλληλεγγύη, την ιθαγένεια και τη δικαιοσύνη. Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων ορίζει και συγκεντρώνει σε ένα μόνο έγγραφο τα θεμελιώδη δικαιώματα που προστατεύονται στην ΕΕ και βρίσκει την εφαρμογή του στα θεσμικά όργανα της ΕΕ (https://eur-lex.europa.eu/print-pdf.html?pageTitle=%CE%93%CE%BB%CF%89%CF%83%CF%83%CE%AC%CF%81%CE%B9%CE%BF+%CF%83%CF%8D%CE%BD%CE%BF%CF%88%CE%B7%CF%82&currentUrl=%2Fsummary%2Fglossary%2Fhuman_rights.html).

Στα άρθρα 1, 2 και 3 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο οποίος έγινε νομικά δεσμευτικός όταν τέθηκε σε ισχύ η Συνθήκη της Λισαβόνας τον Δεκέμβριο του 2009, κατοχυρώνεται το δικαίωμα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, στη ζωή και στην ακεραιότητα του ατόμου. Στα άρθρα 6, 7 και 8 κατοχυρώνεται το δικαίωμα στην ελευθερία, την ασφάλεια στο σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Το άρθρο 14 αναγνωρίζει το δικαίωμα εκπαίδευσης και το άρθρο 20 το δικαίωμα στην ισότητα έναντι του νόμου. Στο άρθρο 21 κατοχυρώνεται η απαγόρευση διακρίσεων, μεταξύ άλλων και λόγω γενετήσιου προσανατολισμού, και στο άρθρο 35 αναγνωρίζεται το δικαίωμα στην προστασία της υγείας, στο άρθρο 45 το δικαίωμα στην ελευθερία κυκλοφορίας και διαμονής, και στο άρθρο 47 το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου. Παρ' όλα αυτά, δεν αναφέρεται κάπου με σαφήνεια η προστασία των ατόμων με διαφορετική ταυτότητα φύλου.

Όλα τα παραπάνω, που πλέον έχουν υποχρεωτικό νομικό χαρακτήρα, ξεκίνησαν όταν το 2006 πραγματοποιήθηκε στην Yogyakarta της Ινδονησίας μια μεγάλη συνάντηση ειδικών από όλο τον κόσμο, με την προτροπή του ΟΗΕ και με επικεφαλής την Διεθνή Επιτροπή Νομικών και τη Διεθνή Υπηρεσία για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. Οι φορείς που μόλις αναφέρθηκαν, έθεσαν σε κίνηση ένα σχέδιο προς την ανάπτυξη μιας σειράς διεθνών νομικά δεσμευτικών Αρχών βασισμένων στο ισχύον Διεθνές Δίκαιο, προκειμένου να εναρμονιστούν σε διεθνές επίπεδο οι εφαρμογές του νόμου όσον αφορά την προαγωγή και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε σχέση με τον σεξουαλικό προσανατολισμό και την ταυτότητα φύλου. Με αυτόν τον τρόπο κατεγράφησαν οι Αρχές της Yogyakarta, ένα εκτενές κείμενο το οποίο προτείνει την προστασία των προσώπων, καθώς και την εφαρμογή του νόμου πάνω σε πολλές πτυχές της ζωής, στις οποίες τα άτομα βιώνουν παρενόχληση, θεμιτή και αθέμιτη διάκριση, στιγματισμό, αποκλεισμό και βία εξαιτίας του σεξουαλικού τους προσανατολισμού ή της ταυτότητας φύλου τους. Οι 29 Αρχές της Yogyakarta αφορούν σε εκφάνσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αφού τα περιγράφουν και τα ορίζουν, προτείνουν στα κράτη τρόπους διασφάλισής τους, οι οποίοι απηχούν την εφαρμογή του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις ζωές και τη

διαβίωση των ατόμων που έχουν διαφορετικό (από τον κυρίαρχο) σεξουαλικό προσανατολισμό και ταυτότητες φύλου.

Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι οι προτάσεις των μέτρων που γίνονται στο συγκεκριμένο κείμενο είναι πολυεπίπεδες και με διάθεση να αντιμετωπίσουν το φαινόμενο των διακρίσεων με έναν ολιστικό τρόπο. Γίνονται προτάσεις παρέμβασης σε θεσμικό επίπεδο, σε διοικητικό, νομικό, εκπαιδευτικό, καθώς επίσης και σε επίπεδο ευαισθητοποίησης των πολιτών. Ακόμα, γίνεται λόγος για τη δημιουργία υποστηρικτικών δομών και για δίκτυα ενδυνάμωσης για τα ενδιαφερόμενα άτομα, καθώς επίσης προτείνεται και η λήψη μέτρων που προωθούν την προστασία της ιδιωτικότητας των υποκειμένων. Θα πρέπει επίσης να σημειώσουμε ότι γίνεται λόγος και για πληθώρα κατασταλτικών μέτρων που αφορούν στην ποινικοποίηση και αυστηρότερη εφαρμογή του νόμου, στις περιπτώσεις όπου τα αναφερόμενα στις Αρχές δικαιώματα καταπατώνται.

Εξέχουσα σημασία θα πρέπει να δοθεί στο γεγονός ότι μέσα στο κείμενο γίνεται ιδιαίτερη μνεία:

- α) στην προστασία του δικαιώματος στην εργασία
- β) στην προστασία από ιατρικές καταχρήσεις
- γ) στην προστασία του δικαιώματος ίδρυσης οικογένειας.

Ας κρατήσουμε αυτά τα τρία σημεία του Χάρτη στα οποία θα επανέλθουμε παρακάτω. (<https://yogyakartaprinciples.org/>)

Αδιαμφισβήτητα, είναι πολύ σημαντικό το γεγονός ότι τα κράτη έλαβαν δράση ώστε να συμπεριλάβουν θεσμικά και νομικά ακόμα μια ευάλωτη ομάδα πολιτών στο κύριο σώμα αυτών που απολαμβάνουν την πολιτειότητά τους, αυτών δηλαδή που έχουν δικαιώματα τα οποία προστατεύονται από το κράτος μέσα στο οποίο ζουν. Όμως, η προστασία και η υποστηρικτικότητα που ευαγγελίζονται τα κράτη για τις ευάλωτες ομάδες πολιτών –εν προκειμένω τα τρανς άτομα- είναι πραγματική ή αποτελούν κενό γράμμα; Σαφώς και υπάρχουν διαφορετικές βαθμίδες αποτελεσματικότητας όσον αφορά στην ευαισθητοποίηση σε επίπεδο κουλτούρας αλλά και ως προς την εφαρμογή του νόμου, μεταξύ των διαφόρων κρατών. Στην περίπτωση μας, θα προβούμε σε μια σύντομη ανασκόπηση του τρόπου με τον οποίο έχει κινηθεί νομικά αλλά και πρακτικά το ελληνικό κράτος σε σχέση με την προώθηση και προστασία των δικαιωμάτων των διεμφυλικών ατόμων αφού πρώτα κάνουμε μια

περιγραφή των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν, κατά γενική ομολογία, τα πρόσωπα αυτά.

Στην Ελλάδα τα διεμφυλικά άτομα αντιμετωπίζουν πολλές διακρίσεις σε διάφορους τομείς της προσωπικής, κοινωνικής και οικονομικής τους ζωής, όλες σημαντικές και αλληλένδετες μεταξύ τους. Σε πρώτο χρόνο όλα ξεκινούν όταν η διεμφυλικότητα του υποκειμένου γίνεται αντιληπτή από το οικογενειακό περιβάλλον του. Στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, το διεμφυλικό άτομο αντιμετωπίζεται με εχθρικό τρόπο από τους οικείους του, καθώς τα στερεότυπα και τα ταμπού σε σχέση με το φύλο παραμένουν ιδιαίτερα δυνατά και ειδικά στο εσωτερικό των οικογενειών στην Ελλάδα. Όταν τα παραπάνω συμβαίνουν κατά τη διάρκεια της εφηβείας, είναι πολύ αναμενόμενο το υποκείμενο να βιώνει έντονο στρες, το οποίο του αποσπά την προσοχή από δραστηριότητες που θα βοηθούσαν στην προσωπική του εξέλιξη, όπως για παράδειγμα, η απρόσκοπτη συμμετοχή του σε εκπαιδευτικές διαδικασίες. Επιπλέον, τα άτομα πολλές φορές πέρα από την εχθρική στάση της οικογένειάς τους, ενδεχομένως να έρθουν στη δυσάρεστη θέση να αντιμετωπίσουν την πλήρη απόρριψη από αυτήν, γεγονός που σημαίνει ότι ο ψυχοσυναισθηματικός τους κόσμος αποσταθεροποιείται πλήρως ενώ ταυτόχρονα ανακύπτει η ανάγκη για επιβίωση, σε μία στιγμή που τίποτα δεν πηγαίνει καλά και τα εφόδια, ψυχικά και υλικά δεν επαρκούν. Τα υποκείμενα στιγματίζονται με αποτέλεσμα η ψυχική τους κατάσταση να δέχεται πλήγματα, η κατάθλιψη και οι αυτοκτονικές τάσεις να είναι ιδιαίτερα αυξημένες σε σχέση με το γενικό πληθυσμό και φαινόμενα κατάχρησης ουσιών να εισέρχονται στην καθημερινότητά τους. Επίσης, είναι αρκετά σύνηθες ειδικά στις τρανς γυναίκες, κατόπιν επαναλαμβανόμενου εργασιακού αποκλεισμού που βιώνουν να αρχίσουν να εκδίδονται προκειμένου να βιοποριστούν.

Οι τρανς νέοι έχουν ανύπαρκτη πρόσβαση σε συμβουλευτικές υπηρεσίες και κατά συνέπεια καμία πληροφόρηση και υποστήριξη, με αποτέλεσμα τον αποκλεισμό τους από την εκπαίδευση, το μπούλινγκ, το μίσος προς τον εαυτό τους. Σύμφωνα με τον πρώην Επίτροπο του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα ανθρώπινα Δικαιώματα, Thomas Hammarberg, «Υπό τους διεθνείς νόμους για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα διεμφυλικά παιδιά έχουν το δικαίωμα της πρόσβασης στην κατάλληλη πληροφόρηση, υποστήριξη και αναγκαία προστασία» (Hammarberg, 2009: 14). Στον ελλαδικό χώρο, σύμφωνα με το νόμο 3769/2009 για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φύλου

όσον αφορά την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών, φορείς παρακολούθησης της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών, κατά τους ορισμούς του παρόντος νόμου ορίζονται: ο Συνήγορος του πολίτη, ο Συνήγορος του καταναλωτή, κάθε αρμόδιος φορέας που δέχεται καταγγελία γενικά και τέλος, η Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων. Με μια πρόχειρη αναζήτηση στο διαδίκτυο στις ιστοσελίδες των εν λόγω φορέων, δε βρήκα κανένα αποτέλεσμα σε σχέση με την υποστήριξη ΛΟΑΤΚΙ ατόμων και δη ανηλίκων, γεγονός που μας δείχνει ότι δεν έχουν γίνει ουσιαστικά βήματα σε ζητήματα ενημέρωσης και η παρουσία δομών υποστήριξης σε κρατικό επίπεδο είναι ανύπαρκτες.

Σύμφωνα με το Άρθρο 361β του Ποινικού κώδικα «Όποιος προμηθεύει αγαθά ή προσφέρει υπηρεσίες ή αναγγέλλει με δημόσια πρόσκληση την παροχή ή προμήθεια αυτών αποκλείοντας από καταφρόνηση πρόσωπα λόγω των χαρακτηριστικών φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκείας, αναπηρίας, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών (3) μηνών και με χρηματική ποινή τουλάχιστον χιλίων πεντακοσίων (1.500) ευρώ» (<https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/pk/arthro-361v-poinikos-kodikas>).

Σε παρόμοιο πνεύμα νομοθετήθηκε ο Νόμος 4443/2016, ενσωματώνοντας τα άρθρα 3 της Οδηγίας 2000/43/ΕΚ, 3 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ και 2 της Οδηγίας 2014/54/ΕΕ και μεταξύ άλλων ορίζει ότι: «Με την επιφύλαξη των παραγράφων 3 και 4 του παρόντος άρθρου, καθώς και του άρθρου 4, η αρχή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου στον τομέα της εργασίας και της απασχόλησης, εφαρμόζεται σε όλα τα πρόσωπα, στο δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα, όσον αφορά: α) τους όρους πρόσβασης στην εργασία και την απασχόληση εν γένει, συμπεριλαμβανομένων των κριτηρίων επιλογής και των όρων πρόσληψης, ανεξάρτητα από τον κλάδο δραστηριότητας και σε όλα τα επίπεδα της επαγγελματικής ιεραρχίας, καθώς και τους όρους υπηρεσιακής και επαγγελματικής εξέλιξης, β) την πρόσβαση σε όλα τα είδη και επίπεδα επαγγελματικού προσανατολισμού, μαθητείας, επαγγελματικής κατάρτισης, επιμόρφωσης και επαγγελματικού

αναπροσανατολισμού, συμπεριλαμβανομένης της απόκτησης πρακτικής επαγγελματικής εμπειρίας, γ) τους όρους και τις συνθήκες εργασίας και απασχόλησης, ιδίως όσον αφορά τις αποδοχές, την απόλυση, την υγεία και την ασφάλεια στην εργασία και σε περίπτωση ανεργίας την επανένταξη και την εκ νέου απασχόληση,[...], β) τις κοινωνικές παροχές και τις φορολογικές διευκολύνσεις ή πλεονεκτήματα, γ) την εκπαίδευση, δ) την πρόσβαση στη διάθεση και την παροχή αγαθών και υπηρεσιών που διατίθενται (συναλλακτικά) στο κοινό, συμπεριλαμβανομένης της στέγης»

https://www.synigoros.gr/resources/N4443_2016.pdf .

Όμως πόσο εύκολο είναι το να αποδείξει κάποιος-α ότι υφίσταται αποκλεισμό εξαιτίας ορισμένου-ων εκ των χαρακτηριστικών του; Πόσο εύκολο είναι να αποδείξει κανείς ότι ο λόγος που δε βρίσκει σπίτι προς ενοικίαση είναι η ταυτότητα φύλου του-της; Τα τελευταία χρόνια με τις προκηρύξεις θέσεων μέσω ΑΣΕΠ στο δημόσιο τομέα υπάρχει διαφάνεια σε σχέση με το προσοντολόγιο των υποψηφίων, δεν πρέπει όμως να ξεχνούμε ότι κάτι τέτοιο βρίσκεται πολύ μακριά από την πραγματικότητα του ιδιωτικού τομέα. Επίσης, θα πρέπει να έχουμε στο μυαλό μας το κατά πόσο είναι εφικτό τα θύματα του αποκλεισμού να έχουν πρόσβαση στους φορείς προστασίας τους, όπως επίσης και το αν αυτοί οι φορείς έχουν μια θετική στάση απέναντί τους. Για παράδειγμα, πόσο εύκολο είναι για ένα άτομο που υφίσταται αποκλεισμό από την αγορά εργασίας και επομένως βρίσκεται σε δυσπραγή οικονομική κατάσταση να διορίσει δικηγόρο ώστε να ρισκάρει να διεκδικήσει δικαιώματά του που έχουν καταπατηθεί; Ή κατά πόσο είναι εφικτό να παραβρεθεί κάποιος που του αρνήθηκαν τη σύναψη συμβολαίου κατοικίας για λόγους έμφυλης ταυτότητας σε ένα αστυνομικό τμήμα και να καταγγείλει το περιστατικό; Σύμφωνα με μεγάλη πανευρωπαϊκή έρευνα σε θέματα ΛΟΑΤΚΙ, τα περισσότερα περιστατικά δεν καταγγέλλονται από τα θύματα, καθώς η πλειοψηφία τους πιστεύει πως η καταγγελία δε θα οδηγήσει πουθενά. Ο δεύτερος λόγος για τον οποίο τα θύματα αποφασίζουν να μην καταγγείλουν είναι ο φόβος τους ότι θα χρειαστεί να αντιμετωπίσουν ομοφοβικές/τρανσφοβικές συμπεριφορές από τους αστυνομικούς. Ακολουθούν και άλλοι λόγοι, όπως ο φόβος των αντιποίνων από το θύτη, η ντροπή και το στίγμα, ότι δε θα γίνουν πιστευτοί κ.α. (Being Trans in the European Union-Comparative analysis of EU LGBT survey data, 2014). Ακόμα, ο νόμος 4443/2016 αναφέρεται στην ίση μεταχείριση και πρόσβαση στην εκπαίδευση. Ποιος είναι όμως ο τρόπος με τον οποίο διασφαλίζεται η ομαλή έκβαση

της σχολικής ζωής για παιδιά με «άλλη» ταυτότητα φύλου και «άλλο» σεξουαλικό προσανατολισμό από αυτόν που επιτάσσει η ετεροκανονική νόρμα; Στην πραγματικότητα η μοναδική ενημέρωση που υπάρχει στα σχολεία αυτήν τη στιγμή, είναι η Θεματική Εβδομάδα, θεσμός των τελευταίων ενός-δύο ετών που έχει ως στόχο την ευαισθητοποίηση των μαθητών σε ζητήματα γύρω από τα ανθρώπινα δικαιώματα. Δυστυχώς όμως, πραγματοποιείται μέσα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα (πέντε ημέρες), πραγματεύεται πολλά ζητήματα και ο αποσπασματικός χαρακτήρας που έχει ως παράμυθος δημιουργεί την αίσθηση ότι είναι ένα ευχάριστο διάλειμμα από το μάθημα, ευκαιρία για εκδρομή και δεν επιτρέπει την ουσιαστική εμβάθυνση και εμπλοκή των μαθητών. Πέρα από αυτό, δεν υπάρχουν άλλα ενημερωτικά προγράμματα στα σχολεία που να εξομαλύνουν την ένταξη και αποδοχή των φυλοδιαφορετικών παιδιών στη σχολική πραγματικότητα, γεγονός που είναι ριζωμένο στις βαθιά στερεοτυπικές αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας για τα έμφυλα ζητήματα. Διότι αυτές οι στερεοτυπικές αντιλήψεις θέλουν τους μαθητές των σχολείων (και μετέπειτα εργαζόμενους και πολίτες), ετεροκανονικούς και έως τώρα καμία ηγεσία δεν έχει αναλάβει την πολιτική ευθύνη και πιθανότατα το πολιτικό κόστος, να γίνει η φωνή της ευάλωτης αυτής κοινωνικής ομάδας και να προστατεύσει στην πράξη τα δικαιώματα που υπέρ των οποίων έχει νομοθετήσει.

Μοναδική λαμπρή εξαίρεση στην κώφευση των πολιτικών ηγεσιών σε σχέση με τα δικαιώματα των διεμφυλικών ατόμων αποτελεί η πρόσφατη νομοθέτηση του Ν.4491/2017, ο οποίος επιτρέπει τη νομική αναγνώριση ταυτότητας φύλου. Ο νόμος αυτός είναι πολύ σημαντικός καθώς, πέρα από την προστασία που προσφέρει σε διάφορα δικαιώματα της κοινωνικής ομάδας των διεμφυλικών ατόμων που θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω, επισφραγίζει θεσμικά τη μετάβαση που συντελείται, κυρίως τα τελευταία χρόνια, σε σχέση με το έμφυλο ζήτημα. Πρωθυμικά και νομικά τα αιτήματα μιας ομάδας που παραδοσιακά αποτελούσε «outsider» της πολιτείας. Λαμβάνει το δικαίωμα του «ατομικού» και το αναγάγει πλέον σε «κοινωνικό», επιτρέποντάς του να ακουστεί και να διεκδικήσει το χώρο του ως τέτοιο. Δίνει το ρυθμό ώστε ό, τι γινόταν έως πρόσφατα κατανοητό με όρους αυτοαντίληψης, πλέον να γίνεται αντιληπτό ως κομμάτι του φάσματος των κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων.

Ας δούμε όμως και κάποιες αστοχίες του νομοθετήματος αυτού. Με το Ν. 4491/2017 επιτρέπεται στα άτομα των οποίων το κατά τη γέννηση καταχωρισμένο φύλο δε συμβαδίζει με το βιωμένο φύλο τους, να προχωρήσουν σε διόρθωση αυτού. (<https://www.e-nomothesia.gr/kat-nomothesia-genikou-endiapherontos/nomos-4491-2017-fek-152a-13-10-2017.html>). Η παραπάνω πράξη λαμβάνει χώρα με δικαστική απόφαση και απαιτεί την πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα του ατόμου. Η διαδικασία αυτή, εξ όσων ενημερώθηκα από τα συνεντευξιαζόμενα άτομα της έρευνας, έχει ένα χρηματικό κόστος περί τα 1200 ευρώ. Ακόμα, θα χρειαστεί η συναίνεση των γονέων ή/και κηδεμόνων σε υποθέσεις ανήλικων ατόμων, που σε κάθε περίπτωση όμως θα πρέπει να είναι άνω των 15 ετών, καθώς επίσης και την επιπλέον θετική γνωμάτευση διεπιστημονικής επιτροπής, η οποία αποτελείται από επτά επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων. Στο Άρθρο 1 του νόμου αναφέρεται πως: «Το πρόσωπο έχει δικαίωμα στην αναγνώριση της ταυτότητας φύλου του ως στοιχείου της ταυτότητάς του» και παρακάτω ορίζει πως η ταυτότητα φύλου είναι ο προσωπικός τρόπος που το άτομο βιώνει το φύλο του. Αν όμως η νομική αναγνώριση ταυτότητας φύλου βασίζεται στον προσωπικά βιωμένο τρόπο που το άτομο αντιλαμβάνεται το φύλο του, τότε γιατί να χρειάζεται να αποφανθεί κάποιο δικαστήριο ώστε να επιβεβαιώσει το γεγονός; Σύμφωνα με την Απόφαση 2048/2015 της Κοινοβουλευτικής Ολομέλειας του συμβουλίου της Ευρώπης *«τα κράτη οφείλουν να υιοθετήσουν γρήγορες, διάφανες και προσβάσιμες διαδικασίες, βασισμένες στον αυτοπροσδιορισμό όσον αφορά στην αλλαγή του ονόματος και του καταχωρισμένου φύλου των διεμφυλικών προσώπων στα πιστοποιητικά γέννησης, δελτία ταυτότητας, διαβατήρια, εκπαιδευτικά πιστοποιητικά και άλλα παρεμφερή έγγραφα· οφείλουν να κάνουν αυτές τις διαδικασίες διαθέσιμες για όλους τους ανθρώπους που επιθυμούν να τις χρησιμοποιήσουν, ανεξαρτήτως ηλικίας, ιατρικού στάτους, οικονομικής κατάστασης ή ποινικού μητρώου»*. Ακόμα, στο ίδιο κείμενο αναφέρεται ότι: *«(τα κράτη) οφείλουν να διασφαλίσουν ότι το μέγιστο συμφέρον του παιδιού αποτελεί πρωταρχική σκέψη σε όλες τις αποφάσεις που αφορούν σε παιδιά»* (<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=21736>). Εύλογα δημιουργούνται τα εξής ερωτήματα: είναι η δικαστική οδός προσβάσιμη σε όλους; Μπορούν τα διεμφυλικά πρόσωπα, και ειδικά όσα υφίστανται παρατεταμένο αποκλεισμό από την αγορά εργασίας να καλύψουν το κόστος;

Είναι η διαδικασία προσβάσιμη σε ανήλικα άτομα ή καθίσταται στην πράξη απαγορευτικό το να ασκήσει ένα ανήλικο πρόσωπο τα νομοθετημένα ανθρώπινα δικαιώματά του; Θα εξυπηρετούνταν τα συμφέροντα των παιδιών προς όφελός τους αν είχαν τη δυνατότητα σε πρακτικό επίπεδο να συντονίσουν το νομικό τους στάτους με το προσωπικά βιωμένο; Θα ήταν περισσότερο ομαλή η ένταξή τους στο σχολικό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον; Δυστυχώς οι απαντήσεις δεν είναι αυτές που θα όφειλαν. Διαπιστώνεται ότι ενώ φαίνεται να υπάρχει κίνηση προς την κατεύθυνση της προστασίας των δικαιωμάτων, απαιτείται ακόμα αρκετή δουλειά στο επίπεδο της διασφάλισης της αποτελεσματικότητας των διαδικασιών.

Στο κείμενο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ένα κείμενο του 1950, στο άρθρο 8 αναφέρεται με σαφήνεια ότι: «1. Παν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του.

2. Δεν επιτρέπεται να υπάρξη επέμβασις δημοσίας αρχής εν τη ασκήσει του δικαιώματος τούτου, εκτός εάν η επέμβασις αυτή προβλέπεται υπό του νόμου και αποτελεί μέτρον το οποίον, εις μίαν δημοκρατικήν κοινωνίαν, είναι αναγκαίον δια την εθνικήν ασφάλειαν, την δημοσίαν ασφάλειαν, την οικονομικήν ευημερίαν της χώρας, την προάσπισιν της τάξεως και την πρόληψιν ποινικών παραβάσεων, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, ή την προστασίαν των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων».

(https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ELL.pdf). Στην ελληνική περίπτωση, στο Ν.4491/2017, άρθρο 3, παράγραφος 3, αναφέρεται ότι: «Προϋπόθεση για τη διόρθωση του καταχωρισμένου φύλου είναι το πρόσωπο που αιτείται τη διόρθωση να μην είναι παντρεμένο». Βλέπουμε δηλαδή ότι ο Έλληνας νομοθέτης προχώρησε σε ένα νομοθέτημα το οποίο παραβιάζει το ανθρώπινο δικαίωμα στην ελεύθερη ίδρυση και διατήρηση οικογένειας, καθώς καλεί τα άτομα είτε να μη παντρεύονται είτε να διαλύσουν τυχόν υφιστάμενο γάμο προκειμένου να προχωρήσουν σε διόρθωση του καταχωρισμένου φύλου τους. Κατόπιν αυτών, αντιλαμβάνεται κανείς ότι ακολουθούν σημαντικές επιπλοκές στις ζωές των διεμφυλικών προσώπων όσον αφορά στην άσκηση της γονεϊκότητας, την επίλυση κληρονομικών και φορολογικών ζητημάτων, την τακτοποίηση ασφαλιστικών θεμάτων και γενικών ζητημάτων τα οποία άπτονται στο οικογενειακό δίκαιο. Έχουμε δηλαδή ένα οξύμωρο σχήμα, ο νόμος που τέθηκε σε ισχύ για να προστατεύσει τα τρανς πρόσωπα, ενέχει πτυχές επιμέρους

διακρίσεων. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έκρινε ότι στην περίπτωση μιας Βρετανίδας τρανς γυναίκας, το βρετανικό σύστημα παραβίασε το δικαίωμά της στην οικογενειακή ζωή με την απόφαση C-451/2016. Το άτομο αυτό ήταν παντρεμένο από το 1974 , ως άντρας και το 1995 προχώρησε σε χειρουργική επέμβαση επαναπροσδιορισμού φύλου. Έτσι όταν ήρθε η ώρα να διεκδικήσει τη σύνταξη γήρατος ως γυναίκα πλέον, το αίτημά της απορρίφθηκε, καθώς δεν αναγνωριζόταν ως γυναίκα, μιας και το αγγλικό σύστημα είναι παρόμοιο με το ελληνικό και δε δίνει το δικαίωμα στα παντρεμένα άτομα, της νομικής αναγνώρισης ταυτότητας φύλου (<http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-451/16>). Τα παραπάνω περιστατικά λαμβάνουν χώρα καθώς οι εθνικές επιμέρους νομοθεσίες δε συμβαδίζουν με τα θεσμοθετημένα σε Ευρωπαϊκό επίπεδο προστατευτικά μέτρα υπέρ των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, με αποτέλεσμα η εφαρμογή τους στην πραγματική ζωή είτε να είναι ανέφικτη, είτε στην καλύτερη περίπτωση να χρειαστεί το ενδιαφερόμενο πρόσωπο να αντιπαρέλθει πολλές αντιξοότητες μέχρι να φτάσει στα επιθυμητά αποτελέσματα. Επιπλοκές που συχνά δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν άτομα τα οποία είναι θύματα διακρίσεων και ορισμένες φορές, πολλαπλών διακρίσεων. Γίνεται σαφές ότι τα κράτη μέλη οφείλουν να εναρμονίσουν τις εθνικές νομοθεσίες με τρόπο που να συμβαδίζει με τα αντίστοιχα νομικά δεσμευτικά ευρωπαϊκά κείμενα, που εξυπηρετούν τα συμφέροντα των πολιτών τους.

Άλλη μια αστοχία του νόμου 4491/2017 αφορά και πάλι στη μη συμπερίληψη στις διαδικασίες διόρθωσης καταχωρισμένου φύλου, επιμέρους υποομάδας διεμφυλικών υποκειμένων, αυτής των προσφύγων-μεταναστών/ριών. Στο σημείο που ο νόμος ορίζει τον τρόπο που διεξάγεται η διαδικασία, αναφέρεται ότι *«η δικαστική απόφαση καταχωρίζεται στο Ληξιαρχείο που είχε συντάξει τη ληξιαρχική πράξη γέννησης του προσώπου»*. Στην περίπτωση των αλλοδαπών προσώπων, κάτι τέτοιο δεν είναι εφικτό από τη στιγμή που το πρόσωπο δε γεννήθηκε στην Ελλάδα και αποτελεί αυτήν τη στιγμή ζήτημα δικαστικής διεκδίκησης. Την ίδια στιγμή, ορισμένα Ειρηνοδικεία στη χώρα μας, για παράδειγμα το Ειρηνοδικείο Θεσσαλονίκης, με την υπ' αριθμ. 444Ε/2018 απόφασή του έχει εφαρμόσει το νόμο με έναν τρόπο διασταλτικό, έτσι ώστε να τεθεί σε ισχύ το πνεύμα του νόμου υπέρ των υποκειμένων και βαδίζοντας σε συμφωνία με τη Σύμβαση της Γενεύης για τους πρόσφυγες, σύμφωνα με την οποία τα κράτη είναι υποχρεωμένα να παρέχουν έγγραφα τα οποία να απεικονίζουν την

πραγματική κατάσταση των προσώπων αυτών. Έτσι, αποφάνθηκε θετικά σε υπόθεση τρανς γυναίκας πρόσφυγα, κάνοντας δεκτή τη νομική αναγνώριση ταυτότητας φύλου στην περίπτωση της, χορήγησε διορθωμένη την απόφαση ασύλου της, καθώς και διορθωμένη την άδεια παραμονής της, στις οποίες πλέον αναφέρονταν ορθά το βιωμένο φύλο της αιτούσας (<https://www.hlhr.gr/wp-content/uploads/2018/06/%CE%95%CE%B9%CF%81%CE%B7%CE%BD%CE%98%CE%B5%CF%83-444%CE%95-2018.pdf>).

2) ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

2.1 Στόχος της μελέτης- Ερευνητικοί άξονες- Ερευνητικά ερωτήματα

Ένας από τους στόχους της μελέτης αυτής είναι να αναδειχθούν τα διάφορα είδη διακρίσεων και παρενοχλήσεων που ενδεχομένως να βιώνουν τα διεμφυλικά άτομα και το αν τελικά τα παραπάνω οδηγούν στον εργασιακό αποκλεισμό των ατόμων. Γίνεται μια απόπειρα να σκιαγραφηθούν οι χροιές των διαδικασιών της κοινωνικής αναπαραγωγής κατά την είσοδο, παραμονή και έξοδο των τρανς από την εργασιακή πραγματικότητα, καθώς επίσης και να διερευνηθούν και να αποτυπωθούν παράγοντες που διευκολύνουν ή δυσχεραίνουν την επαγγελματική αποκατάστασή τους.

Ζητούμενο αποτελεί ακόμα, να αναζητήσουμε το πως αποτυπώνονται οι πρακτικές αυτές στον ψυχοσυναισθηματικό κόσμο των ατόμων, καθώς επίσης και τον τρόπο με τον οποίο επηρεάζεται η καθημερινότητά τους σε σχέση με την εργασιακή τους κατάσταση. Θα βολιδοσκοπήσουμε τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται την εργασία (για παράδειγμα ως βιοποριστικό μέσο ή ως μέσο απόκτησης συμβολικού κεφαλαίου ή κάτι άλλο;) και αν αξιολογούν τους εαυτούς τους βάσει της τοποθέτησής τους ή μη, στο φάσμα των υπάρχουσών θέσεων εργασίας.

Ένας άλλος στόχος της συγκεκριμένης μελέτης είναι η διερεύνηση του συσχετισμού δυνάμεων μεταξύ των τρανς έμφυλων ταυτοτήτων και της εργασιακής συνθήκης. Δηλαδή, το κατά πόσο επηρεάζεται η επαγγελματική ζωή κάποιου-ας με το που φανερώνει τη διεμφυλικότητά του. Ας πούμε ότι θα θεωρήσουμε την τρανς ταυτότητα φύλου ως την ανεξάρτητη μεταβλητή, μιας και είναι το στοιχείο του ατόμου που δεν αλλάζει, ενώ την εργασιακή κατάσταση ως την εξαρτημένη μεταβλητή και θα διερευνήσουμε τον τρόπο με τον οποίο αυτή επηρεάζεται. Όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις που μας εξασφάλισαν τα ερωτώμενα πρόσωπα, ανακύπτουν διάφορα στοιχεία ως επιμέρους παράγοντες που επηρεάζουν την επαγγελματική σταδιοδρομία του ατόμου (για παράδειγμα σχέσεις με το σχολείο ή την οικογένεια, η ψυχοσυναισθηματική κατάσταση του ατόμου, η ύπαρξη υποστηρικτικών δικτύων). Επιμέρους σε πρώτη ανάγνωση κι όμως τόσο αλληλένδετοι μεταξύ τους σε μια αλυσιδωτή αντίδραση με ιδιαίτερα σημαντικές επιπτώσεις στη ζωή των τρανς. Θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τη σημαντικότητα αυτών των στοιχείων ως προς τον ενεργό ρόλο που διαδραματίζουν στην επαγγελματική πορεία των διεμφυλικών ατόμων, αλλά και συνολικότερα στη ζωή τους. Αυτούς τους παράγοντες θα φέρουμε στην επιφάνεια ως θεματικούς άξονες της έρευνάς μας, καθώς όπως θα δούμε και παρακάτω, αποτελούν σε πολλά σημεία κοινές αναφορές στις αφηγήσεις των συνεντευξιζόμενων ατόμων. Στόχος λοιπόν είναι η ανάδειξη, μέσα από το βίωμα των συνεντευξιζόμενων, των συνεχόμενων κοινωνικών διακρίσεων που ενδεχομένως να υφίστανται τα άτομα έως ότου οδηγηθούν στον εργασιακό αποκλεισμό ή αποκατάσταση.

Η προσέγγιση των ως άνω αναφερθέντων έχει δύο όψεις: η πρώτη όψη αναφέρεται στο πως επηρεάζεται η επαγγελματική ζωή από τους επιμέρους παράγοντες. Η δεύτερη όψη προχωρά την αντίστροφη ανάλυση, δηλαδή στο πως η εργασιακή κατάσταση επηρεάζει τους επιμέρους παράγοντες.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε πως τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας έρευνας είναι τα εξής: Σχετίζεται η τρανς ταυτότητα φύλου των ατόμων με την επαγγελματική τους κατάσταση;

Με ποιους τρόπους επηρεάζει η μια μεταβλητή την άλλη; Ποιες οι δυναμικές των μεταβλητών ως ανταγωνιστικά στοιχεία στο στίβο της επαγγελματικής ένταξης/αποκατάστασης/εξέλιξης;

Οι θεματικές ενότητες που θα αναλύσουμε, ανέκυψαν μέσα από την κατάδυση στις προσωπικές εμπειρίες και βιώματα τριών τρανς ατόμων. Είναι αυτές που μέσα από τις βιωματικές αφηγήσεις κρίθηκαν ως σημαντικές στις ζωές τους και ανασύρθηκαν, πλέον ανά κατηγορίες, από τη σταχυολόγηση των ιστοριών ζωής τους. Η κάθε θεματική ενότητα θα εστιαστεί μέσα από επιμέρους ερευνητικούς άξονες, οι οποίοι θα βοηθήσουν στην αποσαφήνιση των συσχετισμών και των συνδέσεων ανάμεσα στα γεγονότα, καθώς και στην αποκάλυψη υπαρχόντων μοτίβων που ενδεχομένως να διέπουν το ερευνώμενο ζήτημα. Πρόκειται να ερευνήσουμε κοινές θεματικές ενότητες στα τρία συνεντευξιζόμενα άτομα, με τη βοήθεια της ανάλυσης λόγου, κάνοντας focus στις πορείες της επαγγελματικής τους εξέλιξης και στον τρόπο που αυτό επηρεάζει τις ζωές τους. Θα αναζητηθεί δηλαδή η διαδρομή που ακολουθήθηκε έως ότου γίνουν συγκεκριμένες επαγγελματικές επιλογές μέσα από το συσχετισμό δυνάμεων που καθοδηγούταν από τους πόρους που είχαν στη διάθεσή τους σε δεδομένες χρονικές στιγμές, την ύπαρξη ή ανυπαρξία προνομίων, την προσωπική, ψυχοσυναισθηματική, οικονομική και κοινωνική τους κατάσταση. Αμέσως παρακάτω θα παρατεθούν οι θεματικές ενότητες που ανέκυψαν ως κοινές κατηγορίες και αργότερα θα γίνει η ανάλυση αυτών.

- A. Αυτοαντίληψη- αυτοπροσδιορισμός
- B. Στάση οικογένειας και υποστηρικτικά δίκτυα
- Γ. Ψυχοσυναισθηματική κατάσταση
- Δ. Εργασιακή κατάσταση πριν και μετά τη φυλομετάβαση
- Ε. Διακρίσεις, αποκλεισμός και σχέση με το κράτος
- ΣΤ. Στρατηγικές επιβίωσης και διαχείρισης της καθημερινότητας

2.2 Δεοντολογία της μελέτης

Όταν αναφερόμαστε στη δεοντολογία της μελέτης, εννοούμε τη δρομολόγηση του σχεδιασμού μιας έρευνας και του τρόπου με τον οποίο συμμετέχουν οι ερευνητές και οι πληροφορητές στην μελέτη αυτή, ούτως ώστε να υπάρχει λειτουργικότητα και αποτελεσματικότητα στη διαδικασία, αλλά ταυτόχρονα να διασφαλίζεται ο σεβασμός στις προσωπικότητες και τα δεδομένα των συμμετεχόντων. Όπως μας πληροφορεί ο Howitt *«οι συμμετέχοντες αντιμετωπίζονται ως πρόσωπα στην ολότητά τους και τα ψυχικά φαινόμενα δεν εξετάζονται ως διακριτές, αποσπασμένες μεταβλητές. Επίσης, τα άτομα δεν γίνονται αντιληπτά σαν «αντικείμενα» ή «υποκείμενα» από τα οποία με τις κατάλληλες τεχνικές συλλέγουμε χρήσιμα δεδομένα»* (Howitt, 2010). Θα λέγαμε πως είναι ένα ρυθμιστικό πλαίσιο μεταξύ των ερευνητών και των πληροφορητών που διέπει όλη τη διαδικασία της έρευνας στην κατεύθυνση της εξασφάλισης των συμμετεχόντων, κυρίως των πληροφορητών, σε διάφορα επίπεδα. (Horf, 2004). Τα δεοντολογικά ζητήματα μιας έρευνας που πραγματεύονται οι ερευνητές κινούνται συνήθως γύρω από την εξασφάλιση της ελεύθερης επιλογής του συνεντευξιζόμενου ατόμου να συμμετάσχει στην έρευνα και στη συναίνεσή του να παράσχει τις πληροφορίες που αφορούν στη θεματική της μελέτης. Είναι πολύ σημαντικό όμως, ο πληροφορητής-ρια να έχει ενημερωθεί ότι δεν υποχρεούται να παράσχει πληροφορίες που ενδέχεται να του προκαλέσουν βλάβη, σωματική ή ψυχική. Προχωρούμε δηλαδή στην έρευνα με πρωταρχικό γνώμονα το «no harm», αποφεύγοντας να επιμένουμε στην άντληση πληροφοριών που φέρνουν σε δύσκολη θέση το άτομο και του προκαλούν πόνο ή έντονα αρνητικά συναισθήματα, ενημερώνοντας το από την αρχή ότι είναι ελεύθερο να απαντήσει μόνο σε ό, τι νιώθει άνετα και ότι έχει το δικαίωμα, από την αρχή ως το τέλος της έρευνας, να αποχωρήσει εάν πάψει να αισθάνεται ασφαλές και άνετο με την όλη διαδικασία. Άλλα ζητήματα που πραγματεύεται η δεοντολογία μιας έρευνας είναι η διασφάλιση της ανωνυμίας των πληροφορητών-ριών, η πληροφόρησή τους για τους σκοπούς της έρευνας, καθώς και τα πρόσωπα τα οποία θα έχουν πρόσβαση στα αποτελέσματα της έρευνας. Ενδέχεται οι πληροφορητές-ριες να μην επιθυμούν να συμμετάσχουν σε κάποια μελέτη η οποία πρόκειται να κοινοποιηθεί σε συγκεκριμένα πρόσωπα ή φορείς, καθώς παρόλο που διασφαλίζεται η τήρηση της ανωνυμίας, ορισμένες φορές τα δεδομένα που εκχωρούν οι συμμετέχοντες στην έρευνα μπορεί να είναι τόσο προσωπικά, ούτως ώστε να «φωτογραφίζουν» το άτομο

τους και να τα καταστήσουν αναγνωρίσιμα. Παρόλα αυτά, ο χαρακτήρας του εγχειρήματος ενέχει τα στοιχεία της ανοιχτότητας και της διερεύνησης προκειμένου να διαφανεί το βίωμα και οι σημασίες που αποδίδει το πρόσωπο που μας εκχωρεί τη συνέντευξη και αυτά τα πολύ προσωπικά στοιχεία και αναγνώσεις είναι που ο κοινωνικός επιστήμονας επιχειρεί να φέρει στην επιφάνεια και να μεταφράσει σε επιστημονικά δεδομένα (Mason, 2009). Ακόμα, η ερευνήτρια-ής, οφείλει να οριοθετήσει το πλαίσιο συνεργασίας, αποφεύγοντας την πιθανότητα να θεωρηθεί η σχέση μεταξύ των συμμετεχόντων φιλική ή θεραπευτική.

Για τους παραπάνω λόγους, είναι φανερό ότι δεν θα μπορούσε κάποιος-α να σχεδιάσει στο 100% μια τέτοια έρευνα, καθώς οι συνθήκες διεξαγωγής της έρευνας, οι προσωπικότητες των συμμετεχόντων αλλά και η διαδραστικότητα που έχουν μεταξύ τους αποτελούν αστάθμητους παράγοντες στην έκβαση της μελέτης και ο ερευνητής-τρια οφείλει να διαθέτει ευελιξία στους χειρισμούς και σε τυχόν τροποποιήσεις. Όπως αναφέρει και η Τραϊανού «ο ερευνητής οφείλει να βρίσκεται συνεχώς σε εγρήγορση για την αντιμετώπιση νέων ηθικών διλημάτων και προκλήσεων κατά την ερευνητική διαδικασία» (Traianou, 2014:62-77).

Η ενημέρωση για τους όρους με τους οποίους πρόκειται να διεξαχθεί η έρευνα, καθώς και οι σκοποί τους οποίους εξυπηρετεί, οφείλει να γίνεται σε απλή γλώσσα προκειμένου να διασφαλιστεί η συναίνεση του συνεντευξιαζόμενου προσώπου, αλλά και να καλλιεργηθεί ένα κλίμα εμπιστοσύνης και επικοινωνιακής άνεσης που θα διευκολύνει το άτομο να μιλήσει και να εκφραστεί ανοιχτά, ώστε να συλλεχθούν οι ζητούμενες πληροφορίες. Στην ποιοτική έρευνα και δη στις αφηγήσεις ζωής που είναι και η περίπτωση της παρούσας μελέτης, που σε σημαντικό βαθμό στηρίζονται στην καλή επικοινωνία που θα αναπτυχθεί μεταξύ των δύο μερών, αυτό δεν είναι εφικτό να ξεκαθαριστεί εντελώς στο ξεκίνημα της διαδικασίας, αλλά θα ήταν προτιμότερο να θεωρηθεί ως «work in progress» καθ' όλη τη διαδικασία της συνέντευξης. Αυτή η θεώρηση επιτρέπει στους συμμετέχοντες να επαναδιαπραγματευθούν, να επαναπροσδιορίσουν και να εξελίξουν τους τρόπους και τους όρους με τους οποίους συμμετέχουν στη διαδικασία, επανατοποθετώντας τους εαυτούς τους μέσα σε αυτήν, κινούμενοι προς μία κατεύθυνση που διασφαλίζει την ειλικρίνεια και την ασφάλεια της συμμετοχής τους, καθώς και την ποιότητα των παραγόμενων πληροφοριών. Έτσι, γίνεται φανερό ότι το ερωτών πρόσωπο καλείται να εφαρμόσει ένα σύστημα άντλησης

των πληροφοριών το οποίο να είναι ευέλικτο σε αλλαγές σε σχέση με τον αρχικό σχεδιασμό.

Η ανωνυμία των προσώπων που συμμετέχουν στην έρευνα διασφαλίζεται με τη μη αναφορά των πραγματικών στοιχείων των συνεντευξιαζόμενων προσώπων σε κανένα στάδιο της έρευνας. Αυτό επιτυγχάνεται με τη χρήση ψευδώνυμων και με την μη γνωστοποίηση στοιχείων που θα μπορούσαν να αποκαλύψουν την ταυτότητά τους. Πέραν τούτου όμως, όπως μας πληροφορούν η Ίσαρη και ο Πουρκός *«ιδιαιτέρη σημασία έχουν οι τρόποι, οι στάσεις και οι συμπεριφορές του ερευνητή. Καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας, ο ερευνητής οφείλει να τηρεί έντιμη στάση και συμπεριφορά απέναντι στα άτομα που συμμετέχουν σε αυτήν, έτσι ώστε να δημιουργηθεί μεταξύ τους σχέση εμπιστοσύνης που θα επιτρέψει στον συμμετέχοντα να εκφραστεί ελεύθερα και αυθεντικά»* (Ίσαρη & Πουρκός, 2015). Δηλαδή η συμπεριφορά, οι στάσεις, η διακριτικότητα, ευαισθησία και ενσυναίσθηση του ερευνητή προς το συνεντευξιαζόμενο άτομο, διασφαλίζει πέρα από την προστασία της ιδιωτικότητας του ερωτώμενου και την ποσότητα και ποιότητα των πληροφοριών που το άτομο αυτό θα επιλέξει να μοιραστεί κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Σε αυτό το σημείο, προσωπικά με βοήθησε πολύ η εμπειρία που απέκτησα ως εργαζόμενη σε πρόγραμμα στήριξης προσφύγων. Τμήμα της δουλειάς μου τότε, αποτελούσε η λήψη κοινωνικού ιστορικού ώστε να διακρίνουμε την πορεία που ακολούθησε το άτομο και να αναζητήσουμε τυχόν ευαλωτότητες και ανάγκες του. Αρχικά, η απειρία μου και η «στάση» μου κατά τη λήψη του κοινωνικού ιστορικού ήταν τέτοιες που έκαναν τους ερωτώμενους να μου απαντούν δίνοντας μου πληροφορίες, που στην πραγματικότητα μάλλον θα τις κατέτασσα στα δημογραφικά χαρακτηριστικά κάποιου. Μόνο όταν χαλάρωσα και «απέκτησα τον αέρα» που καλούσε το συνομιλητή μου να κάνουμε μια κουβέντα ώστε να γνωριστούμε και να βοηθηθούμε, άρχισαν να αναδύονται τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά, οι πολύ προσωπικές ιστορίες, το συναίσθημα και το νήμα της ζωής του εκάστοτε προσώπου. Η ανάδυση όμως του συναισθήματος είναι ένα ζήτημα που απαιτεί πολύ προσοχή καθώς ενέχει κινδύνους. Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, ένα από τα πρωταρχικά μελήματα του ερευνητή οφείλει να είναι η προστασία και των δύο μερών από αρνητικές συνέπειες. Δηλαδή θα πρέπει να αποφεύγονται ερωτήσεις που ενδεχομένως να έχουν αρνητικό αντίκτυπο στους συμμετέχοντες στην έρευνα. Πολλές φορές το υπό διερεύνηση θέμα σχετίζεται με γεγονότα που είχαν αρνητικές

συνέπειες στη ζωή των ατόμων και οι ερευνητές-ριες τα καλούν να αφηγηθούν περιστατικά που σχετίζονται με αυτές τις περιόδους. Καθώς τα όρια είναι πολλές φορές δυσδιάκριτα, είναι πολύ σημαντικό ο ερευνητής-ρια να δείχνει ευαισθησία και να διαθέτει οξυμένη ενσυναίσθηση, ώστε να μην ξεπερνά το σημείο εκείνο που παύει πλέον για το ερωτώμενο πρόσωπο να είναι μια αφήγηση και μετατρέπεται σε αναβίωση του τραυματικού περιστατικού, με αποτέλεσμα τον επανατραυματισμό του.

2.3 Περιορισμοί της μελέτης

Η διεξαγωγή της παρούσας έρευνας συνάντησε αρκετά εμπόδια, από τα οποία ορισμένα ήταν αρκετά δύσκολο να ξεπεραστούν. Αρχικό εμπόδιο στάθηκε το γεγονός ότι η βιβλιογραφία στα ελληνικά σχετικά με τρανς ζητήματα είναι αρκετά περιορισμένη. Υπάρχει μια σχετική πενία όσον αφορά στις έρευνες που έχουν λάβει χώρα στην Ελλάδα, αλλά και στα ελληνόγλωσσα συγγράμματα. Αυτό οδήγησε πολλάκις στην αναγκαιότητα για μελέτη ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας, ελλείψει ελληνικής. Ήταν ένα από τα ζητήματα που μπορεί να αντιπαρέλθει κανείς, καθώς υπάρχει άφθονη βιβλιογραφία σχετικά με το έμφυλο ζήτημα σε άλλες γλώσσες, επομένως με λίγη παραπάνω προσπάθεια στην ξενόγλωσσα ανάγνωση αποτέλεσε ένα πρόβλημα που ξεπεράστηκε σχετικά εύκολα σε πρώτο χρόνο. Το πρόβλημα που δεν ξεπεράστηκε όμως ήταν η έλλειψη ερευνών σχετικά με την τρανς κοινότητα στον ελλαδικό χώρο, που είναι και το πεδίο του γεωγραφικού ενδιαφέροντος της παρούσας μελέτης. Υπήρξε δυσκολία στο να διαφανεί ποια ήταν η πληροφορία σχετικά με το εργασιακό status των διεμφυλικών ατόμων που θα μπορούσε να μεταφερθεί από έρευνες άλλων χωρών στην πραγματικότητα της Ελλάδας.

Το επόμενο ζήτημα που χρειάστηκε να αντιμετωπιστεί ήταν πως η υλοποίηση της έρευνας αποδείχθηκε πολύ πιο χρονοβόρα από όσο είχε υπολογιστεί στον αρχικό σχεδιασμό της. Χρειάστηκε πάρα πολύς χρόνος κυρίως για την ανεύρεση του δείγματος. Αυτό ήταν το μεγαλύτερο εμπόδιο που απαντήθηκε, η πρόσβαση στο πεδίο. Όταν κατά το περασμένο έτος αποφασίστηκε μαζί με τον επιβλέποντα καθηγητή το θέμα της παρούσας διπλωματικής, θεωρήθηκε πως δε θα υπήρχαν σημαντικές δυσκολίες στην ανεύρεση του δείγματος που θα παράσχει τις απαραίτητες συνεντεύ-

ξεις. Αυτό συνέβη, επειδή από την πρώτη στιγμή που αποφασίστηκε το θέμα της έρευνας, δηλαδή το Μάρτιο του 2018, έγιναν οι κατάλληλες προσεγγίσεις και επαφή με φορέα που ασχολείται με τα δικαιώματα των διεμφυλικών ατόμων και ο φορέας αυτός διαβεβαίωσε για την πρόθεσή του να υποστηρίξει την εκπόνηση της μελέτης παράσχοντας διασύνδεση με μέλη της κοινότητας, καθώς θεωρούσε ότι η μελέτη αυτή συνάδει με τους σκοπούς του, μιας και φέρνει στο προσκήνιο ζητήματα ορατότητας της τρανς κοινότητας και ζητήματα έμφυλων διακρίσεων. Αφού συζητήθηκε το χρονοδιάγραμμα της έρευνας και διαφάνηκε ότι οι καταληκτικές ημερομηνίες δίνουν αρκετά περιθώρια για τη διεξαγωγή της, συμφωνήθηκε να ανανεωθεί η επικοινωνία για τα διαδικαστικά της έρευνας, μιας και ο φορέας αυτός ενημέρωσε πως την περίοδο εκείνη είχε αρκετές υποχρεώσεις και οι εκπρόσωποι του δέχονταν αρκετή πίεση χρόνου. Τα διαδικαστικά της έρευνας σχετιζόνταν με τα εξής θέματα: Το πρώτο ήταν η επιλογή του δείγματος και το δεύτερο σχετιζόταν με ορισμένα από τα δεοντολογικά ζητήματα που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, δηλαδή στο να γίνει μια πρώτη γνωριμία με την ερευνήτρια, να διερευνηθούν το αν εμπιστεύονται το πλαίσιο και να ενημερωθούν για τους σκοπούς και το περιεχόμενο της έρευνας, έτσι ώστε να αποφασίσουν αν παρέχεται ένα ασφαλές και μη κακοποιητικό περιβάλλον για τα μέλη της κοινότητας. Σε αυτό το σημείο αξιωματικώς σημειωθεί ότι από τη παρουσία του φορέα στο διαδίκτυο διαπιστώνονταν η συνεχής ενασχόληση και δραστηριοποίηση των μελών του σε περιστατικά που άπτονταν της προστασίας των δικαιωμάτων των διεμφυλικών ατόμων, όπως η συμμετοχή τους σε νομοπαρασκευαστικές και θεσμικές συναντήσεις, η συνοδεία και υποστήριξη τρανς ατόμων σε διάφορες κρατικές υπηρεσίες, η συμμετοχή τους σε εκπαιδευτικά σεμινάρια και πολλά άλλα. Έτσι, ενώ η επικοινωνία ήταν πολύ συχνή, η συνάντησή συνεχώς αναβαλλόταν για ένα διάστημα περίπου έξι μηνών, γεγονός που κατέστησε τη διαδικασία ιδιαίτερα χρονοβόρα. Όταν παρήλθε το εξάμηνο, η ερευνήτρια έλαβε την απόφαση πως πλέον υπήρχε η ανάγκη να στραφεί αλλού για την ανεύρεση του δείγματος της έρευνας, προκειμένου να διατηρηθεί το αρχικό χρονοδιάγραμμα που είχε θέσει για την εκπόνηση της μελέτης. Η αρχική πρόθεση ήταν να ληφθούν περίπου πέντε συνεντεύξεις. Ο καιρός περνούσε και η κατάσταση είχε αρχίσει να γίνεται αρκετά αγχωτική, δεδομένου ότι αν δεν βρίσκονταν άτομα για τη μελέτη, θα παρουσιαζόταν η ανάγκη να αλλάξει το ερευνητικό αντικείμενο. Κατόπιν ενημέρωσης του επιβλέποντα καθηγητή για τις δυσκολίες που

εμφανίστηκαν σχετικά με την εξεύρεση του δείγματος και αφού υπήρξε διαβεβαίωση πως υπάρχει δυνατότητα υποστήριξης και με τρεις «δυνατές» συνεντεύξεις έγιναν οι επόμενες κινήσεις. Έτσι, άρχισαν να ερωτώνται φιλικά πρόσωπα εάν τυχόν γνώριζαν τρανς άτομα τα οποία ενδεχομένως να επιθυμούσαν να παραχωρήσουν συνέντευξη και έτσι βρέθηκε το πρώτο. Επρόκειτο για πρώην συνάδελφο φιλικού προσώπου, ο οποίος και δέχτηκε να παραχωρήσει συνέντευξη. Αυτός με τη σειρά του διασύνδεσε με άλλο τρανς φιλικό του πρόσωπο που δέχτηκε επίσης να παραχωρήσει συνέντευξη. Το επόμενο άτομο που επιχειρήθηκε να προσεγγιστεί ήταν μια τρανς εκδιδόμενη γυναίκα, η οποία δραστηριοποιείται μαζί με φιλικό πρόσωπο στην προστασία των αδέσποτων ζώων. Αφού ενημερώθηκε από τον πρόσωπο-συνδετικό κρίκο για τις προθέσεις της ερευνήτριας, δέχτηκε να υπάρξει τηλεφωνικά ώστε να διερευνηθεί το ενδεχόμενο μιας συνέντευξης. Υπήρξαν αρκετά συχνές τηλεφωνικές επικοινωνίες, κατά τις οποίες η μία πλευρά προσπαθούσε να χτίσει την μεταξύ των συνομιλουσών εμπιστοσύνη, ενώ η άλλη γυναίκα διερευνούσε το αν μπορεί να εμπιστευτεί το πλαίσιο. Τελικά, μετά από την παρέλευση δύο περίπου μηνών κατά τους οποίους υπήρχε τηλεφωνική επικοινωνία σε εβδομαδιαία βάση, ελήφθη η απόφαση να εγκαταλειφθούν οι προσπάθειες, καθώς αφενός η προσέγγιση είχε καταστεί πολύ χρονοβόρα και αφετέρου γινόταν σαφές ότι το άτομο αυτό δυσκολευόταν να εμπιστευτεί. Η επόμενη προσέγγιση μέσω διαδικτύου, σε άλλη τρανς εκδιδόμενη γυναίκα στέφθηκε με επιτυχία.

Ως εκ τούτου, προκύπτει ότι ο αρχικός σχεδιασμός της έρευνας περιλάμβανε περισσότερα άτομα και η συνεργασία που θεωρήθηκε ότι είχε εξασφαλιστεί με το φορέα, θα παρείχε τη δυνατότητα πραγματοποίησης σκόπιμης δειγματοληψίας, δηλαδή την επιλογής τρανς ατόμων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ώστε να διερευνηθεί ο ρόλος που παίζουν ορισμένα background στην έκβαση της επαγγελματικής αποκατάστασης ή αποκλεισμού έναντι κάποιων άλλων. Αντί αυτού, η πραγματικότητα οδήγησε σε ένα συνδυασμό δειγματοληπτικών προσεγγίσεων. Οι δύο πρώτοι πληροφορητές ανευρέθησαν με τη δειγματοληψία χιονοστιβάδας, δηλαδή ο πρώτος οδήγησε και διασύνδεσε με το δεύτερο. Η τρίτη πληροφορήτρια ανευρέθη σε μια ευχερή δειγματοληψία, καθώς ακολουθούνταν από την ερευνήτρια δημόσιο προφίλ της στο διαδίκτυο και με αυτόν τον τρόπο υπήρχε μια επαφή μεταξύ των δύο διαδικτυακή.

Ένα άλλο στοιχείο που πρόσθεσε κάποιο βαθμό δυσκολίας στη μελέτη ήταν η ερμηνεία και αποκωδικοποίηση του λόγου των πληροφορητών. Δηλαδή το να παρθεί η αφήγηση των συνεντευξιαζόμενων και να ξεχωρίσουν εκείνες οι παρεχόμενες βιωμένες πληροφορίες και εκείνες οι εκφορές του λόγου που μπορούν να οδηγήσουν την ερευνήτρια με ασφάλεια στην ανασύνθεσή τους πλέον ως κοινών κοινωνικών μοτίβων. Σε αυτό προστέθηκε το ότι μια εκ των ερωτώμενων προσώπων, ήταν αυτό που θα λέγαμε τρανς «παλαιάς κοπής» και χρησιμοποιούσε αρκετές φορές στην αφήγησή της λέξεις από τα καλιαρντά. Τα καλιαρντά είναι μια αργκό που χρησιμοποιούσαν κυρίως στο παρελθόν οι ομοφυλόφιλοι και οι τρανς άνθρωποι, προκειμένου να μην τους καταλαβαίνει το γύρω περιβάλλον και να είναι λίγο πιο προστατευμένοι. Έτσι λοιπόν κατά τη διάρκεια της συνέντευξης ακούγονταν κάποιες λέξεις που ήταν άγνωστες και καταβαλλόταν προσπάθεια από την πλευρά της ερευνήτριας ώστε να γίνει αντιληπτό το νόημά τους. Ορισμένες φορές οι άγνωστες λέξεις και εκφράσεις γινόταν κατανοητές από τα συμφραζόμενα και άλλες φορές ρωτώντας ευθέως τη συνεντευξιαζόμενη.

Άλλο ένα ζήτημα που δυσκόλεψε την εκπόνηση της μελέτης αυτής, είναι το γεγονός ότι το δείγμα που εξετάστηκε είχε μεγάλη ποικιλομορφία χαρακτηριστικών και στην ανάλυση των αποτελεσμάτων αυτό δημιούργησε προβληματισμό. Για να αναφέρουμε μόνο λίγα από αυτά τα διαφορετικά χαρακτηριστικά θα αναφερθούμε στη μεγάλη ηλικιακή απόκλιση, ο πρώτος αφηγητής είναι 43 ετών, ο δεύτερος 29 και η τρίτη 63. Έχουν περίπου 15 έτη διαφορά αυτοί που βρίσκονται εγγύτερα ηλικιακά. Είναι πολύ διαφορετικός ο τρόπος που γαλουχήθηκαν αυτοί οι τρεις άνθρωποι και αντιλήφθηκαν την ταυτότητα φύλου τους οι ίδιοι, αλλά και ο κοινωνικός τους περίγυρος. Άλλου είδους πρόσβαση σε πληροφορίες σχετικές είχε η μεγαλύτερη και άλλες ο μικρότερος, με πολλές ενδιάμεσες κλιμακώσεις και κοινό όμως παρονομαστή τη διάδοση του διαδικτύου. Θα αναφερθούμε επίσης στο εκπαιδευτικό background: ο πρώτος εκπονεί το διδακτορικό του, ο δεύτερος είναι κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου στο εξωτερικό, ενώ η τρίτη δεν έχει ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ας περάσουμε σε ένα παράδειγμα ενδεικτικό: από τα τρία άτομα που εξετάστηκαν, η άποψη του ενός εξ αυτών για το βίωμά του σε σχέση με την εργασία είχε φοβερά μεγάλη απόκλιση από αυτό των άλλων δύο πληροφορητών της έρευνας. Αυτό το άτομο, σε πλήρη αντίθεση με τα άλλα δύο, δεν είχε πρόβλημα στην εξεύρεση και διατήρηση

εργασίας. Αυτό φαινομενικά ακουγόταν παράλογο σε σχέση με τα λεχθέντα των άλλων δύο αφηγητών. Σε δεύτερο χρόνο και έπειτα από σκέψη πάνω στα δεδομένα, κατέστην ορατοί οι παράγοντες που επιτρέπουν τέτοιου είδους αποκλίσεις βιωμάτων στα ερευνητικά αποτελέσματα. Πάντως είναι πολύ σημαντικό η εγρήγορση να παραμένει οξυμένη όσον αφορά τη διαφορετικότητα των ανθρώπων και σταθερή παρουσία της συνείδησης ότι η ποικιλομορφία των γεγονότων, των τρόπων πρόσληψης και των παραγόντων που επηρεάζουν είναι ατελείωτη.

2.4 Μεθοδολογία και ερευνητικά εργαλεία

Η μέθοδος που επιλέχθηκε για την εκπόνηση της παρούσας μελέτης εμπίπτει στην ποιοτική ερευνητική μέθοδο. Ο λόγος που επιλέχθηκε η ποιοτική έρευνα έναντι της ποσοτικής είναι ότι η αναζήτηση στοιχείων και πληροφοριών της παρούσας μελέτης αφορά στον προσωπικό τρόπο πρόσληψης της κοινωνικά κατασκευασμένης πραγματικότητας από τους-τις αφηγητές-τριες, σε σχέση με τον κόσμο και τις συνθήκες της εργασίας. Αυτού του είδους η πληροφόρηση δεν θα ήταν δυνατόν να παραχθεί μέσα από ποσοτικές μεθόδους έρευνας, καθώς το ζήτημα που ερευνάται αφορά στα προσωπικά βιώματα, τους τρόπους που αυτά βιώθηκαν, τους παράγοντες που συνέβαλλαν έως ότου οδηγηθεί ο καθείς και η καθεμία μέσα από συγκεκριμένες επιλογές και χάραξη στρατηγικών στη δημιουργία του μωσαϊκού της προσωπική τους ιστορίας. Κρίθηκε απαραίτητο στοιχείο να ακουστούν και να ληφθούν υπόψιν οι προσωπικές στάσεις, αξίες, απόψεις και συνήθειες των συνεντευξιαζόμενων προσώπων, το πως αυτές διαμορφώθηκαν και σε τι είδους επιλογές –ή και ορισμένες φορές σε μη επιλογές- τελικά οδήγησαν. Όλα τα παραπάνω είναι δυνατόν να τα παρακολουθήσει κανείς μόνο αν λάβει υπόψιν την ιδιαίτερη και προσωπική γλώσσα του κάθε αφηγητή, το πλαίσιο μέσα στο οποίο γαλουχήθηκε, το νήμα των βιωμάτων και δράσεων μέσα από το οποίο δόμησε την ταυτότητά του και το πρίσμα μέσα από το οποίο βλέπει τον κόσμο.

Στις σύγχρονες κοινωνίες, οι διαδικασίες συγκρότησης ταυτότητας και κοινωνικής αναπαραγωγής είναι σε μεγάλο βαθμό εξατομικευμένες, καθώς οι συλλογικοί/παραδοσιακοί σχηματισμοί που άλλοτε βοηθούσαν τα άτομα στη συγκρότηση, διατήρηση και υποστήριξη ρόλων έχουν αποδυναμωθεί και το άτομο

καλείται να αναλάβει μόνο του το σχεδιασμό της ζωής του και να διαλέξει μέσα από πολλά –και συχνά αντικρουόμενα- μοτίβα ζωής, αυτό που του ταιριάζει. Μέσα από πληθώρα επιλογών, ορισμένες φορές περίπλοκων, ορίζει τον εαυτό του και αναλαμβάνει ρόλους και δράσεις. Ο τρόπος που αυτό συμβαίνει είναι μοναχικός και το άτομο καλείται να αναλάβει όλη την ευθύνη των επιλογών του. Τα πρότυπα και οι ρόλοι που μπορεί κανείς να υιοθετήσει είναι άπειρα και συνεχώς ανανεούμενα, παύουν να εμπíπτουν σε συγκεκριμένες παραδοσιακές κατηγορίες και το άτομο πλέον καλείται να γεφυρώσει τα κενά και τις αντιφάσεις που προκύπτουν από την ασυνέχεια των ρόλων στην προσωπική του βιογραφία. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο η βιογραφική αφήγηση κρίθηκε ως η καταλληλότερη μέθοδος παρακολούθησης, καταγραφής και ανάλυσης των προσωπικών διαδρομών ζωής του τρανς δείγματος της μελέτης, ώστε να επιτραπεί να κατανοηθούν οι τρόποι και τα μέσα με τα οποία τα πρόσωπα αυτά αντιλαμβάνονται τους συσχετισμούς μεταξύ της ταυτότητας φύλου τους και της εργασιακής τους διαδρομής με άλλες σημαντικές παραμέτρους του βίου, όπως η ψυχοσυναισθηματική κατάσταση στην οποία υπεισέρχονται, οι σχέσεις τους με την οικογένεια, η σχέση τους με την εργασία, η οικονομική τους κατάσταση κ.α. (Τσιώλης, 2010).

Πιο συγκεκριμένα στην παρούσα μελέτη ακολουθήθηκε η οδός της βιογραφικής-αφηγηματικής συνέντευξης, καθώς η συγκεκριμένη μέθοδος μας προμηθεύει με πολύ συμπυκνωμένο και περιεκτικό υλικό προς ανάλυση. Οι αφηγήσεις ζωής των ερωτώμενων προσώπων θα αποτελέσουν το υλικό μέσα από το οποίο θα γίνει η ενημέρωση για τα σημαντικά γεγονότα της ζωής τους, μέσα στο ιστορικό-κοινωνικό τους πλαίσιο σύμφωνα και με τη σειρά σημαντικότητας που έχει προκύψει από την αξιολόγηση των ίδιων των υποκειμένων. Θα αποτελέσουν την πηγή που μας ενημερώνει για τη διαδραστικότητα του σχήματος άτομο-κοινωνία και κυρίως για τον τρόπο με τον οποίο τα κοινωνικά φαινόμενα της εργασιακής ένταξης ή αποκλεισμού γίνονται αντιληπτά από την προκείμενη άμεσα ενδιαφερόμενη κοινωνική ομάδα, τα τρανς άτομα. Όπως μας πληροφορεί ο Τσιώλης, *«Οι βιογραφικές αφηγήσεις κατανοούνται ως προνομιακός τόπος για να μελετηθεί ο βιωματικός κόσμος των υποκειμένων και να κατανοηθούν οι ερμηνείες και ο προσανατολισμός της δράσης τους. Επίσης, μέσα από τις αφηγήσεις ο ερευνητής αποκτά πρόσβαση στη “γραμματική” των κανόνων που διέπουν τις ρουτίνες της καθημερινής ζωής. Οι*

αφηγήσεις ιστοριών αναδεικνύουν την άρρητη καθημερινότητα των δρώντων υποκειμένων» (Τσιώλης, 2006). Η βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη αποτελεί μια ερευνητική μέθοδο κατά την οποία το συνεντευξιζόμενο πρόσωπο καλείται να ανακαλέσει με αυθόρμητο τρόπο, σημαντικά γεγονότα, είτε κάνοντας μια συνολική εξιστόρηση της ζωής του, είτε αφηγούμενο βιώματά του γύρω από μια συγκεκριμένη θεματική. Στο συγκεκριμένο τύπο συνέντευξης, το άτομο αφήνεται ελεύθερα να ανακαλέσει και να αναβιώσει τα γεγονότα της ζωής, να τα διατρέξει στη χρονικότητά τους και να στήσει με αυτόν τον τρόπο και με όρους αυτοαντίληψης το νοητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κλήθηκε να νιώσει και να δράσει, αλλά και μέσω του οποίου δημιούργησε τελικά την προσωπική του «γλώσσα» και κοσμοθεωρία. Το ερωτώμενο πρόσωπο έχει την ελευθερία να αφηγηθεί τα βιώματά του ανάλογα με τη σημαντικότητα που θεωρεί ότι έχουν, δίχως η ροή του λόγου του να καναλιζαριστεί από τις θέσεις της ερευνήτριας. Παρέχεται η δυνατότητα να μιλήσει για τα ζητήματα που το απασχόλησαν έντονα, για όσο χρόνο θεωρεί απαραίτητο. Επίσης, παρέχεται η δυνατότητα το άτομο να επανέλθει ακόμα και στα ίδια ζητήματα, γεγονός που αξιολογείται αρμοδίως κατά την ανάλυση περιεχομένου. Στην παρούσα μελέτη υπήρχε εξ αρχής η επιθυμία να ακουστεί πρωτόλεια ο λόγος των τρανς ατόμων, κοινωνική ομάδα η οποία είναι υποεκπροσωπημένη στο δημόσιο λόγο, δίχως να μεσολαβηθεί –στο βαθμό του δυνατού- από τις θέσεις και προσδοκίες της ερευνήτριας για τα δρώμενα του βίου τους. Αυτός ήταν και ο κύριος λόγος που επιλέχθηκε η συγκεκριμένη ερευνητική μέθοδος.

Κατά το σχεδιασμό της μελέτης, αρκετή από τη σκέψη της ερευνήτριας καταναλώθηκε στον τρόπο που θα προσεγγίζονταν τα ερωτώμενα πρόσωπα στην κατ' ιδίαν συνάντηση, οπότε και θα λάμβαναν χώρα οι συνεντεύξεις. Η θεματική της μελέτης σε πρώτη ανάγνωση αφορά στην επαγγελματική σταδιοδρομία των τρανς ατόμων, αλλά πέρα από τη χρονική εξιστόρηση των γεγονότων, η πραγματική επιδίωξη ήταν να προσεγγιστούν και να συνδεθούν οι παράγοντες που επηρεάζουν τη σχέση έμφυλης ταυτότητας και εργασίας. Έχοντας αρχικά κάποιες ερευνητικές υποθέσεις κατά νου, υπήρχε μια λίστα θεματικών στις οποίες η ερευνήτρια επιθυμούσε να γίνουν αναφορές κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, με τρόπο τέτοιο που να επιτρέπει στο άτομο να εκτελέσει τη δική του προσωπική «λεκτική χορογραφία», κυρίως στους τόπους που το ίδιο επιθυμεί, κάνοντας όμως και μερικά

περάσματα από τα σημεία που είχαν οριστεί από την ερευνήτρια. Οι θεματικές αυτές θα μπορούσε να εοπωθεί ότι καλύφθηκαν αβίαστα και με πολύ αυθόρμητο τρόπο από τα ερωτώμενα πρόσωπα, δίχως να χρειαστεί να ασκηθεί πίεση ή να ενεργοποιηθεί η συνέντευξη προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις.

Οι θεματικοί άξονες που προέκυψαν κατά την ανάλυση των συνεντεύξεων, ταυτίζονταν σε μεγάλο βαθμό με τις αρχικές υποθέσεις της ερευνήτριας για τους παράγοντες που επηρεάζουν την επαγγελματική εξέλιξη των διεμφυλικών ατόμων στον ελλαδικό χώρο, στην Αθήνα του 2019. Τα στοιχεία αυτά αφορούν σε γενικές γραμμές την ηλικία των συνεντευξιζόμενων και το αντίστοιχο κοινωνικοιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ανακάλυψαν και βίωσαν την ταυτότητα φύλου τους, τον τόπο της ενεργής δράσης τους, το εκπαιδευτικό και οικονομικό τους υπόβαθρο, τα υποστηρικτικά τους δίκτυα, την κατάσταση της υγείας τους, την ψυχοσυναισθηματική τους κατάσταση, τη σχέση τους με την οικογένεια, την επαγγελματική τους εμπειρία, το πως αυτή αποκτήθηκε κ.α.

Το γεγονός ότι στις δύο εκ των τριών συνεντεύξεων, υπήρχε πρόσωπο που έλαβε το ρόλο του συνδετικού κρίκου μεταξύ της ερευνήτριας και των συνεντευξιζόμενων προσώπων, ήταν καταλυτικό στο χτίσιμο της εμπιστοσύνης και στη συνολική διευκόλυνση της διαδικασίας, καθώς η άνεση της έκφρασης ήταν περισσότερο διασφαλισμένη εφόσον ένα άτομο που γνωρίζονταν άμεσα με τους συνεντευξιζόμενους «χαρακτήριζε με θετικό πρόσημο» το ποιόν της ερευνήτριας. Στην τρίτη συνέντευξη, παρόλο που δεν υπήρχε κάποιο πρόσωπο στο ρόλο του συνδετικού κρίκου με την αφηγήτρια, ο αντισταθμιστικός παράγοντας που της επέτρεψε να μη διστάσει να παραχωρήσει συνέντευξη και να μιλήσει ανοικτά, είναι το γεγονός ότι η ίδια μετρά πολλές δεκαετίες στο χώρο του ακτιβισμού για τα δικαιώματα των καταπιεσμένων έμφυλων ταυτοτήτων και είναι ιδιαίτερα εξοικειωμένη με το να μιλά για θέματα που άπτονται αυτών των ζητημάτων και που βοηθούν στην προαγωγή της συγκεκριμένης συζήτησης στο δημόσιο χώρο.

Όταν έφτανε η ώρα των συναντήσεων με τους-τις αφηγήτριες-ες, η διαδικασία που ακολουθούνταν ήταν η εξής: αρχικά ξεκινούσε μια ανάλαφρη συζήτηση γενικού ενδιαφέροντος προκειμένου να δημιουργηθεί ένα θετικό, ήρεμο και άνετο κλίμα μεταξύ των συζητητών και να ανιχνευθούν οι δυναμικές των χαρακτήρων και της ροής του λόγου τους. Έπειτα γινόταν μια αναλυτική υπενθύμιση ορισμένων

ζητημάτων στα οποία είχαμε αναφερθεί και στις τηλεφωνικές μας επικοινωνίες. Αυτά τα ζητήματα σχετίζονταν με την ενημέρωση σχετικά με την έρευνα και ειδικότερα στα ζητήματα που αναφερθήκαμε υπό τον γενικό τίτλο δεοντολογικά θέματα. Λάμβανε χώρα μια αναλυτική ενημέρωση εκ νέου για ποιο φορέα γίνεται αυτή η μελέτη, ποιο είναι το υπό διερεύνηση ζήτημα και το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα ήταν επιθυμητό να κινηθούμε κατά τη διαδικασία της συνέντευξης. Επίσης γινόταν μια αναλυτική περιγραφή του τρόπου με τον οποίο θα διαδραματιζόταν η μελέτη αυτή και του μεθοδολογικού εργαλείου, της βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης. Εξηγούνταν στα συνεντευξιαζόμενα πρόσωπα ότι η διαδικασία δε θα εξελίσσονταν με ερωταπαντήσεις, αλλά με την ελεύθερη αφήγηση των γεγονότων, όπως τα θυμούνται και με τη σειρά προτεραιότητας και σημαντικότητας που είχαν για τα ίδια τα πρόσωπα. Επιπλέον επαναλαμβάνονταν η διασφάλιση που είχε γίνει προηγουμένως και από τηλεφώνου, σχετικά με τη διατήρηση της ανωνυμίας των στοιχείων των αφηγητών. Επίσης, υπενθυμιζόταν ότι διατηρούν το δικαίωμα καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας να διακόψουν εάν πάψουν να αισθάνονται άνετα, καθώς επίσης ότι δεν υποχρεούνται να απαντήσουν σε θέματα που για οποιονδήποτε λόγο δεν επιθυμούν. Όλα τα παραπάνω λάμβαναν χώρα σε απλή και καθημερινή γλώσσα, ώστε να συντελέσει στη δημιουργία ενός άνετου και ανεπίσημου κλίματος, τέτοιου που θα προδιαθέτει στα άτομα να μιλήσουν για πολύ προσωπικές και ιδιαίτερες θεματικές, όπως η προσωπική εμπειρία του φύλου τους, ο σεξουαλικός τους προσανατολισμός, οι οικογενειακές τους σχέσεις και η οικονομική τους κατάσταση κ.α. Τα ζητήματα αυτά, αποτελούν πολύ δύσκολα ως προς την επικοινωνία τους πεδία, καθώς το κυρίαρχο στερεοτυπικά κοινωνικό πρόταγμα είναι η επιτυχία σε όλους τους ανωτέρω αναφερθέντες τομείς της ζωής. Έτσι, γίνεται αντιληπτό ότι η αναμόχλευση όλων αυτών των διαδρομών της ζωής κάποιου-ας, μπορεί να φέρουν στην επιφάνεια έντονα συναισθήματα, όπως όμορφες στιγμές ή σοβαρά τραύματα και περιστατικά που έχουν πληγώσει και επομένως κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικό να διασφαλιστεί ένα κλίμα συζήτησης το οποίο θα επιτρέπει στους συνεντευξιαζόμενους να νιώθουν άνετα με την έκθεση του βίου τους και του ψυχοσυναισθηματικού τους κόσμου. Η ερευνήτρια οφείλει να παράσχει ένα πλαίσιο όπου οι αφηγητές θα αισθανθούν ασφαλείς να εκθέσουν όλα αυτά τα γεγονότα που

εκλαμβάνουν ως τις προσωπικές τους επιτυχίες και αποτυχίες. Και όλοι γνωρίζουμε ότι είναι πολύ δύσκολο να μιλά κανείς για τις δεύτερες.

Έπειτα, αφού γινόταν μια αναλυτική αναφορά σε σχέση με το δεοντολογικό τμήμα της μελέτης, γινόταν μια μετάβαση στον τρόπο με τον οποίο θα διεξαγόταν η συνέντευξη. Αφού εξηγούσα στους-τις αφηγήτριες-ές τη θεματική γύρω από την οποία θα κινούμασταν, ενημέρωνα πως μπορούσαν να κινηθούν γύρω από τη θεματική της μελέτης με όποιον τρόπο ήθελαν, αγγίζοντας όσα επιμέρους ζητήματα επιθυμούσαν, καθώς ήταν σημαντικό να διαφανεί ακόμα και μέσα από τη σειρά που παρέθεταν τα γεγονότα, ή το χρόνο που αφιέρωναν σε κάθε θεματική, η σημαντικότητα που κατείχαν για τα ίδια τα άτομα τα γεγονότα αυτά. Η συμπεριφορά της ερευνήτριας στη διαδικασία της αφήγησης, ήταν κυρίως η διατήρηση μιας στάσης ενεργής ακρόασης δείχνοντας ζωηρό ενδιαφέρον για την αφήγηση, με λεκτικούς και μη λεκτικούς τρόπους. Γινόταν προσπάθεια διατήρησης της βλεμματικής επαφής, το το σώμα κρατούνταν προτεταμένο προς τον-την αφηγητή-τρια δείχνοντας το ενεργό ενδιαφέρον για την αφήγηση, γνέφοντας πως παρακολουθούνται τα λεγόμενα κουνώντας το κεφάλι και αφήνοντας επιφωνήματα κατάφασης, υπερθεματίζοντας τα αφηγήματα με την επανάληψη των τελευταίων προτάσεων των αφηγητών, ώστε να δηλωθεί αφενός η συμμετοχή στη συζήτηση, δίχως όμως να αποσπαστεί η προσοχή του αφηγητή από το νήμα της ιστορίας του-της. Ακόμα, σε στιγμές συναισθηματικής φόρτισης, η ερευνήτρια δεν έμπαινε στη διαδικασία να «ελαφρύνει» το κλίμα ή να παρηγορήσει, παρά κρατούσε σταθερή την παρουσία της, δείχνοντας με αυτόν τον τρόπο ότι η συναισθηματική ένταση και η έκφρασή της είναι απολύτως σεβαστή και αποδεκτή και έχει το χώρο της στη συγκεκριμένη διαδικασία. Στις περιπτώσεις που οι αφηγήσεις ξέφευγαν από τον αυστηρό πυρήνα του θέματός μας, δεν γίνονταν παρεμβάσεις, καθώς μπορεί η φαινομενικά άσχετη αφήγηση να είχε κάποιο σημείο σύνδεσης με το κυρίως θέμα. Σύμφωνα και με τον Τσιώλη «ο αφηγητής, αφού κατανοήσει την προτροπή του συνεντευκτή και “επικυρώσει” το αφηγηματικό συμβόλαιο, ξεκινά μια περισσότερο ή λιγότερο εκτενή αφήγηση [...], στην οποία παρουσιάζει την ιστορία της ζωής του ως αλληλοδιαδοχές γεγονότων και καταστάσεων που συνιστούν μια βιογραφική εξέλιξη, καταλήγοντας κατά κανόνα στο παροντικό σημείο. Σε όλο αυτό το διάστημα ο συνεντευκτής πρέπει να παρακολουθεί με προσοχή, χωρίς να παρεμβαίνει ή να κατευθύνει τον αφηγητή». (ο.π)

Κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικό το συνεντευξιαζόμενο άτομο να αφηθεί ελεύθερο να ορίσει από μόνο του και να αφηγηθεί τα γεγονότα τα οποία θεωρεί σχετιζόμενα και σημαντικά με το ερευνώμενο θέμα, να ορίσει το ίδιο τις περιοχές αφήγησης, τα γεγονότα που εμπíπτουν σε αυτές, καθώς και την έκταση που θεωρεί απαραίτητο να τους δώσει.

Ακόμα, κάποια άσχετη αφήγηση μπορεί να λαμβάνει το ρόλο του αποφορτιστικού παράγοντα σε μια συζήτηση με περιεχόμενο που βιωματικά επικαλείται έντονες στιγμές στη ζωή κάποιου-ας, να λειτουργεί σαν μια ανάσα μεταξύ έντονα φορτισμένων εξιστορήσεων. Επομένως αυτός ο λειτουργικός ρόλος που μπορεί να αποκτήσουν οι αναφορές σε περιστατικά όχι και τόσο σχετικά με τα υπό διερεύνηση ζητήματα, κρίνεται συνολικά χρήσιμος και θεμιτός. Τις φορές που θεωρήθηκε ότι πρέπει να γίνει επαναφορά της συζήτησης σε κάποια σημεία που έχριζαν περαιτέρω διερεύνησης ή σε ζητήματα που δεν είχαν ακόμα τεθεί, γινόταν ενεργοποίηση της συζήτησης ζητώντας την περιγραφή της συγκεκριμένης θεματικής και ταυτόχρονα ορίζοντας τη χρονική περίοδο για την οποία ήταν επιθυμητές περισσότερες πληροφορίες. Για παράδειγμα *«Στο διάστημα που ήσουν άνεργος κι έκανες δουλειές του ποδαριού, πως επηρέαζε αυτήν την κατάσταση η ταυτότητα φύλου σου;»*. Τοποθετούνταν δηλαδή στη συζήτηση οι θεματικές για τις οποίες ζητούνταν περαιτέρω πληροφορίες και καλούνταν ο αφηγητής να εξιστορήσει ελεύθερα μια θεματική/χρονική περίοδο με ό,τι αυτή περιλαμβάνει.

Ορισμένες φορές τα αφηγούμενα πρόσωπα επεδίωκαν την επιβεβαίωση της αποδοχής των λεγόμενων, καθώς και την επιβεβαίωση του ενδιαφέροντος της συνεντεύκτριας. Σε αυτές τις περιπτώσεις γινόταν η σχετική διαβεβαίωση και οι συνεντευξιαζόμενοι προτρέπονταν να συνεχίσουν την αφήγησή τους. Για παράδειγμα στην περίπτωση του Γ, αυτό κάποια στιγμή συνέβη ως εξής:

Γ- «[...]είδα ότι χρειάζεται μια ψυχοθεραπεία , όπου ήτανε κάτι το οποίο μου ήτανε –τίποτα από αυτά δε σε ενδιαφέρει, ε;»

Σ.Κ.-« Όχι, γιατί το λες; Πες το όλο όπως σου έρχεται, ό,τι θεωρείς σημαντικό!»

Φάνηκε ότι κατά τη διάρκεια της διαδικασίας «τέσταρε» την προσοχή της συνεντεύκτριας. Αυτή η επιδίωξη μπορεί να συσχετισθεί με το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της συνέντευξης γίνεται η προσπάθεια να εξασφαλιστεί ένα επίπεδο εμπιστοσύνης τέτοιο που να επιτρέπει την ελεύθερη έκφραση του αφηγητή. Και το

να έχει κανείς διασφαλίσει την προσοχή του ακροατή του είναι το πρώτο βήμα για το χτίσιμο της εμπιστοσύνης. Επίσης στη διαδικασία της εδραίωσης του κλίματος εμπιστοσύνης που θα εξασφαλίσει μια πλούσια σε πληροφορίες συνέντευξη, είναι πολύ σημαντικό ο αφηγητής να αισθανθεί ότι δεν πρόκειται να επικριθεί ή να αξιολογηθεί ηθικά ή με οποιονδήποτε άλλο τρόπο.

Ένα ακόμα ζήτημα που έχει σημασία να καταγραφεί στο μεθοδολογικό μέρος της μελέτης είναι ο τρόπος χειρισμού του υλικού που συγκεντρώθηκε κατά τη διαδικασία των συνεντεύξεων. Το πρωτογενές αυτό υλικό αποτελείται από τις ηχογραφήσεις των προφορικών συνεντεύξεων οι οποίες κατά τη διαδικασία της απομαγνητοφώνησης αποτυπώθηκαν σε γραπτό κείμενο. Κατά τη διαδικασία αυτήν, η ερευνήτρια μετέτρεψε σε γραπτό λόγο όσα το δυνατόν περισσότερα από τα στοιχεία που ανέκυψαν κατά τις αφηγήσεις των πληροφορητών. Τα στοιχεία αυτά αφορούν σε λεκτικά, αλλά και μη λεκτικά δεδομένα. Για παράδειγμα, υπάρχουν αποτυπώσεις μέσα στο κείμενο στοιχείων όπως οι παύσεις, οι οποίες μπορεί να φανερώνουν μια πληθώρα νοημάτων, όπως η συναισθηματική φόρτιση, η επισήμανση των τελευταίων λεχθέντων ή η αμηχανία, τα οποία βρίσκουν τη δική τους ερμηνεία μέσα από το υπόλοιπο συγκείμενο στο οποίο λαμβάνουν χώρα. Επίσης, κατεγράφησαν τα σημεία όπου υπήρξαν ξεσπάσματα γέλιου ως αποφόρτιση της στιγμής ή και ως επένδυση της διαδικασίας με θετικά στοιχεία, άλλα σημεία όπου χαμήλωνε ο τόνος της φωνής και υποδεικνυόταν έτσι με μη λεκτικούς τρόπους η στενάχωρη κατάσταση στην οποία μετερχόταν οι πληροφορητές κατά τη διαδικασία της αφηγηματικής αναβίωσης θλιβερών γεγονότων του βίου τους. Αποτυπώθηκαν επίσης οι στιγμές όπου η ροή του λόγου διακόπτονταν από την ένταση των συναισθημάτων, με αποτέλεσμα να “τραβιούνται” οι λέξεις, να “κομπιάζουν” οι αφηγήσεις ή να γίνονται σοβαρά συντακτικά λάθη στην προσπάθεια των πληροφορητών να μεταδώσουν την ένταση των γεγονότων στην αφήγησή τους.

2.5 Δειγματοληψία

Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο σημείο του κειμένου ακολουθήθηκε μια μικτή δειγματοληπτική προσέγγιση. Καθώς η αρχική προσδοκία της ερευνήτριας για εύκολη πρόσβαση σε ευρύ πεδίο πληροφορητών και η σκόπιμη δειγματοληψία που

είχε επιλέξει κατά το σχεδιασμό της έρευνας δεν πραγματοποιήθηκε, τη θέση του δειγματοληπτικού αυτού μοντέλου έλαβαν η ευχερής δειγματοληψία, η δειγματοληψία χιονοστιβάδας και τέλος πάλι η ευχερής δειγματοληψία.

Το πρώτο άτομο που προσεγγίστηκε ήταν μέσω κοινού φιλικού προσώπου και φάνηκε πολύ πρόθυμο να συμμετάσχει στην έρευνα. Επιλέχθηκε καθώς ενέπιπτε στα επιθυμητά κριτήρια των πληροφορητών, ήταν διαθέσιμο και εύκολα προσβάσιμο. Χρησιμοποιήθηκε λοιπόν η μέθοδος της ευχερούς δειγματοληψίας, καθώς ήταν φορέας του είδους της πληροφορίας που ήταν απαραίτητη για τη διεξαγόμενη μελέτη. (Ίσαρη & Πουρκός, 2015).

Η μέθοδος της δειγματοληψίας χιονοστιβάδας (snowball sampling) στηρίζεται στην αρχή ότι οι αναφορές των ατόμων του δείγματος γίνονται μεταξύ των ατόμων που μοιράζονται κάποια κοινά χαρακτηριστικά ή γνωρίζουν άλλους με παρόμοια (peers). Αρχικά, προσεγγίζονται κάποια υποκείμενα που λειτουργούν ως «σπόροι» (seeds), δηλαδή δίνουν πληροφορίες επικοινωνίας (τηλέφωνα, ονόματα, διευθύνσεις) άλλων ατόμων που ανήκουν στον ίδιο υποπληθυσμό και που υιοθετούν τις ίδιες συμπεριφορές (<http://www.mednet.gr/archives/2012-6/pdf/737.pdf>). Κάθε άτομο που συμμετέχει στην έρευνα διασυνδέει ένα τουλάχιστον ακόμα άτομο με κοινά χαρακτηριστικά -ως προς το ενδιαφέρον της μελέτης- με το μελετητή, προκειμένου να αποτελέσει και αυτό δείγμα της έρευνας. Στην περίπτωση της συγκεκριμένης μελέτης, μετά από τη γνωριμία και τη συνέντευξη που διεξήχθη με τον πρώτο πληροφορητή, το «σπόρο», του ζητήθηκε –αν ήταν δυνατό- να διασυνδέσει την ερευνήτρια με άλλο γνωστό του διεμφυλικό άτομο. Έτσι εξασφαλίστηκε άλλη μια συνέντευξη με το δεύτερο πληροφορητή της παρούσας μελέτης.

Στο μεσοδιάστημα έγιναν κινήσεις για προσέγγιση δύο ακόμα διεμφυλικών ατόμων. Η μια κίνηση έγινε μέσω κοινού γνωστού προσώπου, η οποία και δεν ευόδωσε, δεν προχώρησε δηλαδή σε παραχώρηση συνέντευξης όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο σημείο του κειμένου. Η άλλη εμπίπτει στην τεχνική της ευχερούς δειγματοληψίας και έλαβε χώρα ως εξής: η πληροφορήτρια διατηρεί δημόσιο λογαριασμό στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ο οποίος και ακολουθούνταν από την ερευνήτρια. Έτσι, μέσω αυτού του προφίλ προσεγγίστηκε η πληροφορήτρια η οποία και αποδέχτηκε την πρόταση να συμμετάσχει στην έρευνα και κανονίστηκε

συνάντηση. Η βολική δειγματοληψία, όπως φανερώνει και η ονομασία της, αφορά σε δείγμα το οποίο είναι προσβάσιμο και διαθέσιμο στο συγκεκριμένο χωροχρόνο.

Θεωρείται ότι το δείγμα και στις τρεις περιπτώσεις είναι αντιπροσωπευτικό, καθώς το εξεταζόμενο ζήτημα είναι η σχέση των διεμφυλικών ατόμων με την εργασία. Εν προκειμένω, όλα τα πρόσωπα που συμμετείχαν στην έρευνα εμπλέκονταν με το συγκεκριμένο θέμα, είτε με τρόπο θετικό, είτε αρνητικό, είτε και με τους δύο τρόπους αναλόγως σε ποια περίοδο της ζωής τους αναφερόμαστε.

2.6 Παρουσίαση του δείγματος

Οι συνεντεύξεις της παρούσας μεταπτυχιακής διπλωματικής μελέτης ελήφθησαν από τρανς άτομα τα οποία ζουν, εργάζονται και δραστηριοποιούνται στον αθηναϊκό χώρο. Παρακάτω θα γίνει μια περιγραφική σκιαγράφιση του προφίλ των συμμετεχόντων στην έρευνα, προκειμένου να σχηματιστεί η γενική εικόνα του βίου τους, η οποία και θα αναλυθεί εν συνεχεία. Πρόκειται για δύο τρανς άνδρες (female to male) και για μια τρανς γυναίκα (male to female), ηλικίας 43, 29 και 63 ετών αντίστοιχα. Από τούδε και στο εξής τα άτομα αυτά θα αποκαλούνται Γιώργος, Τάσος και Πένυ, προκειμένου να διαφυλαχθεί η ανωνυμία τους και η προστασία των προσωπικών τους δεδομένων και η ερευνήτρια για συντομία θα αναφέρεται ως Σ.Κ.

Ο πρώτος τρανς άνδρας, ο Γιώργος που είναι 43 ετών, ζει στην Αθήνα πλέον των είκοσι ετών, παρόλο που δεν είναι Αθηναίος. Πρόκειται για ένα άτομο με πολύ υψηλό μορφωτικό επίπεδο, είναι κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος και την τρέχουσα περίοδο εκπονεί τη διδακτορική του διατριβή. Πριν τη φυλομετάβαση, είχε εργαστεί για κάποιο διάστημα στην εκπαίδευση, πάνω στο αντικείμενό του. Καθώς ξεκίνησε τη φυλομετάβαση έχει υπάρξει μακροχρόνια άνεργος, καθώς βίωνε συνεχή αποκλεισμό από την αγορά εργασίας εξαιτίας της ταυτότητας φύλου του, ενώ τα τελευταία δύο χρόνια εργάζεται πάνω στο αντικείμενο σπουδών του ως ηχολήπτης.

Ο δεύτερος τρανς άνδρας ο Τάσος, ηλικίας 29 ετών, τα τελευταία τρία χρόνια ζει και εργάζεται στην Ελλάδα, στην Αθήνα. Έχει επίσης ένα υψηλό μορφωτικό επίπεδο. Στην Ελλάδα απέκτησε το προπτυχιακό του δίπλωμα και στην Αγγλία το μεταπτυχιακό

του. Έχει αποκτήσει εργασιακή εμπειρία και στις δυο χώρες. Στην Ελλάδα εργαζόταν ως γυναίκα πριν τη φυλομετάβαση δίχως να συναντήσει δυσκολίες. Στην Αγγλία ξεκίνησε να εργάζεται παράλληλα με την εκκίνηση της φυλομετάβασης. Σε όλη αυτή τη διαδικασία δε συνάντησε προβλήματα. Όταν επέστρεψε στην Ελλάδα πλέον ως άνδρας και ενώ συνέχιζε τη διαδικασία της φυλομετάβασης, εργάστηκε σε διαφορετικές εταιρίες διεθνούς εμβέλειας, σε πεδία σχετικά με το αντικείμενο σπουδών του, αντιμετωπίζοντας προβλήματα ήσσονος σημασίας στο εργασιακό του περιβάλλον.

Η τρίτη συνεντευξιαζόμενη, η Πένυ 63 ετών, είναι μια τρανς εκδιδόμενη γυναίκα που έχει ζήσει όλα της τα χρόνια στην Αθήνα. Είναι ένα άτομο το οποίο έχει υποστεί πολλαπλούς αποκλεισμούς, σε διάφορα πεδία της ζωής. Η Πένυ, μη έχοντας πρόσβαση σε πόρους εκπαιδευτικούς και οικονομικούς, εξωθήθηκε από πολύ νεαρή ηλικία στην πορνεία προκειμένου να επιβιώσει, αλλά και προκειμένου να πραγματοποιήσει την επιθυμητή φυλομετάβαση. Πρόκειται για μια προσωπικότητα η οποία κατάφερε να αντισταθμίσει την έλλειψη πρόσβασης στην εκπαίδευση και τις αντιξοότητες του επαγγέλματός της, αυτομορφώνοντας τον εαυτό της, αναλαμβάνοντας πρωτοπόρα για τα δεδομένα της Ελλάδας ακτιβιστική δράση πάνω στα έμφυλα δικαιώματα και όχι μόνο. Ακόμα έχει εκδώσει έντυπα πολιτικού, κοινωνικού και καλλιτεχνικού περιεχομένου, ασχολείται με τη φωτογραφία και έχει δημιουργήσει ντοκιμαντέρ κοινωνικού και λαογραφικού περιεχομένου.

2.7 Θεματική ανάλυση αποτελεσμάτων

Στο παρόν υποκεφάλαιο της μελέτης θα γίνει η παρουσίαση και η ανάλυση των δεδομένων που συνελέχθησαν από τους αφηγητές και την αφηγήτρια κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων. Θα χρησιμοποιηθεί η οδός της ανάλυσης των θεματικών οι οποίες ανέκυψαν ως κοινοί κεντρικοί άξονες στα λεγόμενα των συνεντευξιαζόμενων προσώπων. Θεωρήθηκε πως αυτή η προσέγγιση θα ήταν η πλέον κατάλληλη, καθώς οι αφηγήσεις συχνά ακολουθούσαν πολύπλοκες διαδρομές και ο όγκος των δεδομένων που συγκεντρώθηκαν ήταν αρκετά μεγάλος. Καθώς η μέθοδος παραγωγής δεδομένων που χρησιμοποιήθηκε στην προκείμενη μελέτη είναι η βιογραφική αφηγηματική συνέντευξη, τα στοιχεία που ενδιέφεραν βρίσκονταν διάσπαρτα μέσα στο κείμενο,

αρκετές φορές επαναλαμβάνονταν, πάντα όμως προέκυπταν όχι από τις ερωτήσεις της ερευνήτριας, αλλά από τις αφηγήσεις των υποκειμένων. Γίνεται λοιπόν φανερή η ανάγκη για κωδικοποίηση και υπαγωγή των δεδομένων σε συγκεκριμένες θεματικές ώστε να καταστεί εφικτή η διαχείρισή τους. Έτσι, η επιλογή να γίνει η ανάλυση πάνω σε κεντρικές θεματικές κατηγορίες, όπως αυτές ανέκυπταν στις αφηγήσεις του δείγματος κρίθηκε ως η καταλληλότερη. Με αυτόν τον τρόπο καθίσταται εφικτή η κατηγοριοποίηση, συγκέντρωση, ανάλυση και σύγκριση των δεδομένων με τρόπο εύχρηστο και ευκρινή.

Οι κοινές κατηγορίες που φάνηκε να άσκησαν σημαντική επιρροή στο βίο των τρανς προσώπων που συμμετείχαν στην έρευνα όσον αφορά στην επαγγελματική τους ένταξη ή αποκλεισμό, φάνηκαν να είναι οι εξής:

- A) Αυτοαντίληψη- αυτοπροσδιορισμός**
- B) Στάση οικογένειας και υποστηρικτικά δίκτυα**
- Γ) Ψυχοσυναισθηματική κατάσταση**
- Δ) Εργασιακή κατάσταση πριν και μετά τη φυλομετάβαση**
- Ε) Διακρίσεις, αποκλεισμός και σχέση με το κράτος**
- ΣΤ) Στρατηγικές επιβίωσης και διαχείρισης της καθημερινότητας**

A) Αυτοαντίληψη- αυτοπροσδιορισμός: Η πρώτη θεματική που ανέκυψε κατά τη διάρκεια των βιογραφικών αφηγηματικών συνεντεύξεων, είναι αυτή της αυτοαντίληψης και αυτοπροσδιορισμού του ατόμου. Σε αυτή τη θεματική πραγματευόμαστε τους τρόπους με τους οποίους τα άτομα βίωσαν και αντιλήφθηκαν την ταυτότητα φύλου τους. Η συνειδητοποίηση του εαυτού κρίνεται ως το πρώτο στάδιο της κοινωνικοποίησης και αποτελεί το πρωταρχικό βήμα της συγκρότησης της ταυτότητας του εκάστοτε υποκειμένου. Ο τρόπος που εκλαμβάνει το κάθε άτομο τον εαυτό του, αφενός αποτελεί το εφαλτήριο για τα είδη των κοινωνικών σχέσεων που το ίδιο θα επιδιώξει να συνάψει –μεταξύ αυτών και οι εργασιακές σχέσεις- , όμως ταυτόχρονα θα αποτελέσει και ένα από τα πρίσματα μέσα από τα οποία θα κριθεί από το ευρύτερο κοινωνικό- εργασιακό πλαίσιο, ορισμένες φορές πολύ αυστηρά για το γεγονός ότι δεν εμπίπτει στις γενικώς αποδεκτές έμφυλες κατηγορίες, με τον αποκλεισμό του ή την

ένταξη στον κόσμο της εργασίας. Έτσι, κρίνεται σημαντική η ανάδειξη του τρόπου που συγκροτήθηκε ένα σημαντικό στοιχείο της ταυτότητας των ατόμων, πάνω στο οποίο βασίζονται πολλά είδη διακρίσεων τα οποία οδηγούν στον αποκλεισμό.

Στην περίπτωση του Γιώργου, η αφηγηματική συνέντευξη ξεκίνησε ως εξής:

Σ.Κ. : *«Θέλω να μου κάνεις μια παρουσίαση του εαυτού σου»*

Γιώργος: *«Οκ, ωραία. Λοιπόν, εγώ κατάλαβα για το ότι είμαι τρανς σε μεγάλη ηλικία, δηλαδή ήμουν στο πανεπιστήμιο ήδη και δεν το είχα καταλάβει ακόμα. Μου το είπε η τότε κοπέλα μου. Είχα πολλές δυσκολίες στην πρότερη ζωή μου, αλλά εεεεε, δεν ήξερα τι μου φταίει. Κάτι έφταιγε, ήμουν μαλακισμένο (γέλια), αλλά δεν ήξερα τί, τι συμβαίνει εεε καιiiii διάβασα για όλο αυτό το πράγμα, έμαθα ότι, γιατί εκείνη την εποχή –γεννήθηκα το 1976- οπότε είναι εκείνη η εποχή, λοιπόν, δεκαετία του ενενήντα στο πανεπιστήμιο, α! έχω μεγαλώσει στην Κύπρο οπότε δεν είχα ιδέα ούτε για τρανς ούτε για λεσβίες, γκέι τέτοια πράγματα δεν κυκλοφορούσαν. “Ούτε στο πανεπιστήμιο κυκλοφορούσαν.»*

Βλέπουμε από τις πρώτες του λέξεις στην αφήγησή του για τον εαυτό του, ότι οι κατηγορίες μέσα από τις οποίες ο Γιώργος αναγνωρίζει και τοποθετεί την ύπαρξή του ατομικά και κοινωνικά είναι οι εξής: ταυτότητα φύλου, εκπαιδευτικό υπόβαθρο, σεξουαλικός προσανατολισμός, παιδική ηλικία και προσωπική διαδρομή, ηλικιακή κατάταξη και εθνοτική καταγωγή. Μέσα στην πρώτη μικρή παράγραφο στην οποία μίλησε για τον εαυτό του και για το πως τον αντιλαμβάνεται μας έδωσε έξι κατηγορίες μέσα από τις οποίες αυτοπροσδιορίζεται, ενώ η πρώτη εξ αυτών είναι η διεμφυλική του ταυτότητα, αναδεικνύοντας τη σημαντικότητα που κατέχει στον αυτοπροσδιορισμό του Γιώργου. Αμέσως παρακάτω μας λέει:

«...και τέλος πάντων ξαφνικά μαθαίνω ότι υπάρχουν κι άλλοι τρανς άνθρωποι και οι άλλοι τρανς άνθρωποι που είδα να υπάρχουν μετά από ένα κάποιο ψάξιμο, γιατί τότε ήταν οι αρχές του ίντερνετ, ήτανε οι τρανς στη Συγγρού, οπότε δε μου “κόλλαγε” πάρα πολύ αυτή η ταυτότητα, δεν μου ήταν συμβατή με το τι έκανα εκείνη την εποχή και με την ιδεολογία τέλος πάντων που είχα εκείνη την εποχή.»

Σε αυτό το σημείο είναι φανερό ότι ο Γιώργος αποζητά κι άλλο κόσμο στην ίδια κατάσταση με αυτόν, αναζητά και άλλα άτομα με κοινά χαρακτηριστικά που θα τον βοηθήσουν να ορίσει την ταυτότητά του. Το γεγονός ότι βρήκε ένα πληθυσμό με μοναδικό κοινό χαρακτηριστικό την ταυτότητα φύλου και τίποτα άλλο, τον προβληματίζει

και τον μπερδεύει, δεν τον βοηθά να βρει που ανήκει ο ίδιος. Είναι φανερή η έντονη επιθυμία που τον διακατέχει να βρει "που ανήκει". Αυτό γίνεται φανερό και από το γεγονός ότι επανέρχεται στο ίδιο ζήτημα κατά τη διάρκεια της αφήγησής του τρεις φορές. Αναφέρεται δηλαδή στο ότι το μόνο γνωστό δείγμα της κατάστασής του ήταν οι τρανς της Συγγρού που εκδίδονταν και αυτό τον δυσκόλευε στο να ταυτιστεί. Το να σχηματίσει κάποιος μια αίσθηση ταυτότητας για τον εαυτό του, το να είναι μέλος κάποιας κοινωνικής ομάδας κάνει τον κόσμο γύρω του λίγο πιο κατανοητό και του προσφέρει μια θέση από την οποία μπορεί να αντιληφθεί και να αντιμετωπίσει τον κόσμο αυτό. Στην περίπτωση του Γιώργου, βρισκόμαστε στο χρονικό αυτό σημείο στο οποίο έχει μόλις αρχίσει να συνειδητοποιεί ποιος είναι και τι είναι αυτό που του συμβαίνει. Καθίσταται σαφές ότι έχει την ανάγκη διάδρασης και υποστήριξης από άλλα μέλη της κοινότητας τα οποία θα επιβεβαιώσουν και θα ενδυναμώσουν την ύπαρξη του διεμφυλικού στοιχείου της ταυτότητας του Γιώργου και θα τον απομακρύνουν από τις όσες αμφιβολίες προκύπτουν και τον κάνουν να αμφισβητεί τον εαυτό του. Παρ' όλα αυτά, τα μόνα άτομα που καταφέρει να βρει, είναι οι εκδιδόμενες τρανς της Συγγρού, με τις οποίες δυσκολεύεται πολύ να ταυτιστεί. Είναι πολύ σημαντικό να υπογραμμιστεί το γεγονός ότι την περίοδο εκείνη δεν ήταν ευρέως διαδεδομένη η χρήση του διαδικτύου και η πρόσβαση στην πληροφορία ήταν πολύ δύσκολη. Στο ζήτημα αυτό επανέρχεται ο Γιώργος σε άλλο σημείο της αφήγησής του « *Επειδή δεν ήτανε γνωστά τα πράγματα και επειδή δεν ήταν εύκολα τα πράγματα και δεν ήτανε λυμένα πολλά πράγματα σε σχέση με το φύλο, δεν ήταν και εύκολα από μας διαχειρίσιμα. Δηλαδή φαντάζομαι, αυτό το βλέπω και σε άλλα παιδιά, το βλέπω και τώρα, δεν υπάρχει εεεεε, αλλά στον εαυτό μου εεεεεε υπήρχε.[...]* Έβλεπες τρανς και ήξερες τις τραβεστί στη Συγγρού. Που τις γνώρισα στη μετέπειτα ζωή μου και μια χαρά γυναίκες είναι, το θέμα είναι ότι μου ήτανε τρομερό κοντράστ με τα πράγματα που έκανα!».

Διαφαίνεται και εδώ η δυσκολία του να αυτοπροσδιοριστεί, να βρει μια ταυτότητα που να τον χωρά. Το σημείο που λέει πως καθώς υπήρχαν διάφορα πράγματα άλυτα σε σχέση με το φύλο και αυτό έκανε την καθημερινότητα δύσκολα διαχειρίσιμη, είναι χαρακτηριστικό.

Ένα άλλο σημείο που ο Γιώργος στην συνέντευξή του αναφέρεται στο δίπολο αυτοπροσδιορισμός- ετεροπροσδιορισμός και η έκβαση της αφήγησης βρίσκεται υπέρ του είναι το εξής: « [...] *Θέλετε κυρία; Κυρία! Σε αυτό με έχει βοηθήσει πάρα πολύ η*

ορμονοθεραπεία. Δηλαδή, *θες να με φωνάζεις κυρία; Με γειά σου με χαρά σου! (γέλια)* Δηλαδή, *άμα θέλεις να συμμετέχεις εσύ σε αυτή τη γελοιότητα, μπορείς να συμμετέχεις! (γελώντας)*». Στο συγκεκριμένο σημείο καθίστανται φανερά δύο πράγματα: το πρώτο είναι το γεγονός ότι για καιρό τον αποκαλούσαν “κυρία” του ήταν ιδιαίτερα ενοχλητικό και το δεύτερο ότι πλέον το αντιμετωπίζει με χιούμορ και γέλιο προκειμένου να “θεραπεύσει” και να ενώσει το πριν και το μετά του βίου του. Το άλλο σημείο που αξίζει να υπογραμμιστεί είναι το πόσο πολύ τον βοήθησε στο ξεπέραςμα των δυσάρεστων καταστάσεων η ορμονοληψία. Το γεγονός δηλαδή ότι το σώμα του και ο φαινότυπός του πλέον πλησίαζαν σε μια ανδρική μορφολογία, περιορίζοντας έτσι το περιθώριο που είχε ο περίγυρός του να τον προσφωνεί και να τον αντιστοιχίζει στο γυναικείο φύλο. Η ιατρική φυλομετάβαση με τις ορμόνες μετέτρεψε το φαινότυπό του στο σώμα που ο ίδιος ένιωθε να του ταιριάζει, ενδυναμώνοντας έτσι την προσωπική αίσθηση της ταυτότητας και παράλληλα κάνοντας τον δυνατότερο στο να αντιμετωπίζει συνδιαλλαγές που είχαν αρνητικό πρόσημο με τρίτα πρόσωπα σε σχέση με την ταυτότητα φύλου του.

Σε σχέση με το που τοποθετεί τον εαυτό του κοινωνικά ο Γιώργος μας λέει ότι ανήκει στο φάσμα των ομάδων που υφίστανται διακρίσεις. Πιο συγκεκριμένα: *« Γιατί είναι αυτό το πράγμα που συμβαίνει σε όλες τις ομάδες που υφίστανται διάκριση και για τις γυναίκες, μαθαίνεις να... είσαι αναγκασμένος, δεν μπορείς να επιβιώσεις. Άπαξ και αποφασίσεις ότι θα ζήσεις, πρέπει να επιβιώσεις, οπότε δεν είναι θέμα θάρρους, δεν έχεις επιλογή*». Καθίσταται σαφές από αυτή του τη δήλωση ότι έως ένα βαθμό νιώθει θύμα του σεξισμού που υφίστανται τα τρανς άτομα από την κοινωνία, ότι στην καθημερινότητά του νιώθει πως βάλλεται και ότι είναι απαραίτητο να παλεύει κάθε στιγμή για να μην τον πάρει από κάτω.

Στην περίπτωση του Τάσου, σε σχέση με τον τρόπο που αυτοπροσδιορίζεται, προκύπτει ότι στην πρώτη ακόμα σελίδα της απομαγνητοφωνημένης συνέντευξης ο Τάσος μας ενημερώνει με την παρακάτω σειρά για τα εξής, όσον αφορά στον προσδιορισμό του: για την εξωτερική του εμφάνιση, για το εκπαιδευτικό του background, για την τρέχουσα εργασιακή του κατάσταση, για την εθνικότητά του, για την ταυτότητα φύλου του. Άρα μας λέει ότι το ποιος είναι κρίνεται από το πως δείχνει, από το ότι είναι φορέας μιας εκπαιδευτικής κουλτούρας, από το τι κάνει στην καθημερινότητά

του για βιοπορισμό, από την καταγωγή του, από το γεγονός ότι είναι άνδρας.

Σε αντίθεση με το Γιώργο, ο Τάσος ήξερε από μικρός ότι είναι αγόρι κι ας μην ήξερε ότι αυτή η κατάσταση έχει όνομα:

« Γιατί δεν είχα ενημερωθεί... Ήξερα τι μου συμβαίνει από πάρα πολύ νωρίς. Δεν ήξερα τι ήταν αυτό που μου συνέβαινε. Δηλαδή ήξερα ότι δε νιώθω γυναίκα, αλλά δεν ήξερα ότι αυτό είναι οκ. Ότι αυτό δεν ήταν στο κεφάλι μου... Ότι υπάρχουν κι άλλοι άνθρωποι σαν κι εμένα κι ότι δεν είμαι μόνος... Οπότε ψάχνοντας-ψάχνοντας, στο λύκειο κατά βάση έψαχνα, που υπήρχε και περισσότερη πρόσβαση σε ίντερνετ, σε υπολογιστές κι όλα αυτά, γιατί στο σπίτι μπήκε υπολογιστής όταν ήμουν τρίτη γυμνασίου. Οπότε τότε ήταν που είδα πως υπάρχει κι άλλος κόσμος κι ότι μπορεί κανείς να "αλλάξει", χωρίς να είναι δόκιμος ο όρος, φύλο από το ένα στο άλλο και τούμπαλιν, είπα "μάλλον για εκεί το πάμε", χωρίς να είμαι σίγουρος όμως ότι είμαι αυτή η περίπτωση.» Τα παραπάνω μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο Τάσος πρώτα απέκτησε συνείδηση του κοινωνικού του φύλου και μετέπειτα του βιολογικού.

Ένα άλλο στοιχείο το οποίο βίωνε από την παιδική του ηλικία και τον ωθούσε στην ενδυνάμωση του αυτοπροσδιορισμού του ως αγόρι ήταν οι σταθερές αγορίστικες/ανδρικές επιτελέσεις φύλου από την παιδική κιόλας ηλικία. « Φτάνουμε λοιπόν στην έκτη δημοτικού, πάω κατασκήνωση κι εκεί διαπιστώνουμε το μεγάλο gender gap. Με βάζουν σε κοιτώνα με κορίτσια και λέω γιατί είμαι εγώ εδώ; [...] για να πας κατασκήνωση, [...], έπρεπε να πας σε ψυχολόγο. Και η πρώτη μου εμπειρία ήταν, πήγαμε εκεί και αυτή με έβαλε να ζωγραφίσω και μετά λέει "πάμε να παίξουμε τώρα" πιάνω εγώ κάτι αυτοκινητάκια που είχε εκεί πέρα και μου λέει "όχι, θα πάρεις κούκλες" και λέω "ε;". Και μου λέει "μα αφού είσαι κορίτσι, θα πάρεις κούκλες..." και της λέω "όχι", αλλά και πάλι δεν το είπα "όχι, δεν είμαι κορίτσι", της είπα απλώς "όχι". [...] Γιατί εγώ είχα συνηθίσει στο δημοτικό που παίζαμε μπάλα με τα αγόρια ότι πλακωνόμαστε. Και κανείς ποτέ δεν είχε πει "α, αυτήν ποτέ δεν την πλακώνουμε γιατί είναι κορίτσι", επειδή ποτέ δε φερόμουν σαν κορίτσι. Αν λοιπόν κάτι γινόταν πάνω στο παιχνίδι...

ΣΚ- ήταν απλά στο πλαίσιο του παιχνιδιού...

Τάσος- δηλαδή παίζαμε ξύλο! Θυμάμαι όταν κάναμε το μαντού, που ήταν πρησμένο για κάνα μήνα, εμένα μου πήρε κάνα εξάμηνο γιατί μονίμως ήμουν χτυπημένος,

γυρνούσαμε με αίματα συνεχώς στο σπίτι... Και με ρωτούσε η μάνα μου "ποιός σε πλάκωσε;", "δε με πλάκωσε κανείς, παίζαμε"».

Το γεγονός λοιπόν ότι ο Τάσος ήταν αγόρι το γνώριζε από παιδί και δυσκολεύτηκε πολύ να το επικοινωνήσει και να το εκφράσει στον περίγυρό του. Διότι για αυτόν ήταν τόσο δεδομένο και δεν κατανοούσε τι είναι αυτό που όλοι οι άλλοι δεν αντιλαμβάνονταν. Έχουμε λοιπόν μια πολύ σημαντική αντίφαση στην καθημερινότητα. Αυτό που ο ίδιος αντιλαμβάνεται σε αντίθεση με αυτό που αντιλαμβάνονται οι υπόλοιποι, αυτοπροσδιορισμός vs ετεροπροσδιορισμός. Αυτό έμελλε κάποιο καιρό αργότερα να τον οδηγήσει στο να αρχίσει να αμφισβητεί την πνευματική του διαύγεια .

Τάσος: «Τότε ήταν που άρχισε η μάνα μου να μη με αφήνει να κόψω το μαλλί, -γιατί να μην το κόψω, -είσαι κορίτσι, -όχι δεν είμαι, -είσαι, -δεν είμαι. Και σκέφτηκα "μα γιατί δε θέλω να είμαι; μα είναι λάθος!". Και ξεκίνησα μετά να γκουγκλάρω "λάθος φύση, λάθος σώμα" και μέσα σε όλα τα ιατρικά παράξενα πετάχτηκε κι αυτό και λέω 'Αααα!!! Ωστε δεν είναι στο κεφάλι μου!.

ΣΚ- είχες αρχίσει να αμφισβητείς τον εαυτό σου; Τι είναι αυτά που σκέφτομαι; Μήπως τρελαίνομαι;

Τάσος:- Ξεκάθαρα, ξεκάθαρα, ξεκάθαρα! Γιατί όταν έλεγα ότι δεν είμαι κορίτσι και μου λέγανε "είσαι!", το επόμενο ήταν να πω ότι το τραπέζι μου μιλάει, αλλά δε μου μιλάει! Δηλαδή το βλέπα έτσι, ότι μα τα υπόλοιπα δεν τα βλέπω παράξενα, δεν τα νιώθω παράξενα, τι γίνεται; αυτό μόνο είναι στο κεφάλι μου; Και δε μπορούσα να φανταστώ πως μπορεί να μην το έχει σκεφτεί κανένας άλλος αυτό! Οπότε μετά δεμίλαγα κιόλας, έλεγα κάτι δεν πάει καλά!»

Το παραπάνω συμβάν που μας αφηγείται ο Τάσος είναι χαρακτηριστικό της διάδρασης που λαμβάνει χώρα κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης και το κατά πόσο αυτή η διαδικασία απαιτεί δυο συμβάλλουσες πλευρές. Παρά το γεγονός ότι ο Τάσος είχε από παιδί πολύ ισχυρά βιωμένο το αρσενικό φύλο, όταν άρχισε η παραπάνω γνώση του να αμφισβητείται από τον περίγυρό του, άρχισε να αμφισβητεί και ο ίδιος την ψυχική του κατάσταση και να διαπραγματεύεται μέσα του αυτό το οποίο εδώ και χρόνια ήταν κτήμα του.

Όσον αφορά το σε ποιο σημείο του κοινωνικού φάσματος τοποθετεί ο Τάσος τον εαυτό του, αυτό στην αφήγησή του έχει δύο οπτικές, ιδωμένες η καθεμία υπό

διαφορετικό πρίσμα. Στην πρώτη περίπτωση ο Τάσος βλέπει τον εαυτό του ως μέλος μιας μειονοτικής ομάδας που υφίσταται διακρίσεις που οδηγούν σε κοινωνικό αποκλεισμό. Αυτή του η αντίληψη αποτυπώνεται στα εξής λόγια του: « Άρα επειδή καλώς ή κακώς, είμαστε μειονότητα, δεν μπορεί να πας στον εργοδότη και να του πεις “θέλω αυτό, θέλω εκείνο, θέλω το άλλο..”. “Θέλω να μου δώσεις τη θέση, να μου δώσεις και τα λεφτά και να μην έχει κανένας πρόβλημα μαζί μου”, δε γίνεται!» Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι θεωρεί πως θα πρέπει ως μέλος “αδύναμης” κοινωνικής ομάδας να είναι πιο υπομονετικός και υποχωρητικός από τους υπόλοιπους ανθρώπους, ειδικά σε θέματα εργασίας. Το προηγούμενο συμπέρασμα όμως έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την πρακτική που έχει εφαρμόσει ο Τάσος όσον αφορά τα δικαιώματά του σε προηγούμενο χώρο εργασίας. Όπως μας ενημέρωσε ο ίδιος στην αφήγησή του: « [...] και πηγαίνω στο HR και είχαμε πρόβλημα, το οποίο ήταν ότι δε μου αλλάζαν το μέγλ, δηλαδή το μέγλ ήτανε Τασία.company.com και πάω στο HR και λέω μα δεν με ξέρει κανείς έτσι πρώτον, δεύτερον είμαι σε διαδικασία αλλαγής, τρίτον φτιάχτε το! [...] Στην Αγγλία, το νόμο για equality rights τον ήξερα απ έξω κι ανακατωτά. Στην Ελλάδα δεν ήξερα ότι έχουμε τέτοια... Και τους λέω “λοιπόν κοιτάχτε τι θα γίνει, ή θα το φτιάξετε ή θα κάνω φασαρία, ό,τι θέλετε...” και μου το φτιάξανε. Ήτανε και multi-culti και μου το παίζανε και diversity εταιρία και μη γίνει χαμός... Οπότε δεν είχα θέμα εγώ στην Ελλάδα...»

Η Πένυ γνώριζε από πολύ μικρή ηλικία ότι είναι τρανς, αν και δεν ήθελε να αναφερθεί αναλυτικά σε εκείνη την περίοδο « Τώρα μη με βάλεις να σου πω την ιστορία της ζωής μου... Στη ζωή μου εγώ τρανς είμαι από τα 15 μου, 16 μου, 17 μου...» . Αντιλαμβάνεται τον εαυτό της ως τρανς εκδιδόμενη γυναίκα, όλο το κείμενο διέπεται από αυτά τα δεδομένα. Επίσης κρίνεται σημαντικό να σημειωθεί ότι όλη η αφήγηση για το εργασιακό της status γίνεται ακομπλεξάριστα και εύγλωττα, έχει αποτιναχθεί η κάθε είδους ηθική διάσταση. « Εκείνες τις εποχές ήταν αδιανόητο να πας ακόμη και σε ένα εστιατόριο και να μη σε σερβίρανε ένα φαγητό να φας, φαντάσου να βρεις δουλειά... Άσχετα αν όλοι σε γουστάρανε, σε πηδάγανε κι έβγαζες του κόσμου τα λεφτά. Υπήρχε κι αυτή η αντίφαση... Γιατί δεν ήσουν περιθώριο, ήσουν περιθώριο τη μέρα, αλλά το βράδυ σε είχανε θεά... κατάλαβες; Κι είχες τα ωραιότερα αγόρια στο κρεβάτι σου... Κι έβγαζες του κόσμου τα λεφτά. Γιατί να πάει να δουλέψει η άλλη αφού πούστη θα τη λέγανε και πούστη θα τη βγάζανε και έβγαζε και τετραπλά, τους

είχε γραμμένους...» Ο τρόπος με τον οποίο γίνεται η αφήγηση αυτή, μας εισάγει στο δεδομένο της βιογραφίας της ότι δεν υπήρχε άλλη επιλογή. Ότι ο σεξισμός που δέχονταν οι τρανς γυναίκες δεν τους επέτρεπε να υπάρξουν σε κανένα άλλο εργασιακό περιβάλλον. Υφίσταντο αποκλεισμό.

Έπειτα μας δίνει σε άλλο σημείο της αφήγησής της λοιπά στοιχεία με τα οποία ορίζει τον εαυτό της και την ταυτότητά της, τα οποία είναι η Πένυ ως διεμφυλικό άτομο, ως ντοκιμαντερίστ, ως ακτιβίστρια, ως προσωπικότητα, ως καλλιτέχνιδα.

« ΣΚ- Εσύ τώρα με τι ιδιότητα κυκλοφορείς έξω και σε καλούνε συνέχεια; Κάνεις ντοκιμαντέρ; Κάνεις ένα σωρό πράγματα. Το πετυχαίνω κάπως αποσπασματικά και δεν έχω πλήρη εικόνα του τι κάνεις...

Πένυ - Κυρίως για τα ντοκιμαντέρ και σαν προσωπικότητα. Με ξέρουνε..

ΣΚ- Σαν ακτιβίστρια;

Πένυ - Όχι μόνο. Και σαν καλλιτέχνιδα, στο Παρίσι τώρα έκανα έκθεση τις φωτογραφίες τις παλιές και τα "Τάδε" (Ντοκιμαντέρ) έδειξα σε δύο μεγάλες εκδηλώσεις, σε φεστιβάλ... »

Επίσης αναγνωρίζει τον εαυτό της ως μια επισφαλώς εργαζόμενη και νιώθει μεγάλη ανασφάλεια σε σχέση με το τι μπορεί να της συμβεί στο μέλλον σε σχέση με την οικονομική της κατάσταση. Αυτός είναι ένας σταθερός φόβος και ένα μόνιμο άγχος της *« Δεν είναι σίγουρο (σσ ότι θα ξαναγεμίσει το πορτοφόλι)! Δεν είναι. Και παθαίνεις καρδιά στο τέλος. Έρχεται μήνας που δεν έχεις τσιγάρα να πάρεις. Να μου πεις, τώρα παίρνω κι ένα επίδομα, κάτι είναι κι αυτό...»*

Β) Στάση οικογένειας και υποστηρικτικά δίκτυα: Σε αυτήν την θεματική κατηγορία θα προχωρήσουμε στην ανάλυση του δοσμένου βιώματος των αφηγητών σε σχέση με τη στάση που κράτησε η οικογένειά τους και με τη διαδρομή της σχέσης τους μαζί της από τη στιγμή που φανερώθηκε η ταυτότητα φύλου τους. Ακόμα, θα αναλυθεί ο ρόλος τυχόν άλλων υπαρχόντων υποστηρικτικών δικτύων. Ο λόγος που επιλέχθηκε να αναλυθεί αυτή η κατηγορία ήταν αφενός το γεγονός ότι επανερχόταν συνεχώς

μέσα στις αφηγήσεις των υποκειμένων. Αφετέρου η στάση της οικογένειας κρίνεται ως ιδιαίτερα σημαντική, καθώς αποτελεί σημαντικό υποστηρικτικό δίκτυο, του οποίου η παρουσία ή απουσία κρίνεται καθοριστική για τον τρόπο με τον οποίο το άτομο θα βγει στον "έξω" κόσμο να διεκδικήσει την κοινωνική του θέση. Θα έχει αποκτήσει συγκεκριμένα εφόδια και άρα κάποιου είδους προνόμια; Θα εκδιωχθεί από το σπίτι όντας ανήλικο και δίχως οικονομική και μορφωτική δύναμη; Θα έχει συναισθηματική υποστήριξη σε σχέση με την ενδυνάμωση της ταυτότητας και την ανάπτυξη της αυτοεκτίμησής του; Θα υποστεί κακοποίηση και συναισθηματικούς εκβιασμούς από την οικογένεια; Θα σταθεί το οικογενειακό περιβάλλον δίπλα του σε μια ατυχή στιγμή; Όλα τα παραπάνω κρίνονται ως σημαντικοί παράγοντες για τις επαγγελματικές διαδρομές τις οποίες τα άτομα εν τέλει θα ακολουθήσουν, καθώς και για το φάσμα των επιλογών που είναι διαθέσιμο σε συγκεκριμένες χρονικές στιγμές. Επίσης έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός ότι όποτε γινόταν αναφορά στις οικογενειακές σχέσεις και με τα τρία συνεντευξιζόμενα άτομα, το ενδιαφέρον εστιαζόταν στη σχέση με τη μητέρα. Ο πατέρας και τα αδέρφια (αν υπήρχαν) δεν περιλαμβάνονταν στις αναλυτικές περιγραφές και στα σημεία της συνέντευξης όπου έπεφτε το ειδικό βάρος.

Στην περίπτωση του Γιώργου η στάση της οικογένειας υπήρξε επικριτική και απορριπτική σε σχέση με την επιλογή της έκφρασης της ταυτότητας φύλου του, υποστηρικτική όμως σε οικονομικό επίπεδο. Δεν αποδέχονται την ταυτότητά του και αυτό είναι ένα γεγονός που θλίβει και τις δυο πλευρές.

Γιώργος: *«Είχα οικονομική υποστήριξη από τους γονείς μου, η οποία σχέση μου με τους γονείς δεν είναι ότι δέχονται την ταυτότητά μου. Ακόμα και τώρα. Δηλαδή είναι... πλέον δε βρισκόμαστε και τόσο συχνά, η μαμά μου έχει μεγαλώσει πάρα πολύ, εεμμ, αλλά δεν μπορούν να με αντιμετωπίσουν. Έχω αλλάξει, τους φέρνω αντιμέτωπους με μια κατάσταση που τους είναι δυσάρεστη και εεεεμ αναγκάζονται να την αντιμετωπίσουν, γιατί εγώ το χω πει και από τα 20, αλλά είναι κάτι το οποίο κάνουμε ότι δε βλέπουμε, οπότε παίζουμε αυτό το παιχνίδι.»* Σε άλλο σημείο της αφήγησης διαγράφεται ξεκάθαρα η απόρριψη της ταυτότητάς του από την οικογένεια και κυρίως τη μητέρα: *«Ναι ρε παιδί μου, γιατί αυτά είναι τρελά πράγματα για τη μάνα μου... Δηλαδή, αυτή είναι η άποψή της και το ξέρω, της έχει ξεφύγει μερικές φορές, εεεε,*

εεεμμ, τώρα το καλοκαίρι που έψαχνα σπίτι και δεν έβρισκα και σκεφτόμουν να τα παρατήσω όλα και να γυρίσω στην Κύπρο μετά από 20 χρόνια, εεεε.... Καιiiii..... Ρώτησα τη μαμά μου "μπορώ να γυρίσω; εεεεμμμμ... γιατί δυσκολεύομαι κι έχω πια βαρεθεί;", εεεμμμμ, η απάντηση ήταν "ναι, άμα αποφασίσεις να γίνεις άνθρωπος". Και είναι κυρίως και κοινωνικό το άγχος της και είναι και το επαγγελματικό». Ο Γιώργος δε μίλησε για κάποιο άλλο υποστηρικτικό δίκτυο αναλυτικά, ανέφερε μονάχα το γεγονός ότι για μια περίοδο συμμετείχε σε μια θεατρική ομάδα η οποία ασχολούνταν με το έμφυλο ζήτημα, όμως δεν ανέλυσε την εμπλοκή του σε αυτήν και το ρόλο που διαδραμάτισε για αυτόν η εν λόγω ομάδα.

Η περίπτωση του Τάσου παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με την περίπτωση του Γιώργου. Η διαφορά είναι πως το βίωσε περισσότερο έντονα και δραματικά, καθώς το μεγαλύτερο διάστημα υπήρχε χωρική εγγύτητα μεταξύ αυτού και των γονέων του –ζουν στην Αθήνα- και περισσότερες τριβές με την οικογένεια. Ο Τάσος αναφέρεται στη μητέρα του συνεχώς και επανέρχεται σε περιστατικά που έχουν συμβεί κυρίως με αυτήν αλλά και την οικογένεια γενικότερα, είκοσι τρεις φορές(!) κατά τη διάρκεια της αφήγησης. Αυτό μας δείχνει την ένταση του βιώματος και την τραυματικότητά του. Και πάλι έχει μεγάλο ενδιαφέρον το γεγονός ότι όποτε μιλά για τις οικογενειακές σχέσεις αναφέρεται μόνο στη μητέρα του. Ο κοινός παρονομαστής των δύο περιπτώσεων είναι το ότι η οικογένεια δε δέχτηκε την ταυτότητα φύλου των δύο ανδρών, ότι παρίστανε για καιρό πως το ζήτημα που έχει προκύψει δεν είναι υπαρκτό, υπήρχε δηλαδή ένας "στρουθοκαμηλισμός", ότι συνέχισε να στηρίζει έως κάποιου σημείου οικονομικά και μέχρι να φέρουν εις πέρας τις πανεπιστημιακές τους υποχρεώσεις και ότι υπήρχε άγνοια πάνω σε ζητήματα φύλου και στον τρόπο διαχείρισής τους. Άλλα κοινά σημεία είναι η επικριτικότητα, η καλλιέργεια ενοχών και στην περίπτωση του Τάσου ένας αρκετά χειριστικός τρόπος διαχείρισης από τη μητέρα. Ας δούμε μερικά από τα σημεία του κειμένου που τα παραπάνω διατυπώνονται με χαρακτηριστικό τρόπο.

Τάσος: « Λονδίνο φεύγω για μεταπτυχιακό, το πληρώνουν οι δικοί μου, εγώ ευκαιρία έψαχνα να φύγω κιόλας...» ή σε άλλο σημείο της συνέντευξης, σχετικά με την γνωστοποίηση της πρόθεσής του να προβεί σε ιατρική φυλομετάβαση: «Θα γίνει αλλαγή, τελείωσε το θέμα. Καταλαβαίνω ότι είναι δύσκολο για σας, πάρτε το χρόνο σας, συνειδητοποιήστε το, δεν έχω να πω κάτι άλλο. Γυρνάνε πίσω λοιπόν, δε μου

μιλάνε για κάνα δίμηνο. Η μάνα μου να είναι σε κατάσταση πανικού, να κοπανιέται, να της συνταγογραφούν στεντόν, εντελώς drama, το οποίο είναι αχρείαστο drama γιατί αυτό που έκανα το πήρε πάνω της ενώ δεν ασχολήθηκε ούτε μια στιγμή με μένα. Κατανοητό μεν, αλλά από την άλλη όταν η πρώτη της απάντηση είναι το "τι μου συνέβη;" και όχι "είσαι οκ;"... (παύση)... ε, τέλος πάντων όμως...». Ο Τάσος, ομοίως με το Γιώργο, δεν αναφέρθηκε στην ύπαρξη κάποιου άλλου υποστηρικτικού δικτύου.

Ας δούμε τώρα και την περίπτωση της Πένυ σε σχέση με το οικογενειακό της background και τον τρόπο που χειρίστηκε τη φυλομετάβασή της. Η περίπτωση της Πένυ διαφέρει πολύ από αυτές των δύο τρανς ανδρών. Μας ενημερώνει ότι υπέστη οικογενειακό αποκλεισμό από την πλευρά του πατέρα της (οι γονείς της ήταν χωρισμένοι), ενώ η μητέρα της και τα αδέρφια της είχαν μια πιο ήπια στάση, που όμως και πάλι δε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως υποστηρικτική. Μας ενημερώνει ότι αναγκάστηκε να τα καταφέρει ολομόναχη, δίχως κανένα υποστηρικτικό δίκτυο, είτε οικονομικό είτε συναισθηματικό. Ας δούμε τον τρόπο με τον οποίο μας τα αφηγήθηκε η ίδια: Πένυ: «[...]Τίποτα, τίποτα, όχι, όχι, κανένας. Εντάξει η οικογένειά μου, με τη μάνα μου πάντα καλά τα είχα, δεν με πρόσβαλε ποτέ, δεν με έκανε ποτέ, δεν μού κανε δε μου έδειξε, καλύτερα να μην τους είχα από την αρχή γιατί έτσι θα είχα κανονίσει τα οικονομικά μου περισσότερο γιατί ένιωθα μια ασφάλεια ότι αν μου τύχει κάτι θα τρέξω στη μάνα μου, που μόνο στο κεφάλι μου και όχι στην πραγματικότητα.

ΣΚ- Δε σε στήριξε δηλαδή άμα χρειάστηκες;

ΥΠ3- Ε τι να με στηρίξει; (χαμηλώνει ο τόνος) Μπορεί να την παρακαλέσω "δώσε μου σε παρακαλώ 50 ευρώ που τα έχω ανάγκη;" Σιγά... [...] Μου δώσανε τώρα ας πούμε ένα οικόπεδο εδώ στο Μ. Που ρώτησα και μου είπανε ότι κάνει 10000 ευρώ. [...] Ρώτησα! Και χάρηκα κιόλας! Από την άλλη, στα άλλα τα αδέρφια μου δώσανε τα άλλα τα σπίτια – θα μου πεις δεν είναι και πατέρας μου ο άντρας της! Αλλά αυτοί με μεγαλώσανε, τι σημαίνει αυτό;... Από το τάδε νησί, που έχουνε περιουσία, γιατί ο πατέρας μου τα κτήματά του στο τάδε νησί, σε αυτό το σημείο που είναι, είναι όλα τους τώρα πανάκριβα. Στο καλύτερο σημείο του νησιού!

ΣΚ- Και εσύ πως βγήκες από αυτή τη μοιρασιά; Από του πατέρα σου τη μοιρασιά;

ΥΠ3- Δεν μου μιλάει από τα 15 μου χρονών!

ΣΚ- Α επειδή είσαι...Σε απέκλεισε λόγω της ταυτότητάς σου

ΥΠ3- Ναι, ναι. Ενώ η υπόλοιπη οικογένεια είναι, δεν με απέκλεισαν, η αλήθεια είναι ότι δεν ήμουνα και στα πόδια τους. Έφυγα από μικρό. Άκου 10000! Το ρώτησα και στεναχωρήθηκα! Δεν περίμενα να κάνει μόνο τόσο...» Από τον τρόπο που εκφέρεται ο λόγος της γίνεται φανερό ότι “έφυγε από τα πόδια” της οικογένειάς της, καθώς η ταυτότητα φύλου της δε θα γινόταν αποδεκτή και ότι υπέβασκε ένα αίσθημα ευθύνης σύμφωνα με το οποίο δεν επιτρεπόταν στην Πένυ να “χαλάει” την ηρεμία της οικογένειας, οπότε και αποφάσισε όντας έφηβη να “φύγει από τα πόδια τους”. Και είναι επίσης φανερό ότι υπέστην αποκλεισμό από τον πατέρα της και δέχτηκε διαφορετική μεταχείριση απ’ ότι τα αδέρφια της. Επίσης, το γεγονός ότι ενώ η συζήτηση κινούνταν γύρω από την αποδοχή και την απόρριψη από την οικογένεια, η Πένυ έσπευσε να μεταβιβάσει το βάρος από το συναισθηματικό παράγοντα στον οικονομικό, καθώς και να κλείσει τη συζήτηση γύρω από αυτό το θέμα άμεσα. Ήταν σαφές ότι η σχέση και ο αποκλεισμός από την οικογένειά της υπήρξε τραυματική. Παρακάτω μας ενημερώνει για την αξιολόγησή που κάνει η ίδια όσον αφορά τη σημαντικότητα της στήριξης από την οικογένεια: «Αλλά από την άλλη κιόλας τώρα, αν δεν έχει κι άλλη στήριξη από την οικογένειά της και είναι μόνη της, χέστηκε τώρα να πάει να δουλέψει σε ένα σούπερ μάρκετ, να πάρει 400 ευρώ τη στιγμή που θέλει άλλα τόσα λεφτά για να κάνει τη ζωή της...». Θεωρεί απαραίτητη την υποστήριξη από το οικογενειακό περιβάλλον προκειμένου να έχει το άτομο μια ομαλότερη εργασιακή ένταξη, ειδάλλως το θεωρεί απίθανο.

Αναφέρεται στην υποστήριξη και στη συναισθηματική κάλυψη που λαμβάνει από τον άτυπα υιοθετημένο γιό της: «Εγώ όμως το συναισθηματικό μου το έχω καλύψει τα τελευταία 15 χρόνια με το γιο μου».

Ακόμα, κρίνεται ως πολύ σημαντική η αναφορά της στην ανυπαρξία υποστηρικτικών δικτύων. Επανέρχεται πέντε φορές μέσα στο κείμενο σε αυτό το ζήτημα και στη δυσκολία να ανταπεξέλθει κανείς χωρίς βοήθεια από πουθενά, ούτε καν από κοντινές ιδεολογικά κοινότητες. Αυτό αποτυπώνεται στα λόγια της ως εξής: «Οι πιο ρατσιστές απέναντι στις τρανς ήταν η γκέι κοινότητα για ένα διάστημα μεγάλο [...] μισούσανε τη

θηλυκότητα [...] Μέχρι τη δεκαετία του 2000 μπορώ να σου πω, 2003, 2004». Και σε σχέση με την τρανς κοινότητα και το αν υπάρχει αλληλεγγύη μεταξύ τους, μας πληροφορεί ότι: «Οι ίδιες οι τρανς δε βοηθάνε τις άλλες τρανς... Εγώ αν ανοίξω ένα μαγαζί δε θα μου έρθουν άλλες τρανς... [...] Ε, ζηλεύουν. Είναι και το συνάφι έτσι. Δε στηρίζει η μια την άλλη. Όχι. (με χαμηλωμένο/θλιμμένο τόνο φωνής)». Έπειτα, όταν ζητήθηκε από την ερευνήτρια διευκρίνιση σχετικά με την ύπαρξη δικών της υποστηρικτικών δικτύων, απάντησε: «Τίποτε, τίποτε! [...] Μόνη μου. Εντελώς! [...] Σε όλα! Ναι! Και τώρα μόνη μου εντελώς είμαι». Και συνεχίζει με πικρία: «Μερικές ατυχίες να σου τύχουνε... Και πες εσένα σου συμβαίνει μια ατυχία, θα σε στηρίξουν η οικογένειά σου, θα σε στηρίξει κάποιος. Εμάς κανέναν! Λίγο να μη σε στηρίξουνε, να!»

Γ) Ψυχοσυναισθηματική κατάσταση: Η ψυχοσυναισθηματικός κόσμος των ανθρώπων είναι ένας πολύ σημαντικός παράγοντας όσον αφορά την καθοδήγηση της προσανατολισμένης δράσης τους. Στη συγκεκριμένη θεματική ενότητα θα εξεταστεί αφενός το κατά πόσον επηρεάστηκε το συναίσθημα και η ψυχική κατάσταση των αφηγητών από τη διεμφυλικότητά τους και σε δεύτερο χρόνο τον τρόπο που το συναίσθημα επηρέασε τις πρακτικές τους σε σχέση με την ένταξη στην αγορά εργασίας.

Στην περίπτωση του Γιώργου υπήρξαν πάρα πολλές δυσκολίες στο να εξισορροπήσει τον ψυχοσυναισθηματικό του κόσμο. Ο ίδιος μας αναφέρει ότι είχε επαφή με ειδικούς ψυχικής υγείας από παιδί, ήταν πεπεισμένος ότι κάτι δεν πάει καλά με τον ίδιο, η κατάθλιψη για αυτόν ήταν μια γνώριμη κατάσταση από την παιδική κιόλας ηλικία: «Λοιπόν, εεεεε, οπότεεεεε διάβασα τι χρειάζεται για όλο αυτό το πράγμα να κάνω ώστε να σταματήσω να είμαι σα μαλακισμένο, το να αντιδράω και να έχω ένα μόνιμο θυμό και είδα ότι χρειάζεται μια ψυχοθεραπεία, όπου ήτανε κάτι το οποίο μου [...] ήταν κάτι το απαγορευτικό γιατί με έσερναν από μικρό, λόγω της μαλακίας μου και είχα μισήσει όλους τους ψυχιάτρους και τους ψυχολόγους. Εεεεε, οπότε μου πήρε και πάρα πολλά χρόνια να πάρω απόφαση να αποταθώ. Βέβαια ξανάφαγα μια γερή κατάθλιψη, οπότε ήταν αναγκαστικό πια, με πήραν από το χεράκι.» Τα παραπάνω τα θεωρεί ο ίδιος δομικά στοιχεία της ταυτότητάς του, καθώς τα εξιστορεί στα πρώτα 2-3 λεπτά της αφήγησής του πάνω στην περιγραφή του εαυτού του.

Ένα άλλο ζήτημα που ανέκυψε κατά τη διάρκεια της αφήγησής του, είναι το γεγονός ότι ο Γιώργος με όλη αυτή τη μεταχείριση που είχε από το περιβάλλον του, ανέπτυξε μια εσωτερικευμένη τρανσφοβία, η οποία παράλληλα με τη δυσφορία φύλου που βίωνε του προκαλούσε μεγάλο ψυχικό άλγος. Το γεγονός ότι ο ίδιος ένιωθε να ανήκει σε μια κοινωνική ομάδα η οποία ήταν στιγματισμένη κοινωνικά και μη αποδεκτή τον οδήγησε στο να μην αποδέχεται τη διεμφυλικότητά του. Από την άλλη πλευρά του προκαλούσε φοβερή δυσφορία φύλου το να ασκεί τις γυναικείες επιτελέσεις φύλου που απαιτούνταν προκειμένου να μην έχει αντιδράσεις από τον περίγυρό του. Τα δύο παραπάνω μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο Γιώργος έφερε έναν εαυτό κατακερματισμένο και μη αποδεκτό από τον ίδιο αλλά και από το περιβάλλον του. Με τα δικά του λόγια: *«Είμαι από τους τυχερούς ανθρώπους που κατάφεραν να έχουν μια καλή εκπαίδευση. Που δεν ξέρω κατά πόσον είμαι από τους τυχερούς ανθρώπους γιατί έχω κάνει όλα αυτά τα πράγματα κρύβοντας και από μένα και μου έχει κοστίσει ψυχολογικά πάρα πολύ, κρύβοντας την ταυτότητά μου! Ήταν ο μόνος τρόπος, δηλαδή σε θα μπορούσα να σπουδάσω... Τότε, εκείνη την εποχή...»*

Άλλο δομικό στοιχείο του είναι η έντονη δυσφορία φύλου που βίωνε και ο τρόπος που αυτή σχετιζόταν με την εργασιακή του ζωή καθώς ο ρόλος που έπρεπε να επιτελεί στην εργασία του ερχόταν σε άμεση σύγκρουση με τον τρόπο που ο ίδιος βίωνε τον εαυτό του: *«[...] κρύβοντας την ταυτότητά μου και ένας λόγος που δεν συνέχισα με την εκπαίδευση ήταν στο ότι πια μου ήταν συνειδητό ποιος είμαι και έπρεπε να είμαι η κα Τάδε, το οποίο το άκουγα κάθε μέρα στο σχολείο από τοσοο, από τους συναδέλφους, από τα παιδιά, το οποίο μου δημιουργούσε, όχι κρίσεις πανικού, ήμουν ... (παύση και ένταση στην έκφραση), είχα σταματήσει να κάνω οτιδήποτε με ευχαριστούσε στη ζωή μου. Απλά πήγαινα στη δουλειά. Και πήγαινα σπίτι, προετοιμαζόμουν για την άλλη μέρα και αυτό γινότανε.»* Λόγω των παραπάνω βιωμάτων του έγινε ανασφαλής και ένιωθε αδυναμία υποστήριξης του εαυτού του στην αναζήτηση εργασίας: *« Είχε το κομμάτι που από μένα ήτανε “ πώς θα πάω εγώ να το υποστηρίξω αυτό το πράγμα?”, δε στεκόμουν και πολύ καλά εγώ στα πόδια μου [...], αλλά υπήρχε και το εχθρικό και από την άλλη πλευρά, δηλαδή δεν ήτανε πως ήταν τα πράγματα όλα καλά από την άλλη πλευρά κι εγώ είχα το πρόβλημα, υπήρχαν προβλήματα κι από τις δυο πλευρές. [...] Ναι, δεν πήγαινα με καμία αυτοπεποίθηση, η Φ (συνάδελφος του) έχει κάνει αγώνα δηλαδή στο να με στηρίξει ότι, δηλαδή “απόκτησε λίγη*

αυτοπεποίθηση!'. Δηλαδή με έχει στηρίξει πάρα πολύ σε αυτό το κομμάτι, ειδικά τον πρώτο καιρό. Δηλαδή ουσιαστικά ήταν η πρώτη δουλειά που έπιασα εγώ που ήταν ανοιχτό το ότι είμαι τρανς. »

Ένα άλλο στοιχείο που επιβάρυνε την καθημερινότητα και προκαλούσε έντονη δυσφορία φύλου, ήταν η συνδιαλλαγή με φορείς και υπηρεσίες όπου απαιτούνταν η επιβεβαίωση της ταυτοπροσωπίας. Μια απλή συνδιαλλαγή ήταν δυνατό να απαιτεί μεγάλα εφόδια ψυχικού σθένους προκειμένου να περαιωθεί: «Δεν υπήρχανε οι άνθρωποι, σκεφτόσουν να πας στην αστυνομία κι έλεγες 'ωχ, Χριστέ μου τι έχω να περάσω!'. Να πάω πρώτα σε κάποιον ψυχολόγο να μαζέψω τα κουράγια μου... Παρ' όλα αυτά έχεις πάρα πολλά προβλήματα με το να μη συμβαδίζει η ταυτότητά σου η τυπική με την ταυτότητά σου που θεωρείς εσύ για τον εαυτό σου και που φαίνεσαι πια και που ακούγεσαι πια, γιατί μονίμως έχεις να επιβεβαιώνεις την ταυτοπροσωπία.»

Ακόμα, η ψυχιατροποίηση που υφίστατο το τρανς βίωμα, ήταν μια συνεχής κατάσταση που υπενθύμιζε στο δρών υποκείμενο ότι 'κάτι δεν πάει καλά'. Ο Γιώργος περιγράφει ότι προκειμένου να συνταγογραφήσει ο ενδοκρινολόγος τις ορμόνες για την ιατρική φυλομετάβαση, έπρεπε να παρακολουθείται από ψυχίατρο, ο οποίος και θα αποφαινόταν για το αν θα δινόταν το πράσινο φως στον ενδοκρινολόγο ώστε να προχωρήσουν στις επόμενες ιατρικές πρακτικές: «για να σε δεχθεί δημόσιο νοσοκομείο να κάνεις ορμονοθεραπεία έπρεπε να περάσεις από ψυχιατρικό νοσοκομείο. Αναγκαστικά σε παρακολουθούσε ψυχίατρος. Εγώ με αυτόν τον ψυχίατρο που μου βάλανε δεν είχα καθόλου καλές σχέσεις, αναγκαστικά όμως σε παρακολουθούσε για κάποια χρόνια κάποιος ψυχίατρος.» Και η κατάσταση μετά από την ορμονοληψία, από ψυχοσωματικής άποψης, δεν ήταν μια εύκολη διαδικασία: «Λοιπόν, η ορμονοθεραπεία με έχει επηρεάσει και στην αγορά εργασίας, γιατί ένα μου προκαλεί ένταση, τουλάχιστον μου προκαλούσε περισσότερη ένταση και κάπως σωματικά να μην ελέγχω την ένταση που βγαίνει στη δουλειά, οπότε όταν προστίθεται ένταση και πίεση στη δουλειά και έχω και το σωματικό και κάνει κάποια καμπύλη τέλος πάντων η τεστοστερόνη και ξεφεύγουν τα πράγματα και είμαι στο χώρο εργασίας και κάπως πρέπει να, οπότε όλο αυτό είναι δύσκολο, ήταν δύσκολο παλιότερα.» Καθίσταται σαφές λοιπόν, μετά από τις πληροφορίες που μας παρείχε ο Γιώργος, ότι υπάρχει μια σειρά αλληλοσυνδεόμενων γεγονότων τα οποία επηρεάζουν το συναισθηματικό και

ψυχικό κόσμο του αφηγητή και κατά συνέπεια τον τρόπο με τον οποίο εμπλέκεται στους εκάστοτε εργασιακούς χώρους. Πρόκειται για ένα άτομο που από την παιδική του ηλικία το κοινωνικό του περιβάλλον του δηλώνει ότι είναι ένα πρόσωπο προβληματικό, με αποτέλεσμα ως ενήλικας παρ' όλες τις εκπαιδευτικές και γνωστικές δεξιότητες που κατέχει, να νιώθει μειονεκτικά και να κρίνεται με αρνητικό τρόπο τις περισσότερες φορές που πρόκειται να εισαχθεί σε έναν επαγγελματικό χώρο.

Στην περίπτωση του Τάσου βλέπουμε σε πολλά σημεία να ανακύπτει το ζήτημα της δυσφορίας φύλου και όλος ο ψυχικός πόνος που αυτή προκαλεί, από την παιδική κιόλας ηλικία. Χαρακτηριστικά τραυματική ήταν η εμπειρία του κατά την οποία εξαναγκάστηκε από τη μητέρα του να παραστεί σε ένα γάμο επιτελώντας το γυναικείο βιολογικό του φύλο. Ήταν μια πολύ επίπονη διαδικασία για αυτόν και την περιγράφει ως εξής: «Εκεί ήταν πραγματικό καρναβάλι, ήμουν με ένα μαλλί κοντό, πλατινέ, με ένα γυναικείο κουστούμι και μια μπορντώ μπλούζα με τα βυζιά έξω κι ένα παπούτσι τόσο, να! (μου δείχνει με τα χέρια ένα ψηλοτάκουνο παπούτσι), ό,τι πιο στερεοτυπικό μπορείς να φανταστείς, ήμουν σαν drag queen να φανταστείς... [...] Ήταν πολύ δύσκολα... Και μου λέει (σς η μακιγιέζ) "οκ, σταμάτα να κλαις, θα βάλουμε μονάχα λίγο λιπ γκλος και λίγο τέτοιο και τίποτα άλλο" και της λέω "δε γαμιέται... κάνε ό,τι είναι να κάνεις...". Το θέμα πάντως είναι ότι χρειάστηκε να το κάνει 2 φορές γιατί δεν μπορούσα να σταματήσω με τίποτα το κλάμα, δεν ξέρω, ήταν λίγο σα να πήγαίνα σε κηδεία. Τέλος πάντων, πήγαμε στο γάμο, η μάνα μου προσπαθούσε να με προξενέψει με τον οποιονδήποτε...».

Ένα άλλο ζήτημα που είναι αντιπροσωπευτικό της συναισθηματικής έντασης που βίωνε ο Τάσος είναι η σχέση του με το φαγητό, δηλαδή είχε αναπτύξει διατροφικές διαταραχές ενώ φαίνεται και μια παθολογία στη σχέση με τη μητέρα του και στο πόσο έλεγχο αυτή ασκούσε σε όλα τα πεδία της ζωής του: « Στο μεταξύ, εγώ όταν ήμουν στην ΕΡΤ ήμουν 50 κιλά. Όταν όμως έφυγα και για Γερμανία, μάλλον στη Γερμανία πέρασα μια περίοδο βουλιμίας. Γιατί ένιωθα πως κάπως έπρεπε να θγει μια ένταση, δεν ξέρω, πάντως το πέρασα αυτό. Γύρισα εδώ, η μαμά μου είχε πάντα κόλλημα με το να είμαι αδύνατη, οπότε μετά ήμουν γύρω στα 50-55 κιλά μονίμως, χωρίς να είμαι στα όρια της ανορεξίας, αλλά γενικά δεν έτρωγα... Και δεν έτρωγα, όχι γιατί δεν ήθελα, αλλά γιατί με πίεζε η μάνα μου να μην τρώω, "όχι πρέπει να είσαι αδύνατη" και

μαλακίες. Τέλος πάντων, πάω λοιπόν στο Λονδίνο και ξεκινάω το φαΐ. Ότι δεν μπορούσα να φάω εδώ, το τρώω εκεί. Και γίνομαι 100 κιλά...»

Επίσης διαφαίνεται καθ' όλη τη διάρκεια της συνέντευξης και από τις είκοσι τρεις φορές που επανέρχεται ο Τάσος στο ζήτημα, ότι υπήρξε μια συναισθηματική απογοήτευση και σύνθλιψη από το γεγονός ότι τον απέρριψε η μητέρα του. Παρ' όλα αυτά ο Τάσος είχε μια αρκετά συγκροτημένη εικόνα του εαυτού του από παιδί και ήταν πολύ σίγουρος για αυτό που ήθελε να κάνει, δηλαδή να περάσει στο στάδιο της ιατρικής φυλομετάβασης. Κινήθηκε με στρατηγικό τρόπο προς αυτή την κατεύθυνση και φρόντισε να φύγει για σπουδές στο εξωτερικό, στην Αγγλία, όπου και θα μπορούσε να αναπτύξει με μεγαλύτερη ελευθερία το επιθυμητό φύλο. Όπως μας ενημερώνει: «ΣΚ- Εκεί πια στο Λονδίνο έχεις αρχίσει να σκέφτεσαι στα σοβαρά για τη ...

Τάσος- Όχι στα σοβαρά, πάω ντουγκρού για τη μετάβαση!». Στο Λονδίνο ο Τάσος εργάζεται αρχικά ως γυναίκα και αμέσως μετά ως τρανς άνδρας, δίχως να αντιμετωπίσει προβλήματα από τον περίγυρό του, γεγονός που οδήγησε στην ενδυνάμωση της ταυτότητάς του και της αυτοεκτίμησής του: «Εκεί δεν τους νοιάζει. Μπορείς να κάνεις τη δουλειά; Κάνε την. Πως σε λένε; Τάδε. Ωραία. Στην αρχή έπιασα μια πρώτη δουλειά σε κάτι εστίες, μέσω ενός γραφείου για προσωρινές εργασίες, όπου σε μια εστία πήγα με τα γυναικεία στοιχεία, σε άλλη με τα αντρικά. Και η πρώτη εστία μετά από λίγο με ξαναζήτησε, γιατί λέει "αυτός είναι καλός", τους λέω "όμως ξέρετε κάτι; το και το", "ok, no problem!". Αυτό.» Συνεπώς, άρχισε να χτίζεται μια θετική εμπειρία γύρω από το τρανς βίωμα, γεγονός που θα φανεί κρίσιμης σημασίας για τη συνέχεια. Τις επόμενες φορές που αναζήτησε εργασία και στον ελλαδικό χώρο, η αυτοπεποίθηση που είχε αποκτήσει στην Αγγλία, αλλά και η αυτοπεποίθηση που του είχε προσφέρει η ορμονοθεραπεία, τον οδήγησαν στο να έχει μια θετική σχέση με την εργασία και να είναι διεκδικητικός σε σχέση με τα δικαιώματά του στον αυτοπροσδιορισμό του.

Στην περίπτωση της Πένυ, είναι λίγο πιο περίπλοκη η ανάγνωση του συναισθήματός της, καθώς αφενός έχει βιώσει με πιο δύσκολο τρόπο την διεμφυλικότητά της, μιας και στην εποχή της δικής της συνειδητοποίησης τα πράγματα στην Ελλάδα ήταν σίγουρα πιο σκληρά, και αφετέρου επειδή έχουν περάσει πολλά χρόνια από αυτήν την περίοδο, με αποτέλεσμα η ένταση του συναισθήματος και συνακόλουθα η

αφήγησή της να έχουν κάπως ‘‘στρογγυλέψει’’. Ακόμα, η ερευνήτρια θεωρεί πως καθώς η συγκεκριμένη γυναίκα δεν είχε κανένα υποστηρικτικό περιβάλλον όσον αφορά το βιοπορισμό της, το βάρος της ενεργοποίησής της έπεσε περισσότερο στο κομμάτι της επιβίωσης παρά στην ανάλυση του συναισθήματός της. Ας δούμε τον τρόπο που εξελίσσεται η διαδρομή του συναισθήματός της κατά τη δική της αφήγηση: «Πολύ δύσκολα... νομίζω είναι η πιο περιφρονημένη κοινωνική ομάδα στην Ελλάδα οι τρανς, ειδικά σε θέματα εργασίας...[...] σου μιλάνε κανονικά ή αποφεύγουν και μόλις δούνε ταυτότητα και γράφει πάνω... Αρχίζουν: (κάνει τη φωνή της στριγκιά) ‘‘Κύριε, κύριε!’’- ‘‘κεριά και λιβάνια μη σε πλακώσω στο ξύλο μωρή!’’ Και το κάνουν επίτηδες. Το κάνουν επίτηδες. ‘‘Α, γράφει η ταυτότητα έτσι!’’-‘‘μη σου πιάσω το τέτοιο, μια μέρα της λέω μανής ‘‘μωρή [...] Πατσαβούρα!’’. Δηλαδή, αντιδράς κι εσύ έτσι, γιατί είσαι αναγκασμένη να αντιδράσεις έτσι. Δυστυχώς. Δυστυχώς είσαι αναγκασμένη να φερθείς άσχημα, γιατί αν δε φερθείς άσχημα, την άλλη φορά σε πηδήξανε εντελώς.» Από το συγκεκριμένο τμήμα της αφήγησης, φαίνεται πως το βίωμα είναι η περιφρόνηση και η διακριτική μεταχείριση και οι προσβολές και ότι το προκαλούμενο συναίσθημα είναι αυτό της αδικίας, της θλίψης και του θυμού. Γίνεται φανερό ότι υπάρχει ένα αίσθημα πικρίας. Ακόμα, όπως αναφέραμε και προηγουμένως, η εμπειρία από τις οικογενειακές σχέσεις έχει αφήσει αισθήματα εγκατάλειψης και απόρριψης.

Από εκεί και έπειτα, η Πένυ έχοντας αναπτύξει πολλές δεξιότητες και δραστηριότητες γύρω από πληθώρα θεμάτων, χαίρει του σεβασμού και της εκτίμησης πολλών διαφορετικών ανθρώπων και αυτό αποτελεί γεγονός που έχει θετική επίδραση στο συναισθηματικό της κόσμο όπως αποτυπώνεται στα λεγόμενά της: «Αλλά τα βλέπει χιλιάδες κόσμος! Τα ‘‘Τάδε ντοκιμαντέρ’’ τα έχουνε, να, με καλέσανε να δείξουμε τα ‘‘Τάδε ντοκιμαντέρ’’ στην Ολλανδία σε ένα ακροατήριο που ήταν καμιά 120 ανθρωπολόγοι από όλο τον κόσμο. Και σε σκληρό ακροατήριο, πρόσεξε! Στην Κύπρο τα έχουνε στην έδρα γλωσσολογίας, στο πανεπιστήμιο στο Σικάγο τα έχουνε την έδρα γλωσσολογίας, εντάξει... Κι εγώ απορώ πως με ξέρουν έξω... Και στο Παρίσι δηλαδή, ξέρεις με τι σεβασμό μου μιλούσανε;» και αμέσως παρακάτω: «Δεν ξέρω, πραγματικά δεν ξέρω, φυσικά κολακεύομαι, φυσικά εκδικούμαι σαν τρανς μια κοινωνία που με είχε σκουπίδι και ξαφνικά...» Είναι σαφές

ότι τα θετικά δεδομένα που λαμβάνει τη γεμίζουν με αισθήματα περηφάνειας και αντισταθμίζουν την αρνητικότητα που έχει εισπράξει κατά τη διάρκεια του βίου της. Επανέρχεται σε αυτό το θέμα πέντε φορές κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, το οποίο μας καθοδηγεί στο συμπέρασμα ότι η αποδοχή και η αναγνώριση καθίστανται δομικά στοιχεία για το χτίσιμο μιας θετικής ψυχοσυναισθηματικής κατάστασης.

Ένα ακόμη στοιχείο που κρίνεται σημαντικό για την εξιστόρηση του βίου της είναι η αντίληψη που έχει για την παραγωγή του αισθήματος στις συντροφικές- ερωτικές σχέσεις στην τρανς πραγματικότητα: *« Γιατί όταν είσαι τρανς δεν επενδύεις, λίγες επενδύουν σε σχέσεις και σε τέτοια, εντάξει υπάρχουν και μερικές μουρόχαβλες , που τη βλέπουνε μικροαστούλες ‘‘να βρούμε κάνα γκόμενο’’ , αλλά τι γκόμενος θα κάτσει τώρα με μια τρανς; Χεστήκανε! Μπορεί να σε αγαπήσει, να σε κάνει, αλλά... Ο γκόμενος θέλει συνουφάδα, θέλει παιδιά, θέλει κείνο, θέλει το άλλο, θέλει θέλει θέλει θέλει θέλει! Χεστήκανε!»*. Κατά τη γνώμη της ερευνήτριας διαφαίνεται από τον τρόπο εκφοράς του λόγου της αφηγήτριας ότι στο συγκεκριμένο θέμα μάλλον η συγκεκριμένη θέση της αποτελεί προϊόν ψυχολογικής άμυνας, παρά αληθινή επιθυμία της. Διότι, ενώ η αρχική δράση αφορά στις τρανς: *‘‘όταν είσαι τρανς δεν επενδύεις’’*, αμέσως μετά η δράση μετακυλά στους συντρόφους: *‘‘ο γκόμενος θέλει παιδιά, θέλει συνουφάδα, θέλει κείνο, θέλει τ’ άλλο’’*, επομένως αφήνει την αίσθηση ότι μάλλον και οι τρανς επιθυμούν, αλλά αυτό δεν καθίσταται εφικτό εξαιτίας του σεξισμού που βιώνουν από τους εν δυνάμει συντρόφους και τα οικογενειακά τους περιβάλλοντα.

Η συγκεκριμένη γυναίκα μας ενημερώνει ότι τα τελευταία 15 χρόνια έχει καλύψει το συναισθηματικό της κομμάτι με το γιο της (είχε υιοθετήσει άτυπα ένα παραμελημένο μεταναστόπουλο με το οποίο έχουν αναπτύξει δεσμό μητέρας -γιού). *«Εγώ όμως το συναισθηματικό μου το έχω καλύψει τα τελευταία 15 χρόνια με το γιο μου. Κούκλος είναι, σκληρό κωλόπαιδο, αι στο διάολο (με νάζι) και με πρήζει! (γέλια)»*

Δ) Επαγγελματική κατάσταση πριν και μετά τη φυλομετάβαση: Μια κοινή θεματική που ανέκυψε στις συνεντεύξεις ήταν οι εργασιακές δραστηριότητες που ανέπτυξαν τα άτομα πριν και μετά την εκκίνηση της φυλομετάβασής τους. Διερευνάται μέσα από τις αφηγήσεις τους το κατά πόσον ήταν περισσότερο ή λιγότερο προσιτό το να

εργαστούν ως cis gender άτομα και η αντίστοιχη προσβασιμότητα στην εργασιακή καθημερινότητα ως trans. Τίθεται με σαφήνεια η απάντηση στο ερευνητικό ερώτημα σχετικά με το αν επηρεάζει η ταυτότητα φύλου την εργασιακή κατάσταση.

Οι εμπειρίες του Γιώργου πριν τη φυλομετάβαση ήταν σχετικά θετικές όσον αφορά την προσβασιμότητα στην εργασία. Όπως μας πληροφορεί: *«Και έχω δουλέψει -όχι ως τρανς, κρύβοντας την όλη μου ταυτότητα- διδάσκοντας μουσική σε σχολεία μια χρονιά. Η αγορά εργασίας ήταν δύσκολη για εμάς από τότε. [...] Σε δύσκολη αγορά εργασίας και κρύβοντας την ταυτότητά μου και ένας λόγος που δεν συνέχισα με την εκπαίδευση ήταν στο ότι πια μου ήταν συνειδητό ποιος είμαι και έπρεπε να είμαι η κα Τάδε[...] Αυτό τώρα πότε να ήτανε; Γύρω στα 23-24; Κάπου τόσο.»* Τα παραπάνω δείχνουν ότι παρά τη δύσκολη, όπως μας αφηγείται ο Γιώργος, εργασιακή κατάσταση που επικρατούσε στον κλάδο, αυτός κατάφερε να βρει μια αξιοπρεπή θέση εργασίας πάνω στο αντικείμενό του σε ένα πολύ εύλογο διάστημα από την περάτωση των σπουδών του ως cis gender άτομο, ασχέτως αν δεν κατάφερε να παραμείνει για πολύ καιρό, καθώς το περιβάλλον του προκαλούσε έντονη δυσφορία φύλου. Συνέχιζε να κάνει διάφορες δουλειές, κρατώντας την ταυτότητά του κρυφή. *«Για να ζήσω χρειάστηκε να κάνω διάφορες δουλειές του ποδαριού, κάποιες είχαν να κάνουν με τη μουσικολογία με την οποία ασχολούμουν -έγραφα παρτιτούρες- κι αυτές από καθηγητές του πανεπιστημίου μου [...] είμαστε στο 2005, έχω δουλέψει πάλι κρύβοντας την ταυτότητά μου κάνοντας μια έρευνα για τρία χρόνια, με ένα πρόγραμμα του υπουργείου και κάπου εκεί από το 2008 μέχρι το 2014 ήμουν εντελώς άνεργος...»*

Το εργασιακό πρόβλημα για αυτόν ξεκινά από τη στιγμή που ξεκινά και επικοινωνεί κοινωνικά τη φυλομετάβασή του. Αρχίζει να υφίσταται εργασιακό αποκλεισμό από διάφορους χώρους εργασίας. *«Κάποια στιγμή το 2012 αποφάσισα να προβώ σε ορμονοθεραπεία κι ό, τι γίνει, ούτως ή άλλως άνεργος είμαι, [...] Προσπάθησα να βρώ δουλειές του ποδαριού στο να σερβίρω, αλλά εκεί έφαγα πόρτα. Ότι 'Έ ; Τι; για κανένα λόγο! Τί εννοείς;'' (γέλια). Έκανα και μια προσπάθεια ακόμα με την εκπαίδευση όπου κι εκεί πέρα ήταν δύσκολα τα πράγματα, δηλαδή ήταν εχθρική η συμπεριφορά κάνοντας την αίτηση στο γραφείο της Δευτεροβάθμιας! [...] Ήταν στο 'και ο διευθυντής από το σχολείο πως θα σε αντιμετωπίσει; Και τα παιδιά; Πώς θα σε φωνάζουν;''»*

Ο Γιώργος υφίσταται συνεχείς απορρίψεις από εργασιακούς χώρους λόγω της ταυτότητας φύλου του. Συγκαλύπτεται σχεδόν πάντα με κάποια σχετική ευγένεια η αρνητική αντιμετώπιση που δέχεται. Με λίγα λόγια, από τη στιγμή που ξεκίνησε να αναζητά εργασία κοινοποιώντας την ταυτότητα φύλου του και με τα φαινοτυπικά χαρακτηριστικά που απέκτησε μετά την ιατρική του φυλομετάβαση, άρχισε να βιώνει τον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας. Ένα ακόμη ζήτημα που αντιμετώπισε ο Γιώργος ήταν ότι από τις σχετικά λίγες φορές που κατάφερε να εργαστεί, οι συνθήκες κάτω από τις οποίες δούλευε ήταν τέτοιες που καταπατούνταν τα εργασιακά του δικαιώματα. Όντας σε ευάλωτη θέση και στην προσπάθειά του να ανοίξει κάποια επαγγελματική δίοδο, εργάστηκε αρκετές φορές αμισθί και ακόμα περισσότερες με ελάχιστα χρήματα και δίχως ασφάλιση. Ο ίδιος μας πληροφορεί: «[...] έκανα αρκετές προσπάθειες, εεεε, αλλά, δηλαδή έχω δουλέψει τζάμπα για πολύ-πολύ καιρό, αλλά δεν είχαν κάποιο αποτέλεσμα. Δεν δούλεψα κανονικά παρ' όλα αυτά, τα τελευταία δύο χρόνια εργάζομαι κανονικά, δηλαδή με κανονικό μισθό, ένσημα και... [...] μέχρι το 2016 δούλευα με μαύρα, με πολύ χαμηλό μισθό...»

Στην περίπτωση του Τάσου η κατάσταση ήταν αρκετά διαφορετική. Ο Τάσος ως cis gender εντάχθηκε εύκολα στην αγορά εργασίας, καθώς η πρώτη του εμπειρία ήταν να κάνει την πρακτική του σε ένα τηλεοπτικό κανάλι, όπου και τον κράτησαν και μετά τη λήξη της άσκησής του, πλέον ως μισθωτό εργαζόμενο. Ο ίδιος μας πληροφορεί «Αυτό ήταν για ένα χρόνο, γιατί ήταν 6 μήνες η πρακτική, μετά άνοιξα ΤΕΒΕ, δούλεψα για έξι μήνες- έκλεισε η ΕΡΤ, έκλεισα το ΤΕΒΕ κι εκεί ήταν που είπα "δεν έχω να κάνω κάτι εδώ, φεύγω" και πάω στο Λονδίνο, κυρίως για να ...». Έπειτα, αφού μετέβη στο Λονδίνο και προχωρούσε εκεί με τις σπουδές του, απέκτησε εργασιακή εμπειρία ως cis αλλά και ως trans δίχως να συναντήσει εμπόδια. «Στην αρχή έπιασα μια πρώτη δουλειά σε κάτι εστίες [...] όπου σε μια εστία πήγα με τα γυναικεία στοιχεία, σε άλλη με τα αντρικά. Και η πρώτη εστία μετά από λίγο με ξαναζήτησε, γιατί λέει "αυτός είναι καλός", τους λέω "όμως ξέρετε κάτι; το και το", "οκ, νο πρόμπλεμ". Αυτό. Και μετά από κάνα τρίμηνο μπακαλοδουλειές τέτοιου τύπου, έπιασα δουλειά σε μια μεγάλη εταιρία, την τρίτη μεγαλύτερη πλατφόρμα εύρεσης εργασίας στην Αγγλία, στο τμήμα μάρκετινγκ. Πιάνω δουλειά ως Τάσος, μια χαρά, κανένα πρόβλημα, και ξεκινάω παράλληλα και το ιατρικό κομμάτι.» Κατά τη διάρκεια της μετάβασης δε συνάντησε εργασιακά εμπόδια. Είναι βέβαια πολύ σημαντικό να έχουμε πάντα υπόψιν μας ότι

το εργασιακό coming out έλαβε χώρα σε μια από τις μεγαλύτερες μητροπόλεις του κόσμου, όπου τα δικαιώματα των πολιτών έχουν μεγάλη σημασία και προστατεύονται σημαντικά. Έπειτα, όταν επέστρεψε στην Ελλάδα, πλέον ως trans άνδρας με γυναικεία ακόμα έγγραφα, εργάστηκε δίχως να συναντήσει ιδιαίτερα προβλήματα σε εταιρεία που δραστηριοποιείται διεθνώς. «Και βρίσκω δουλειά εδώ στην τεχνική υποστήριξη για apple και lenovo, αλλά δουλεύω πάντα στα αγγλικά, δεν έχω πιάσει ποτέ δουλειά στην Ελλάδα, σε ελληνική εταιρία κλπ, οπότε και πάλι...[...] όταν είπε "τα ονόματά σας" τους είπα ότι "λοιπόν, η ταυτότητα λέει Τασία, αλλά θα με φωνάζετε ή Τάσο ή Σούλη, ό,τι θέλετε από τα δύο" [...] Οπότε δεν είχα θέμα εγώ στην Ελλάδα...». Στις δουλειές που εργάστηκε και εξακολουθεί να εργάζεται έως και σήμερα στην Ελλάδα, σε γενικές γραμμές είχε την αποδοχή και κατανόηση των συναδέλφων του και δε δυσκολεύτηκε. Παραθέτοντας τα δικά του λόγια « [...] έγινε αποδεκτό ότι "εγώ είμαι ο Τάσος". Και έγινε αποδεκτό και από κόσμο που δεν το περιμένεις [...]. Από το χωριό, από το Αγρίνιο, βεβαίως, που πάνε το Σ/Κ για κυνήγι με τις καραμπίνες... »

Η Πένυ από την άλλη πλευρά, αντιμετώπισε μια κατάσταση πολύ διαφορετική από αυτές των trans ανδρών που έχουν αναφερθεί. Η Πένυ αναγκάστηκε από μικρή να βρει τρόπους βιοπορισμού, μη έχοντας κάποιο προνόμιο εκπαιδευτικό ή οικονομικό και επίσης επιτελώντας κοινωνικά το γυναικείο φύλο, σε μια εποχή που η ελληνική κοινωνία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια βαθιά πατριαρχική κοινωνία. Επομένως η δική της εμπειρία είναι μια χαρακτηριστική περίπτωση εργασιακού αποκλεισμού λόγω ταυτότητας φύλου. Για την Πένυ, καθώς ήταν πολύ συνειδητή ως προς την ταυτότητα φύλου της από την εφηβική ηλικία, δεν υπήρξε το πριν και το μετά της εργασιακής της ένταξης. Έχει εργαστεί μόνο ως trans γυναίκα. Το να επιλέξει την πορνεία ως μέσο βιοπορισμού ήταν η μόνη της οικονομική διέξοδος και αυτό το δεδομένο δίνεται με κατηγορηματικό τρόπο στην αφήγησή της. «Δεν υπήρχε καμία, εεεε περίπτωση να βρεις δουλειά. Και τώρα δεν υπάρχει καμία περίπτωση να βρει δουλειά μια τρανς, ένα 90-95% , μη σου πω παραπάνω. Που να δουλέψω, πώς να δουλέψω, ξέρω γω, σε κανένα συγκεκριμένο μαγαζί. Που να είναι ανεκτικό σε αυτά τα θέματα. Άλλα πόσα να είναι αυτά; Πόσες τέτοιες επιχειρήσεις υπάρχουν; [...] Αναγκαστικά πρέπει να κάνεις πεζοδρόμιο. Δε σε στηρίζει κανένας.» Ένα άλλο σημείο που δείχνει ότι η πορνεία ήταν η μόνη της εργασιακή επιλογή είναι το εξής: « Δεν είχε

καμιά δυστυχία η πιάτσα, ποτέ. Ό, τι βλέπει ο καθένας όμως! Εγώ δεν το είδα ποτέ. Άσχετα αν το έκανα με τη λογική ότι δεν είχα κάτι άλλο να κάνω.»

Δεδομένου ότι είναι μια κυρία περίπου εξήντα ετών, δεν παρέθεσε πάρα πολλές λεπτομέρειες για τον τρόπο που εντάχθηκε στην εργασία στο σεξ, όμως ο τρόπος που γινόταν αναφορές σε αυτό το θέμα σε όλη τη διάρκεια της συνέντευξης ήταν πως η εργασία της ήταν δεδομένη ως εργασιακός μονόδρομος. Επίσης, όλο το συγκεκριμένο έδειχνε πως αυτή την κατάσταση την αντιμετώπιζε με τρόπο ρεαλιστικό, δίχως συναισθηματισμούς, ως μια εργασιακή πραγματικότητα μέσα στην οποία όφειλε να είναι λειτουργική και να αναζητήσει τους δικούς της τρόπους ανάπτυξης και ενδυνάμωσης. *«Και κοιτάς να κάνεις πράγματα μέχρι να μη φθείρεις τον εαυτό σου, εντάξει...»*

Ένα σημείο που η ίδια υπογράμμισε ως σημαντικό όσον αφορά τις μεταβολές του εργασιακού της βίου είχε να κάνει με τις μεταβολές στο τοπίο της πιάτσας με την έλευση μεταναστριών εργαζομένων στο σεξ. Για το ζήτημα μας αναφέρει τα εξής: *«Ήρθανε και οι Βουλγάρες, ήρθανε και διάφορες... Το απομυθοποίησαν τελείως γιατί οι Βουλγάρες ήτανε γύφτουλες εντελώς, το 20ο για αυτές ήταν το δικό μας το 50ο που παίρναμε [...] Οι πελάτες μας μισούνε κατά βάθος, γιατί μας πληρώνουνε...»*. Από τα παραπάνω διαφαίνεται ότι η Πένυ δεν είχε καμία πρόσβαση στην αγορά εργασίας, πέρα από αυτήν της πορνείας, ένα είδος εργασίας πολύ επισφαλές, επικίνδυνο και χαμηλού κοινωνικού κύρους.

Ε) Διακρίσεις, αποκλεισμός και σχέση με το κράτος: Ακόμα μια θεματική ενότητα στην οποία αναφέρθηκαν και τα τρία πρόσωπα του δείγματος, ήταν αυτή των διακρίσεων ως πρακτικών τέτοιων που πολλές φορές οδηγούν στον αποκλεισμό από διάφορα πεδία της κοινωνικής και οικονομικής ζωής. Στις ανωτέρω πρακτικές προστίθεται και η μεταχείριση από το κράτος, το οποίο ναι μεν νομοθετεί και κάνει προσπάθειες προς την κατεύθυνση της προστασίας των δικαιωμάτων, έχει όμως να διανύσει πολύ δρόμο ακόμη μέχρι να επιτύχει την πλήρη εξίσωση των πολιτών του σε πρακτικό επίπεδο.

Ο Γιώργος έχει υποστεί διακριτική μεταχείριση σε πολλά πεδία της ζωής του. Αρ-

χικά, από το οικογενειακό του περιβάλλον, το οποίο αφενός τον υποστήριξε οικονομικά για μεγάλο χρονικό διάστημα, δηλαδή του στάθηκε όσον αφορά την οικονομική του επιβίωση, αφετέρου του φέρθηκε με τρόπο που έδειχνε πως δεν γινόταν αποδεκτός, φανερώνοντας πρακτικές διάκρισης που λάμβαναν χώρα σε βάρος του. Το χωρίο που τα παραπάνω αποτυπώνονται με σαφήνεια στα λόγια του είναι το εξής: *«Ρώτησα τη μαμά μου "μπορώ να γυρίσω? εεεεεμμμμ... γιατί δυσκολεύομαι κι έχω πια βαρεθεί;"*, εεεμμμμ, η απάντηση ήταν *"ναι, άμα αποφασίσεις να γίνεις άνθρωπος"*». Με λίγα λόγια, η μητέρα του εξέφρασε την αντίληψη πως ο Γιώργος είναι κάτι λιγότερο από άνθρωπος, που δεν αξίζει την κατανόηση και συμπερίληψη στους κόλπους της οικογένειας, αλλά και της τοπικής κοινωνίας. Ένα άλλο πεδίο που υφίστατο διακριτική μεταχείριση είναι οι εργασιακοί χώροι. Αυτό μέσα στην αφήγηση του Γιώργου παρουσιάζεται σε πολλά περιστατικά, με διαφορετικές χροιές και εντάσεις, πάντως είναι παρόν σχεδόν συνέχεια στη ζωή του. Από τα υπονοούμενα και την υπόρρητη απαξίωση, μέχρι τα πειράγματα και τις αδιάκριτες ερωτήσεις, η διακριτική μεταχείρισή του είναι συνεχώς παρούσα. Η διακριτική μεταχείριση πολύ συχνά οδηγούσε στον αποκλεισμό του σε διάφορα πεδία της ζωής, κοινωνικά, οικογενειακά, επαγγελματικά, οικονομικά και συνακολούθως ψυχοσυναισθηματικά. Θα λέγαμε πως πρόκειται για ένα φαύλο κύκλο όπου ο κάθε αρνητικός παράγοντας προκαλεί ένα ντόμινο αρνητικών γεγονότων. Θα παραθέσω μερικά μόνο αποσπάσματα από τα πολλά που υπάρχουν σε όλη την έκταση της βιογραφικής του αφήγησης. Για τις προσπάθειές του να εργαστεί: *« Προσπάθησα να βρώ δουλειές του ποδαριού στο να σερβίρω, αλλά εκεί έφαγα πόρτα. Ότι "Ε; Τι; για κανένα λόγο! Τί εννοείς;"*. (γέλια). *Έκανα και μια προσπάθεια ακόμα με την εκπαίδευση όπου κι εκεί πέρα ήταν δύσκολα τα πράγματα, δηλαδή ήταν εχθρική η συμπεριφορά κάνοντας την αίτηση στο γραφείο της Δευτεροβάθμιας.*» Όσον αφορά το εργασιακό καθεστώς υπό το οποίο εργάζεται: *«Δεν δούλεψα κανονικά παρ' όλα αυτά, τα τελευταία δύο χρόνια εργάζομαι κανονικά, δηλαδή με κανονικό μισθό, ένσημα και...»* Ή για την ηθική απαξίωση βάσει της ταυτότητας φύλου, απαξίωση στη βάση της ετεροκανονικής κοινωνίας που θέλει τα μέλη της *"άντρες ή γυναίκες"*, δίχως παρεκκλίσεις: *«Κι όμως δεν είναι τόσο παραδεισένια τα πράγματα και ειδυλλιακά, δεν κρύβω την ταυτότητά μου [...] αλλά με έχω πιάσει σε συγκεκριμένους ανθρώπους που είναι τρανσφοβικοί και ομοφοβικοί, να*

μην το υπενθυμίζω. Εκτός αν χρειαστεί. [...] είναι σε κουβέντα σεξ, [...] που είναι συζητήσεις που δεν μπαίνω εγώ, δηλαδή δε μου κάνει και δηλαδή δε θα έμπαινα μόνο και μόνο για να συμμετέχω στην ανδροπαρέα, μου τη σπάνε ούτως ή άλλως. Δε θα μιλήσω καθόλου και δε θα μιλήσω και πάνω στην ταυτότητα φύλου μου. Δε θα μιλήσω γιατί μου τη σπάει η κουβέντα σας μόνο... Αρχίζω και νιώθω και εγώ άβολα. .. [...] έχει τρομερό σεξισμό και τρομερή ματσίλα και δεν είναι παρέα. [...]έχω πειράγματα.(κατεβαίνει ο τόνος της φωνής του)». Όλα τα παραπάνω φανερώνουν την ύπαρξη ενός συνεχούς καταστάσεων με κοινό παρονομαστή τη διακριτική μεταχείριση. Όμως, ζώντας μονίμως σε ένα τέτοιο καθεστώς είναι σχεδόν βέβαιο ότι το επόμενο στάδιο είναι ο αποκλεισμός.

Ο Γιώργος έχει βιώσει τον αποκλεισμό στη βάση της ταυτότητας φύλου του σε πολλά επίπεδα. Αυτό αποτυπώνεται στο σημείο που αναφέρει ότι έχει υπάρξει μακροχρόνια άνεργος. «[...] και κάπου εκεί από το 2008 μέχρι το 2014 ήμουν εντελώς άνεργος...». Ή στο σημείο που αναφέρει ότι συνάντησε μεγάλο πρόβλημα όταν χρειάστηκε να αλλάξει σπίτι: «Μου ήτανε δύσκολο και στο να βρω σπίτι τώρα. Είχα πέσει σε πολλά φασιστρόνια! Είχα πέσει σε πολλά φασιστρόνια που το πρόβλημά τους ήταν ποιος είναι Έλληνας και ποιος δεν είναι. Οπότε δεν το ανέφερα καν, έλεγα εντάξει, απλώς δε χρειάζεται να μείνω εδώ».

Ένα άλλο πεδίο στο οποίο αποτυπώνεται η διακριτική μεταχείριση που έχει υποστεί ο Γιώργος, είναι αυτό των πολιτικών του δικαιωμάτων στο επίπεδο του δικαιώματός του στον αυτοπροσδιορισμό και στην προστασία αυτού θεσμικά από την κρατική αρχή. Το παραπάνω εκφράζεται αφενός με τις τραυματικές- εξευτελιστικές εμπειρίες που έχει βιώσει από κρατικούς φορείς «[...]σκεφτόσουν να πας στην αστυνομία κι έλεγεσ ' ' ωχ, Χριστέ μου τι έχω να περάσω! ' '. Να πάω πρώτα σε κάποιον ψυχολόγο να μαζέψω τα κουράγια μου... Παρ όλα αυτά έχεις πάρα πολλά προβλήματα με το να μη συμβαδίζει η ταυτότητά σου η τυπική με την ταυτότητά σου που θεωρείς εσύ για τον εαυτό σου και που φαίνεσαι πια και που ακούγεσαι πια, γιατί μονίμως έχεις να επιβεβαιώνεις την ταυτοπροσωπία.[...] αλλά τράπεζες, υπηρεσίες, ΚΕΠ, τηλεφωνία, οτιδήποτε χρειάζεται να δείξεις ταυτότητα, καλείσαι κάθε μέρα να εξηγείς το ίδιο πράγμα. Παρ όλα αυτά η ταυτότητά μου είναι γυναικεία [...] γιατί είμαι κύπριος πολίτης και στην Κύπρο δεν έχει περάσει ο νόμος αυτός [...]πρέπει να αλλάξει και εκεί ο νόμος. [...] Όχι, δε με περιλαμβάνει γιατί όταν συζητάγαμε για να φτιαχτεί αυτός ο

νόμος ζητάγαμε αυτό που είχε περάσει στη Μάλτα, όπου συμπεριλάμβανε και τους κατοίκους της χώρας, ασχέτως με τη χώρα καταγωγής τους, τη χώρα προέλευσης, αλλά αυτό τελικά δε συμπεριλήφθηκε ...» Τα παραπάνω μαρτυρούν πως το άτομο αυτό βρίσκεται σε ένα νομικό κενό, δηλαδή ενώ είναι κάτοικος ενός κράτους που υποτίθεται ότι δεν επιτρέπει τις διακρίσεις βάσει φύλου μεταξύ άλλων, στην πραγματικότητα δεν υπάρχει σε πρακτικό επίπεδο καμία πρόβλεψη και διασφάλιση της προστασίας των δικαιωμάτων του. Η πολιτειότητα σε αυτήν την περίπτωση κρίνεται βάσει του τόπου καταγωγής και όχι βάσει του πραγματικού τόπου κατοικίας, μη επιτρέποντας έτσι στο Γιώργο να απολαύσει τα δικαιώματα που απολαμβάνουν οι Έλληνες πολίτες, παρόλο που ζει στην Αθήνα εδώ και τουλάχιστον είκοσι χρόνια. Η προστασία που του παρέχει το ελληνικό κράτος βρίσκεται σε μια γκρίζα ζώνη θα λέγαμε.

Ένα ακόμα ζήτημα διακριτικής μεταχείρισης που προκύπτει στη ζωή του Γιώργου είναι η συμπεριφορά των γιατρών και των εξυπηρετούμενων όποτε χρειάζεται να κάνει χρήση των υπηρεσιών υγείας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ίδιος: «Για φαντάσου να πάω να κλείσω τεστ ΠΑΠ! Στο νοσοκομείο! Ή... πρέπει να πηγαίνω να κλείνω τεστ ΠΑΠ! (γέλια). [...] Και άντε και είναι ενημερωμένοι οι γιατροί. Οι υπόλοιποι που είναι γύρω και περιμένουν;

Σ.Κ.- Ναι, δεν έχουν τη διακριτικότητα ε;

Γιώργος- Όχι

Σ.Κ.- Όχι, ε; Πρέπει να το ζεις όλο αυτό κάθε φορά;

Γιώργος - Ναι (με πικρό χαμόγελο)»

Ο Τάσος μας ενημερώνει ότι υπέστην διακριτική μεταχείριση κυρίως από την οικογένειά του, γεγονός που τον οδήγησε στον αποκλεισμό του από το οικογενειακό του περιβάλλον. Δε θα παρατεθούν χωρία από το κείμενο της συνέντευξής του, καθώς εξιστορήθηκε εκτενώς η σχέση του με την οικογένεια στην ανάλυση προηγούμενης θεματικής. Στο εργασιακό επίπεδο, μας πληροφορεί πως τα προβλήματα που αντιμετώπισε σε εργασιακά περιβάλλοντα σε σχέση με την ταυτότητα φύλου του, ήταν ήσσονος σημασίας, καθώς η στρατηγική που ακολούθησε ήταν αρχικά να ξεκινήσει να εργάζεται στο εξωτερικό και όταν επέστρεψε στην Ελλάδα να επιλέγει να εργάζεται σε επιχειρήσεις που πληρούσαν διεθνή κριτήρια

όσον αφορά τις καλές πρακτικές που ακολουθούνταν στο εσωτερικό τους σε σχέση με τη διαφορετικότητα και το σεβασμό σε αυτήν. Το συγκεκριμένο συμπέρασμα προκύπτει από το εξής παράθεμα του Τάσου, που χρησιμοποιήθηκε και σε προηγούμενο σημείο της ανάλυσης: « [...] και πηγαίνω στο HR και είχαμε πρόβλημα, το οποίο ήτανε ότι δε μου αλλάζαν το μέηλ, δηλαδή το μέηλ ήτανε *Tasia.company.com* και πάω στο HR και λέω μα δεν με ξέρει κανείς έτσι πρώτον, δεύτερον είμαι σε διαδικασία αλλαγής, τρίτον φτιάχτε το! [...] Στην Αγγλία, το νόμο για *equality rights* τον ήξερα απ' έξω κι ανακατωτά. Στην Ελλάδα δεν ήξερα ότι έχουμε τέτοια... Και τους λέω "λοιπόν κοιτάχτε τι θα γίνει, ή θα το φτιάξετε ή θα κάνω φασαρία, ό,τι θέλετε..." και μου το φτιάξανε. Ήτανε και *multi-culti* και μου το παίζανε και *diversity* εταιρία και μη γίνει χαμός... Οπότε δεν είχα θέμα εγώ στην Ελλάδα...» ή σε άλλο σημείο που αναφέρει πως: «Επίσης, είναι αυτό που σου έλεγα πριν, δεν έχω δουλέψει σε ελληνικές εταιρείες, δηλαδή και στη "τάδε εταιρία", ναι μεν ο ceo είναι Έλληνας, αλλά το *mentality*... Ουσιαστικά το σλόγκαν τους είναι *come as you are*. Οπότε, οποιοσδήποτε...»

Ένα πεδίο της καθημερινότητας στο οποίο ο Τάσος αντιμετώπισε δυσκολίες και διακριτική μεταχείριση ήταν όποτε έπρεπε να αποδείξει την ταυτοπροσωπία με τα έγγραφά του σε διάφορες υπηρεσίες, προτού προβεί σε αλλαγή της καταχώρισης των στοιχείων του. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει με χιούμορ: «Το ότι νομίζουν όλοι ότι τους δουλεύεις, στις τράπεζες για παράδειγμα. [...] είχαν τα παλιά στοιχεία, μου λέγανε "Ναι, θέλω να μιλήσω με την κυρία όμως". Λέω "ναι, εγώ είμαι", εεε ξέρεις, και μου ξαναλέγανε "ε, θα θέλαμε την κυρία όμως", και μετά να προσπαθείς να ανεβάσεις τη φωνή (και κάνει επιτηδευμένα ψιλή τη φωνή του), "ναι, αλλά εγώ είμαι" (γέλια), δεν μπορείς, (και ξανά κάνει επιτηδευμένα ψιλή τη φωνή του), "ναι, αλλά εγώ είμαι". (Παύση). Δηλαδή έπρεπε να τους πείσεις!»

Όπως μας πληροφορεί ο ίδιος, σε σημαντικό βαθμό τον έχει βοηθήσει το γεγονός ότι προέβη σε αλλαγή των στοιχείων του από γυναικεία σε ανδρικά. Τον έχει ανακουφίσει και γλυτώσει από πολλές φθοροποιές επεξηγήσεις στην καθημερινότητά του σε σχέση με την ταυτότητα φύλου. Του παρέχει νομική και ψυχική διασφάλιση το γεγονός ότι απολαμβάνει της θεσμικής κάλυψης του κράτους σε σχέση με τον αυτοπροσδιορισμό του, αναδεικνύει την αίσθηση πολιτειότητας που του αναλογεί και μειώνει το φάσμα των περιστατικών που του οξύνουν τη δυσφορία

φύλου. Με λίγα λόγια έχει συνδράμει στην ευημερία του ως τρανς άτομο. Ο ίδιος αναφέρει: «*Αν η ταυτότητά μου λέει αυτό που λέει, το διαβατήριό μου λέει male κι όλα αυτά, δεν πα να νομίζεις εσύ ότι είμαι και η Penelope Cruz! Χέστηκα! (γέλια)* Δηλαδή, θέλω να σου πω, ότι εφόσον έχω το χαρτί, δεν πα να νομίζει ο καθένας ό, τι θέλει...[...] *Ενώ ας πούμε, τώρα, δεν έχω θέμα... -Το όνομά σας; -Τάδε Τάσος. Πολύ ωραία. Δεν υπάρχει ποτέ υπόνοια».*

Η Πένυ, σε σχέση με το ζήτημα της διακριτικής μεταχείρισης και του αποκλεισμού, αναφέρει πως κατέχει κεντρικό ρόλο στη ζωή της. Το βίωμά της αποτυπώνεται σε λίγες λέξεις στα εξής λόγια της: «*Εκείνες τις εποχές ήταν αδιανόητο να πας ακόμη και σε ένα εστιατόριο και να μη σε σερβίρανε ένα φαγητό να φας, φαντάσου να βρεις δουλειά... [...] Γιατί δεν ήσουν περιθώριο, ήσουν περιθώριο τη μέρα, αλλά το βράδυ σε είχανε θεά... κατάλαβες; Κι είχες τα ωραιότερα αγόρια στο κρεβάτι σου...».* Μας περιγράφει πως ήταν αποκλεισμένη ακόμα και από τις πιο απλές καθημερινές δραστηριότητες, όπως είναι το να σερβιριστείς ως πελάτισσα σε κάποιο κατάστημα. Ήταν εκτοπισμένη από τον κόσμο της ημέρας και της κοινής καθημερινής ζωής. Το μόνο πεδίο στο οποίο γινόταν αποδεκτή δίχως να υφίσταται διακρίσεις, ήταν αυτό του τομέα της σεξουαλικής εργασίας. Ήταν ακόμη ως τρανς γυναίκα, αποκλεισμένη από την γκέι κοινότητα της εποχής, τον μόνο κοντινό χώρο με το έμφυλο ζήτημα ως κοινό σημείο αναφοράς, καθώς μας αναφέρει: «*Οι πιο ρατσιστές απέναντι στις τρανς ήταν η γκέι κοινότητα για ένα διάστημα μεγάλο, γιατί θέλανε να περάσουνε στην ετεροκανονικότητα, ότι αυτοί είναι καθώς πρέπει στην κοινωνία κι όλα αυτά και οι τρανς είναι 'άντε τώρα, με τον υπόκοσμο, με τις πουτάνες, με εκείνο, με το άλλο', μισούσανε τη θηλυκότητα, μην κοιτάς τώρα τα τελευταία χρόνια που δημιουργείται το queer, όλα αυτά και βγήκανε όλα αυτά στην επιφάνεια και στεγάστηκε ο κόσμος ιδεολογικά κάπου.»*

Μας αναλύει πως συνακόλουθο του αποκλεισμού των τρανς από την εργασία, ήταν η εργασιακή επισφάλεια και η οικονομική δυσπραγία. Δηλαδή το σχήμα που περιγράφει είναι ότι οι διακρίσεις οδηγούν στον αποκλεισμό και αυτός με τη σειρά του στην οικονομική δυσπραγία, τη φτώχεια και την ανασφάλεια που τη συνοδεύει. «*Δεν είναι σίγουρο! Δεν είναι. (σσ ότι θα ξαναγεμίσει το πορτοφόλι) Και παθαίνεις καρδιά στο τέλος. Έρχεται μήνας που δεν έχεις τσιγάρα να πάρεις...».* Στο ζήτημα του εργασιακού αποκλεισμού, η Πένυ επανέρχεται επτά φορές κατά τη διάρκεια της

βιογραφικής της συνέντευξης, με έντονο και κατηγορηματικό τρόπο: «Δεν υπάρχει περίπτωση να δουλέψει καμία!» ή σε άλλο σημείο: «Δεν υπάρχει περίπτωση με τις συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα και με την αντίληψη που έχουν οι Έλληνες, να υπάρχει τρανσέξουαλ που να μπορεί να βρει δουλειά.»

Ένα ακόμα σημείο που είναι ενδεικτικό για το ζήτημα του αποκλεισμού που υφίστανται οι τρανς στην Ελλάδα είναι το εξής: «Άρα είναι δύσκολα τα πράγματα... Πολύ δύσκολα... νομίζω είναι η πιο περιφρονημένη κοινωνική ομάδα στην Ελλάδα οι τρανς, ειδικά σε θέματα εργασίας...» ή λίγο παρακάτω «φυσικά κολακεύομαι, φυσικά εκδικούμαι σαν τρανς μια κοινωνία που με είχε σκουπίδι και ξαφνικά...». Είναι μια φράση πολύ συμπαγής και περιεκτική, το να δηλώνει το υποκείμενο ότι νιώθει την περιφρόνηση της κοινωνίας, ότι η κοινωνία την είχε για σκουπίδι, είναι χαρακτηριστικό των διακρίσεων που έχει βιώσει.

Στα προηγούμενα, έρχεται να προστεθεί η διακριτική μεταχείριση που έχει δεχθεί από υπαλλήλους και λειτουργούς υπηρεσιών. Το να επιδιώκουν να τη μειώσουν σε κοινή θέα λόγω της ταυτότητας φύλου της αποτελούσε κοινή πρακτική στην πλειοψηφία των περιστατικών. «Να πας να πληρώσεις το νερό ας πούμε, θες να κάνεις ένα διακανονισμό, δεν ξέρω κι εγώ τι, και σε βλέπουν έτσι και σε αντιμετωπίζουν άσχημα. Μερικοί. Όχι όλοι. Πάντα υπάρχουν εξαιρέσεις, πάντα υπάρχουν και καλοί άνθρωποι που θα σε βοηθήσουν. Πολλές φορές δηλαδή με έχουν ξελασπώσει άνθρωποι που δεν τους ήξερα, από μόνοι τους... Αλλά δεν μπορείς να περιμένεις το τυχαίο να ... την καλοσύνη του ξένου για να... Εκείνη τη στιγμή. Είναι τραγική η κατάσταση. »

Όταν η συζήτηση κινήθηκε στη νομική αναγνώριση ταυτότητας φύλου, η Πένυ τοποθετήθηκε ως εξής: «Η ταυτότητα εμένα προσωπικά δεν με νοιάζει, ούτε σκέφτηκα ποτέ να αλλάξω. Το όνομά μου το επέβαλα, Πένυ με λέγανε ακόμα και οι μπάτσοι, ποτέ δεν με έλεγε κανένας Παναγιώτη! Λοιπόν, ποσώς... Αυτό αφορά τα νέα παιδιά, μελλοντικά και αργότερα. Από και πέρα... Το τώρα τι γίνεται... Τώρα είναι μια αρχή αυτό, φυσικά, είναι μια αρχή, που είναι μακροπρόθεσμη αυτή η αρχή ας πούμε..» Τέλος, μια άλλη τοποθέτηση που κάνει για το ρόλο του κράτους σε σχέση με τις τρανς και την προστασία τους είναι η ακόλουθη: «Το κράτος πρέπει να μεριμνήσει,

να επιδοτήσει επιχειρήσεις, να κάνει, να δείξει και το κυριότερο, σε τρανς που είναι κάποιας ηλικίας, βεβαιωμένης κάποιας ηλικίας, με τη ζωή που έχουμε κάνει στο παρελθόν μας πούμε, αυτό φαίνεται, δεν μπορείς να τους έχεις στο δρόμο, ξέρω φίλες μου που ψοφάνε της πείνας! Όσες δεν έχουνε σπίτι δικό τους είναι ήδη σε κατάσταση υστερίας, θα μείνουν στο δρόμο!». Σε αυτό το σημείο η Πένυ υπονοεί ότι από μόνο του αποτελεί διάκριση το γεγονός ότι δεν υπάρχει καμία υποστηρικτική πρόβλεψη για την ευάλωτη αυτή κοινωνική ομάδα.

ΣΤ) Στρατηγικές επιβίωσης και διαχείρισης της καθημερινότητας: Σε αυτήν τη θεματική ενότητα συγκεντρώθηκαν όλες αυτές οι στρατηγικές που ακολουθήθηκαν από τους αφηγητές και την αφηγήτρια, προκειμένου να διευκολύνουν την επιβίωσή τους. Πρόκειται για μια ποικιλία τεχνικών, που άλλοτε είναι κοινές μεταξύ των ατόμων και άλλοτε διαφέρουν πολύ ως προσεγγίσεις. Οι στρατηγικές αυτές είναι πάντα ανάλογες με τα μέσα που διαθέτει το άτομο σε συγκεκριμένες χρονικές στιγμές και έχουν ως σκοπό είτε τη διευκόλυνση στην επίλυση προβλημάτων των αφηγητριών μέσα στην καθημερινότητα, είτε την εξασφάλιση της επιβίωσής τους.

Ο Γιώργος προκειμένου να εξασφαλίσει την επιβίωσή του και να βελτιώσει τις συνθήκες της καθημερινότητάς του ακολούθησε τις παρακάτω πρακτικές. Αρχικά, όταν τελείωσε τις σπουδές του, ξεκίνησε να εργάζεται πάνω στο αντικείμενό του στον τομέα της εκπαίδευσης. Είχε ήδη όμως συνειδητοποιήσει την ταυτότητα φύλου του και το να του απευθύνονται στο σχολείο ως να είναι γυναίκα και να πρέπει να επιτελεί το γυναικείο φύλο του προκαλούσε φοβερή δυσφορία φύλου και κατάθλιψη. «[...] και ένας λόγος που δεν συνέχισα με την εκπαίδευση ήταν στο ότι πια μου ήταν συνειδητό ποιος είμαι και έπρεπε να είμαι η κα Τάδε... [...] όχι κρίσεις πανικού, ήμουνα ...». Έτσι, μια πρακτική που εφάρμοσε ώστε να διαχειριστεί αυτό το πρόβλημα ήταν να εγκαταλείψει το χώρο της εκπαίδευσης, ώστε να αυτοπροστατευτεί από τις αρνητικές ψυχολογικές συνέπειες. Για να αντισταθμίσει την οικονομική βλάβη, αποφάσισε να προχωρήσει στην απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών, προκειμένου να εξασφαλίσει την οικονομική υποστήριξη από την οικογένειά του και να μη χρειαστεί να αναμετρηθεί με τη σκληρή αγορά εργασίας στο πεδίο της ταυτότητας φύλου του. «Για να ζήσω χρειάστηκε να κάνω διάφορες δουλειές του ποδαριού, κάποιες είχαν να

κάνουν με τη μουσικολογία με την οποία ασχολούμουν -έγραφα παρτιτούρες- κι αυτές από καθηγητές του πανεπιστημίου μου. Και ξεκίνησα να κάνω ένα μεταπτυχιακό ούτως ώστε να έχω μια βοήθεια από το σπίτι μου οικονομική, δηλαδή ο λόγος που ξεκίνησα το μεταπτυχιακό ήταν αυτός». Βλέπουμε σε αυτό το σημείο, πως η παρουσία των υποστηρικτικών δικτύων και δη της οικογένειας, κρίνονται ως κομβικής σημασίας για την παρουσία επιλογών στη ζωή των τρανς ατόμων και τη δυνατότητα που τους παρέχουν στο να μην εξαναγκαστούν να εφαρμόσουν στη ζωή τους πρακτικές οι οποίες θα ήταν βλαβερές.

Μια άλλη πρακτική που ακολουθεί, είναι αυτή της μη σύγκρουσης με την οικογένεια, η διατήρηση μιας σχετικά παθητικής στάσης σε σχέση με τα όσα επικοινωνούνται ή αποσιωπώνται ενδοοικογενειακά για την διεμφυλικότητα του Γιώργου. «[...] είχα οικονομική υποστήριξη από τους γονείς μου, η οποία σχέση μου με τους γονείς δεν είναι ότι δέχονται την ταυτότητά μου [...] πλέον δε βρισκόμαστε και τόσο συχνά [...]. Έχω αλλάξει, τους φέρνω αντιμέτωπους με μια κατάσταση που τους είναι δυσάρεστη και εεεεμ αναγκάζονται να την αντιμετωπίσουν, γιατί εγώ το χω πει και από τα 20, αλλά είναι κάτι το οποίο κάνουμε ότι δε βλέπουμε, οπότε παίζουμε αυτό το παιχνίδι. [...] δε συμβαίνει! [...] όταν μιλάμε στο τηλέφωνο, προκειμένου να μην τσακινόμαστε, δεν απαντάω σε όλα αυτά που λέγονται. Είναι κάτι το οποίο και εγώ έχω συντηρήσει, αυτό το κρυφό, δεν είναι ευθύνη δηλαδή μόνο δική τους, προκειμένου να μην είμαστε μονίμως σε μια ρήξη». Ο τρόπος που αφηγείται τα γεγονότα ο Γιώργος και ιδίως η αλληλουχία της αφήγησής του που αρχικά αναφέρει την οικογένεια ως ‘‘πάροχο’’ διευκόλυνσης και έπειτα αναφέρει τις πρακτικές που εφαρμόζει για την εξομάλυνση των αντιθέσεων, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η επιλογή της μη ρήξης με την οικογένεια έχει ενδεχομένως πολλαπλά οφέλη. Αφενός τη διατήρηση της παρουσίας της οικογένειας ως συναισθηματικού δεσμού, όσο αυτό καθίσταται δυνατό, και αφετέρου τη διατήρηση της παρουσίας της οικογένειας ως υποστηρικτικού δικτύου.

Σε άλλο σημείο της βιογραφικής συνέντευξής του, ο Γιώργος αναφέρει ότι συμμετείχε σε ακτιβιστικά/καλλιτεχνικά δρώμενα με θέμα τη σεξουαλικότητα και την ταυτότητα φύλου. Ο ίδιος μας ενημερώνει πως: «Ναι, γιατί μέσα σε όλα τα πράγματα που έκανα εκείνη την περίοδο, πέραν του ότι πήγα να δώσω αυτήν την συνέντευξη, συμμετείχα σε ένα θεατρικό που ήταν για την ταυτότητα, και για τη σεξουαλική ταυτότητα αλλά και για την ταυτότητα φύλου, μια δράση που η διευθύντρια του σταθμού

την είχε δει τότε και την είχε συγκινήσει. Στο θεατρικό αυτό ακουγόταν ιστορίες ανθρώπων που έχουν βιώσει κάτι από όλα αυτά τα πράγματα». Η παραπάνω πληροφορία μας ενημερώνει για την εμπλοκή του Γιώργου στην LGBTQI κοινότητα και στην πραγματοποίηση της πρόθεσής του να αρθρώσει πολιτικό λόγο πάνω στο έμφυλο ζήτημα. Το παραπάνω αποτελεί μια διαδικασία ενδυνάμωσης της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας, διαδικασία η οποία έχει ευεργετικά αποτελέσματα στη ψυχοσύνθεση των ατόμων και αφετέρου θετικά αποτελέσματα όσον αφορά στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους.

Σε επόμενο σημείο της αφήγησής του, ο Γιώργος μας πληροφορεί ότι συγκεκριμένες επαγγελματικές και εκπαιδευτικές επιλογές που έχει κάνει στη ζωή του, έχουν καθοριστεί από την ταυτότητα φύλου του. Πιο συγκεκριμένα: «[...]πάμε πίσω τώρα, δηλαδή όταν επέλεξα να ασχοληθώ με τη μουσική τεχνολογία ήμουν γύρω στα 19-20. Και ήταν τότε ένας εντελώς ανδροκρατούμενος χώρος. Και ναι, είναι ο λόγος που το επέλεξα. [...] Δεν ήξερα τι μου συνέβαινε, 22-23 κατάλαβα. Δεν μου ήταν συνειδητό, παρ' όλα αυτά, το έχω κάνει για αυτό το λόγο. Και ο λόγος που έχω ξεκινήσει διδακτορικό, [...] εεεεεμμμ είναι για να αλλάξω τίτλο.

Σ.Κ.- Τι εννοείς;

Γιώργος- Πως επιλέγεις ρε παιδί μου τίτλο όταν κλείνεις αεροπορικό εισιτήριο; Mr, Mrs, Dr; Για να μπορώ να επιλέξω κάτι άλλο εκτός από το Mrs». Στην περίπτωση του Γιώργου, η διάνοιξη διόδων για την κατοχύρωση της δημόσιας έκφρασης φύλου του καθίσταται καθοριστική όσον αφορά τις επιλογές και τις στρατηγικές που επιλέγει να εφαρμόσει στη διάρκεια του βίου του. Είναι από τα "δυνατά σημεία" των συνεντεύξεων που μας καθιστούν αντιληπτή τη σχέση αλληλοεξάρτησης που υπάρχει μεταξύ του φύλου και της εργασίας και την άσκηση επιρροής μεταξύ των δύο μεταβλητών.

Οι στρατηγικές επιβίωσης και διαχείρισης της καθημερινότητας που εφάρμοσε ο Τάσος απαντώνται σε μεγάλη ποικιλία, ανάλογα με τα δεδομένα και τα μέσα που είχε στη διάθεσή του κάθε φορά. Αρχικά ο Τάσος, μας πληροφορεί ότι πειραματίστηκε με πρακτικές που σκέφτηκε ότι ενδεχομένως να τον απέτρεπαν από το να προχωρήσει σε φυλομετάβαση. Όπως μας περιγράφει ο ίδιος: « [...] φαντάσου ξέρω γω την πιο στερεοτυπική κοπέλα που μπορείς να φανταστείς, την πιο θηλυκή ύπαρξη του πλα-

νήτη να πηγαίνει να ρωτάει για αυτό. Γιατί είναι σύνηθες φαινόμενο το να το πηγαίνεις στο άκρο. Μπας και το συνηθίσεις.» ή σε άλλο σημείο: «[...] τι χρειάζεται στο νου μου να έχει μια γυναίκα για να μου αρέσει εμένα; 1,2,3 checklist. Άμα κάνω κι εγώ αυτό το checklist μπορεί, όχι να μου αρέσω, αλλά μπορεί και να μην το πάω στην αλλαγή. Δηλαδή δεν αμφισβητούσα ότι δεν είμαι γυναίκα, δεν ήμουν όμως 100% σίγουρος ότι πρακτικά μπορώ να το κάνω.» Επομένως, έκανε προσπάθειες να συμφιλιώσει το βιωμένο του φύλο με το βιολογικό του σώμα, μήπως καθώς αφενός έδινε κάποιες πιθανότητες να τα συμφιλιώσει και αφετέρου δεν ήταν σίγουρος για την ύπαρξη της δυνατότητας φυλομετάβασης από γυναίκα σε άνδρα.

Όταν έμαθε για την ύπαρξη της δυνατότητας αυτής, εξασφάλισε από την οικογένειά του την οικονομική τους υποστήριξη ώστε να πάει στο εξωτερικό για τη συνέχιση των σπουδών του από τη μια πλευρά και από την άλλη για να θέσει σε εφαρμογή την εκκίνηση της φυλομετάβασης, μακριά από το οικογενειακό περιβάλλον. Όπως μας πληροφορεί, έφυγε για την Αγγλία κυρίως για να προβεί στην επιθυμητή φυλομετάβαση: «[...] γιατί δεν ήθελα να είμαι από αυτούς που φτάνουν 50 χρονών και δεν το κάνουνε, οπότε λέω θα φύγω έξω και θα πάω Λονδίνο. Φεύγω για μεταπτυχιακό, χορηγούμενο από τους γονείς, οι οποίοι φυσικά δεν είχανε ιδέα ως τότε». Άρα, έως τότε υπήρχε απόκρυψη από την οικογένεια του γεγονότος ότι ο Τάσος ένωθε άνδρας από μικρή ηλικία. Ακόμα κι αν έκανε διάφορες προσπάθειες να το επικοινωνήσει, όπως μας έχει πληροφορήσει σε άλλα τμήματα της συνέντευξής του, αυτό ποτέ δεν ειπώθηκε ανοιχτά. Επομένως, όσο βρισκόταν στο Λονδίνο δεν φανέρωνε στους γονείς του την πραγματικότητα, προκειμένου να διασφαλίσει την ομαλότητα στη συνέχιση της οικονομικής υποστήριξης έως ότου προβεί στη μετάβαση, ξεκινήσει να εργάζεται και αποκτήσει τη δυνατότητα να υποστηρίξει οικονομικά τον εαυτό του. Γιατί γνωρίζοντας καλά τους γονείς του, προφανώς έβλεπε εκ των προτέρων τι θα επακολουθούσε αν τους φανέρωνε τη διεμφυλικότητά του και τα σχέδιά του για τη φυλομετάβαση. «Λονδίνο φεύγω για μεταπτυχιακό, το πληρώνουν οι δικοί μου, εγώ ευκαιρία έψαχνα να φύγω κιάλας... Οπότε λέω θα το κάνεις έτσι, όσο υπάρχει η χορηγία θα το παίζεις 'ναι μανούλα, όλα καλά' και με το που θα τελειώσει η χορηγία όμως και βρεις δουλειά, επιτέλους όλα... Πάμε!». Η στρατηγική που ακολούθησε, στην πραγματικότητα περιλαμβάνει τη μεγαλύτερη

δυνατή συγκέντρωση εφοδίων, ώστε όταν θα χρειαστεί να προβεί στην αποκάλυψη στους γονείς του αλλά και στον κόσμο της εργασίας για την ταυτότητα φύλου του, να έχει όσα το δυνατόν περισσότερα προνόμια ώστε να μπορέσει να αντιπαρέλθει τις δυσκολίες που θα ακολουθούσαν.

Όταν πλέον πέρασε ο χρόνος και αποκαλύφθηκε στην οικογένειά του ότι είναι τρανς άνδρας, είχε ολοκληρώσει και το μεταπτυχιακό του και επέστρεψε στην Ελλάδα όπου και βρήκε εύκολα εργασία παρουσιάζοντας τον πραγματικό εαυτό του: « *Και της λέω (ς της μητέρας του) τελείωσε το αστείο, τελείωσαν τα καρναβάλια, ή θα το πάρεις απόφαση ή τέλος. Και βρίσκω δουλειά εδώ στην τεχνική υποστήριξη [...] όταν είπα "τα ονόματά σας" τους είπα ότι "λοιπόν, η ταυτότητα λέει Τασία, αλλά θα με φωνάζετε ή Τάσο ή Σούλη, ό,τι θέλετε από τα δύο"*, όπου εγώ τώρα, φάση με σουτιέν κι έτσι, εντάξει όχι Μπάρμπι, αλλά ήταν εκεί (ς το γυναικείο βιολογικό φύλο), το βλέπανε... *Μου λένε "μα πώς κτλ;" τους λέω "δε θα ρωτάτε και πολλά, αυτό θα γίνει και τέλος" [...] ήμουν σε φάση "δε θα ανεχτώ τίποτε άλλο!"*, ούτε από την οικογένεια, ούτε από τη δουλειά, ούτε από κανέναν!». Ο Τάσος εισήλθε στο νέο του εργασιακό περιβάλλον πολύ δυναμικά και διεκδικητικά. Αυτό συνέβη, καθώς αφενός εισήλθε σε ένα εργασιακό περιβάλλον που γνώριζε πολύ καλά ότι εργασιακά μπορεί να ανταπεξέλθει και αφετέρου η επιλογή του συγκεκριμένου εργασιακού περιβάλλοντος κάθε άλλο παρά τυχαία ήταν. Στρατηγικά επέλεξε και την εργασία του και στις επόμενες δουλειές του, οι οποίες ήταν διεθνείς εταιρίες με απόψεις που συμβαδίζουν περισσότερο από τις αντίστοιχες ελληνικές όσον αφορά στη διαφορετικότητα των υπαλλήλων τους και είναι περισσότερο θετικά προσκείμενες σε τέτοια περιστατικά. Ο ίδιος μας πληροφορεί: «*Ήτανε και multi-culti και μου το παίζανε και diversity εταιρία [...] ! Έκανα καλά τη δουλειά μου και ήμουν από τους καλύτερους, οπότε, βρές μου μια δικαιολογία να με απολύσεις... Δηλαδή, γενικά, χρησιμοποίησα ό,τι μπορούσα να χρησιμοποιήσω. [...] δεν έχω δουλέψει σε ελληνικές εταιρείες, δηλαδή και στη τάδε εταιρία, ναι μεν ο ceo είναι Έλληνας, αλλά το mentality... Ουσιαστικά το σλόγκαν τους είναι come as you are. Οπότε, οποιοσδήποτε...».*

Μια ακόμα στρατηγική που φαίνεται να χρησιμοποιεί ο Τάσος στον εργασιακό του χώρο προκειμένου να εξομαλύνει ή να προλάβει περιστατικά που ενδεχομένως να έφερναν τον ίδιο ή τους συναδέλφους του σε δύσκολη θέση, είναι η ειλικρινής στάση

του απέναντί τους και η εκπαίδευσή τους σε ζητήματα έμφυλης κουλτούρας. Για αυτό το θέμα μας πληροφορεί: « Έχει να κάνει και με το πως εξηγείς! [...] Άρα λοιπόν , όταν με ρωτήσανε, γιατί, εντάξει, χρειάστηκε να πω ότι είμαι ο Τάσος και όχι η Τασία, και λέγανε “μα πως;” έλεγα “τι μα πώς; [...] Και του λέω ένα παράδειγμα, ο Τάδε, από το Αγρίνιο, του λέω “άμα σου έλεγε εσένα η μάνα σου να βάλεις κραγιόν κι ένα φουστάνι και να πας σε ένα γάμο, θα πάς;”. Όχι, μου λέει, δε θα πάω. “Έ, του λέω, exactly!”. Και ξεκίνησαν να το καταλαβαίνουν όμως έτσι.».

Μια άλλη στρατηγική που θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Τάσος εφάρμοσε με μια σειρά μικρότερων κινήσεων μέσα στην καθημερινότητά του είναι η σαφής στοχοθέτηση και η προσήλωσή του σε αυτή. Ο Τάσος είχε πολύ ξεκάθαρα στο μυαλό του τι θέλει να κάνει, πως θα το επιτύχει καθώς επίσης ότι θα έπρεπε να κάνει υπομονή μιας και τα αποτελέσματα δε θα γίνονταν φανερά από τη μια μέρα στην άλλη. Αυτό καθίσταται φανερό στα εξής λόγια του: «Κι από την άλλη, έχεις και μια επαφή με την πραγματικότητα, ξέρεις αν φαίνεσαι σαν μια πολύ αρρενωπή λεσβία και να περιμένεις να σε λένε Τάκη, δε γίνεται, συγγνώμη... Και να ακούγεσαι σα Στρουμφίτα. Δε γίνεται. [...] Γιατί κι από την άλλη, εγώ ήξερα τι θέλω να κάνω. Απλά λίγη υπομονή. [...] Και έχοντας ζήσει στο Λονδίνο πως είναι η εκεί πραγματικότητα , ήξερα ότι ερχόμουν εδώ πέρα που γίνεται λίγο χαμός. Ήξερα... Είναι σαν να λές ότι θα πάς στο Ντουμπάϊ με μπικίνι, δε γίνεται.».

Άρα, η υπομονετική συμπεριφορά που επεδείκνυε ο Τάσος, θα μπορούσε να λεχθεί πως αποτελούσε στρατηγική διαχείρισης, σύμφωνα με την οποία έδινε χρόνο στον εαυτό του έως ότου επιτύχει το επιθυμητό φαινοτυπικό αποτέλεσμα, ενώ ταυτόχρονα έδινε το χρόνο και στους γύρω του να τον συνηθίσουν και να αντιληφθούν τι εστί όλη αυτή η μετάβαση.

Οι στρατηγικές που κλήθηκε να εφαρμόσει η Πένυ, έχουν να κάνουν πρωτίστως με ζητήματα οικονομικής επιβίωσης και πολύ δευτερευόντως με άλλα ζητήματα. Αρχικά, αναγκάστηκε να δουλέψει ως εκδιδόμενη γυναίκα από την εφηβική της ηλικία οπότε και έφυγε από το σπίτι της, ελλείψει άλλων εργασιακών επιλογών. Αναγκάστηκε δηλαδή να προσχωρήσει σε ένα δύσκολο, επικίνδυνο και παράνομο εργασιακό περιβάλλον. Στη συνέντευξή της αυτό αποτυπώνεται ως εξής: «[...] τρανσέξουαλ που οι περισσότερες είναι αναγκασμένες να βγούνε στο πεζοδρόμιο [...] Πως θα τα βγάλεις όλα αυτά τα λεφτά; Αναγκαστικά πρέπει να κάνεις πεζοδρόμιο. Δε σε στηρίζει κανένας».

Μια άλλη στρατηγική που εφαρμόζει προκειμένου να εξασφαλίσει την επιβίωσή της είναι η απεύθυνση στο προνοιακό σύστημα και η εξαπάτησή του. Η Πένυ μας περιγράφει : « [...] τώρα παίρνω κι ένα επίδομα [...] αλλά με μαμουνιά και αυτό, έτσι; [...] Είχα πάθει καρδιά και με την καρδιά με βγάλανε ένα χρόνο, όμως το μπαλονάκι είναι ένα 20% στα ποσοστά (αναπηρίας), πρέπει να έχεις ένα 67% και πάνω [...] Και πάω, έχω μια οργάνωση που πάω κι ασχολείται εκεί με τα ψυχολογικά και μου δίνουνε ένα χαρτί ότι έχω τάσεις αυτοκτονίας, πως θα ζήσω, πως θα πεθάνω, ότι είμαι μέσα στο σπίτι, τέτοια.. ε, και εντάξει, μου το βγάλανε μέχρι στιγμής για 2 χρόνια. Αλλά πρέπει να περνάς κάθε φορά επιτροπή... και ταλαιπωρία και πηγαίνεις εκεί αχτένιστη και κλάψα και εμ κι από δω κι από κεί... Αλλά τι να κάνεις; Τι να κάνεις όμως; Είναι 630 ευρώ το δίμηνο. Τα νοίκια σου». Παρόμοιες πρακτικές, ή έτερες πρακτικές μικροπαρανομίας ακολουθούν και άλλες τρανς που γνωρίζει, αν και δεν το περιγράφει λεπτομερώς, είναι σαφές ότι δε θέλει να εκθέσει μέλη της κοινότητας: «Τίποτε, θα κλέψουνε, θα κάνουνε, θα δείξουνε, ξέρω και γω τι θα κάνουν η καθεμιά;

ΣΚ- Στην παρανομία ας πούμε; Μικροπαρανομία;

Πένυ- Τι θα κάνουν; Τι θα κάνουν; Κι εγώ έχω βρεθεί σε αδιέξοδα πολλές φορές και βγήκα στο facebook και ζητιάνευα, παιδιά δώστε μου κάνα φράγκο, γιατί δεν έχω... Δεν το έκανα έτσι, το έκανα αλλιώς! Αλλά τι να κάνεις; Φαντάσου άλλοι που δεν είναι η Πένυ! Δε γίνεται!».

Περιγράφοντας τις πρακτικές των άλλων τρανς, η Πένυ μας φανέρωσε και ακόμα μια δική της: το να ζητά βοήθεια από τους γνωστούς της. Ένας άλλος τρόπος που τη βοηθά να τα βγάζει πέρα είναι η θετική της απόκριση σε περιστασιακές δουλειές που προκύπτουν: «Να, τώρα με καλέσανε και έπαιξα σε μια ταινία με δυο διάσημους ηθοποιούς, [...] Το οποίο εξελίσσεται το σενάριο και μου δώσανε και μένα ένα μικρό πέρασμα. Μου δώσανε και 700 ευρώ όμως για 4-5 ώρες». Ένα άλλο μέσο που χρησιμοποιεί για να ανταπεξέρχεται οικονομικά όταν παρίσταται ανάγκη, είναι η πώληση του καλλιτεχνικού της έργου ή άλλων που έχει στην κατοχή της: «Υπάρχει μια μερίδα ανθρώπων που δεν έχει λεφτά καθόλου. Το βλέπω αυτό κάθε μέρα. Εγώ αν δεν είχα, να, τώρα πούλησα πίνακα που είχα 3000 ευρώ και τα έβγαλα πέρα. [...] 2-3 έχω του Τάδε. Και την έβγαλα πέρα, αλλιώς τι νομίζεις; Φωτογραφίες δεν πουλάω

κι όσες πουλάω, τις πουλάω στο εξωτερικό, εδώ μου τις ζητάνε φτηνά κι εγώ δεν τις δίνω φυσικά...».

Μια άλλη στρατηγική που έχει εφαρμόσει στο παρελθόν η Πένυ προκειμένου να ενδυναμώσει τη θέση της στην εργασία της, ήταν η "εκπαίδευση" του επικείμενου πελατειακού κοινού της. Όπως το περιγράφει και η ίδια: «Εγώ πήγαινα στα βοτσαλάκια στο τάδε μέρος τα μεσημέρια επί χρόνια ας πούμε. Εκεί στο σπίτι στο εγκαταλελειμμένο, στα βοτσαλάκια, στην παραλία είχε ένα σπιτάκι από πίσω και έπαιρνα 10-15 πιτσιρίκια κάθε μέρα. 16-17-18-15-16-17 χρονών. Αυτά, τα παίρναμε έτσι, για να τα έχουμε για του χρόνου όταν μεγαλώσουν. Ξέρεις πόσα χιλιάδες Πειραιωτάκια έχουμε κάνει αντράκια; Περιστέρι, Αιγάλεω, Δραπετσώνα από εμάς βγήκανε....».

Άλλες στρατηγικές που η Πένυ εφάρμοσε και δεν είναι σχετικές με ζητήματα επιβίωσης, αλλά περισσότερο ψυχικής ενδυνάμωσης και διαχείρισης της καθημερινότητας είναι η λήψη μέτρων αυτοπροστασίας και θέσπισης προσωπικών ορίων. Αυτό αποτυπώνεται ξεκάθαρα στο παρακάτω απόσπασμα: «Και κοιτάς να κάνεις πράγματα μέχρι να μη φθείρεις τον εαυτό σου». Ακόμα, ένα άλλο ζήτημα που προκύπτει, είναι αυτό με τα προσωπικά όρια σε σχέση με τις προσβλητικές συμπεριφορές. Σε αυτές τις περιπτώσεις η διαχείριση της Πένυ είναι να αμύνεται επιτιθέμενη, μη αφήνοντας περιθώριο και χώρο στον άλλο: «μόλις δούνε ταυτότητα και γράφει πάνω... Αρχίζουν: (κάνει τη φωνή της στριγκιά) "Κύριε, κύριε!" - κεριά και λιβάνια μη σε πλακώσω στο ξύλο μωρή! Και το κάνουν επίτηδες. Το κάνουν επίτηδες. "Α, γράφει η ταυτότητα έτσι!" -μη σου πιάσω το τέτοιο, μια μέρα της λέω μιανής [...] Πατσαβούρα!". Δηλαδή, αντιδράς κι εσύ έτσι, γιατί είσαι αναγκασμένη να αντιδράσεις έτσι. Δυστυχώς. Δυστυχώς είσαι αναγκασμένη να φερθείς άσχημα, γιατί αν δε φερθείς άσχημα, την άλλη φορά σε πηδήξανε εντελώς».

Γ) ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα διπλωματική μελέτη είχε ως στόχο την ανάδειξη του τρόπου που σχετίζεται η διεμφυλικότητα με την ένταξη στην αγορά εργασίας στον ελλαδικό χώρο. Η

ανάδειξη αυτής της σχέσης, βρίσκεται σε απόλυτο συσχετισμό με επιμέρους παράγοντες, οι οποίοι ήταν απαραίτητο να ανασυρθούν στην επιφάνεια προκειμένου να αναλυθούν υπό το πρίσμα τους τα γεγονότα και οι ιστορίες ζωής τις οποίες μας εξασφάλισαν τα συνεντευξιαζόμενα πρόσωπα. Μέσα λοιπόν από αυτές τις παραμέτρους που προκύπτουν από το βίωμα των αφηγητών, σε συνδυασμό με τα εργαλεία που ελήφθησαν από το θεωρητικό μέρος της έρευνας, απαντήθηκαν τα ερευνητικά ερωτήματα που ετέθησαν αρχικά και ήταν τα εξής: α) Σχετίζεται η τρανς ταυτότητα φύλου των ατόμων με την επαγγελματική τους κατάσταση; β) Ποιοι άλλοι παράγοντες σχετίζονται με την εργασιακή τους εξέλιξη; γ) Με ποιους τρόπους επηρεάζει η μια μεταβλητή (ταυτότητα φύλου) την άλλη (εργασία); δ) Ποιες οι δυναμικές των μεταβλητών ως ανταγωνιστικά στοιχεία στο στίβο της επαγγελματικής ένταξης/αποκατάστασης/εξέλιξης;

Καθώς πρόκειται για μια έρευνα μικρής εμβέλειας και συμμετοχής υποκειμένων, δε θα μπορούσαμε να πούμε ότι αντιπροσωπεύει ολόκληρη την τρανς κοινότητα απαραίτητως, αλλά περισσότερο αποτελεί έναν ενδεικτικό "οδηγό" σε σχέση με τα ζητήματα που επηρεάζουν τα διεμφυλικά πρόσωπα ως προς την εργασιακή τους κατάσταση και διαδρομή. Στο πρώτο ερευνητικό ερώτημα η απάντηση ήταν θετική για τους δύο από τους τρεις αφηγητές της μελέτης. Η ταυτότητα φύλου σχετίζεται άρρηκτα με την εργασιακή κατάσταση. Ο πρώτος αφηγητής, 43 ετών, βρέθηκε να είναι θύμα διακρίσεων και αποκλεισμού που οδήγησε σε μακροχρόνια ανεργία λόγω της ταυτότητας φύλου του. Ο δεύτερος αφηγητής, 29 ετών, δεν αντιμετώπισε σημαντικό πρόβλημα στην ανεύρεση εργασίας. Η τρίτη αφηγήτρια, 63 ετών, εξαναγκάστηκε να εργάζεται ως εκδιδόμενη, ελλείψει άλλων εργασιακών επιλογών. Αυτή η διαφοροποίηση που παρουσιάζεται στο δείγμα αρχικά δείχνει πολύ περίεργη, όμως αν ανατρέξει κανείς στα δεδομένα της ζωής του κάθε υποκειμένου, μπορεί να βρει εξηγήσεις. Αρχικά μπορεί να εξηγηθεί από τις ηλικίες των αφηγητών και συνακόλουθα από το ιστορικό πλαίσιο που υπήρχε κατά την περίοδο που επικοινωνήσε ο καθένας και η καθεμία κοινωνικά την ταυτότητα φύλου τους, ταυτότητα η οποία βρίσκεται στον αντίποδα της ετεροκανονικότητας. Στις περιπτώσεις του Γιώργου και της Πένυς, που είναι και οι μεγαλύτεροι σε ηλικία, η έκφραση της διεμφυλικότητάς τους έλαβε χώρα

σε μια εποχή που η τρανς κατάσταση γινόταν αντιληπτή μόνο ως “ανωμαλία”, ήταν ηθικά μεμπτή και στιγματισμένη, δεν είχε καμία εκπροσώπηση στο δημόσιο λόγο, καθώς και καμία θεσμική αναγνώριση και προστασία. Σε ένα τέτοιο κοινωνικό πλαίσιο, είναι εύλογο να υπάρχει δυσκολία στο να εργαστεί ένα τρανς πρόσωπο. Στην περίπτωση του Τάσου, που είναι νεότερος, το πλαίσιο είχε κάπως αλλάξει. Οργανώσεις ΛΟΑΤΚΙ είχαν κάνει την εμφάνισή τους, το διαδίκτυο και η διάχυση της πληροφορίας ήταν πλέον υπαρκτές παράμετροι που παρείχαν ορισμένες σχετικές διευκολύνσεις σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο και η πολιτεία είχε αρχίσει πλέον να νομοθετεί προς την κατεύθυνση της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ενάντια στις διακρίσεις αναφορικά με την ταυτότητα φύλου.

Στο δεύτερο ερευνητικό ερώτημα που είχε να κάνει με την καταγραφή των υπολοίπων παραγόντων που σχετίζονται με την εργασιακή εξέλιξη των τρανς προσώπων, η παρούσα μελέτη μας οδήγησε σε μια ποικιλία παραμέτρων οι οποίες επηρεάζουν την ανωτέρω εξέλιξη. Όπως αναφέρθηκε στην αμέσως προηγούμενη παράγραφο, μια από αυτές τις παραμέτρους είναι η κοινωνική συνθήκη μέσα στην οποία παρουσιάζει τον εαυτό του ένα διεμφυλικό πρόσωπο. Το επίπεδο της εκπροσώπησης, της θεσμοθέτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της νομικής προστασίας που εξασφαλίζει το κάθε κράτος για τους τρανς πολίτες του, αποτελούν κοινωνικές παραμέτρους που επηρεάζουν την εργασιακή μεταχείριση που έχουν τα διεμφυλικά πρόσωπα. Το συμβολικό κεφάλαιο που συγκεντρώνουν τα άτομα, αποτελεί ακόμα μια σημαντική παράμετρο που σχετίζεται άμεσα με την επαγγελματική τους πορεία. Στην περίπτωση των δύο τρανς ανδρών της μελέτης, που έχουν στην κατοχή τους σημαντικούς πόρους, βλέπουμε να έχει υπάρξει θετικότερη επαγγελματική εξέλιξη σε σχέση με την Πένυ. Σε αυτό σίγουρα έχει συμβάλει η ανάδειξη των δικαιωμάτων των διεμφυλικών ατόμων, όμως δεν είναι μόνο αυτό. Το συμβολικό κεφάλαιο του Τάσου και του Γιώργου περιλαμβάνει ένα πολύ υψηλό μορφωτικό επίπεδο καθώς και την οικονομική στήριξη από την οικογένειά τους για αρκετό χρονικό διάστημα, έτσι ώστε να τους επιτραπεί να εξελίξουν προσωπικές δεξιότητες οι οποίες θα διευκόλυναν την επαγγελματική τους αποκατάσταση, καθώς επίσης και να διαχειριστούν τη φυλομετάβασή τους με μεγαλύτερη ευχέρεια. Διαφαίνεται δηλαδή το ζήτημα της ταξικότητας αναφορικά με την επαγγελματική εξέλιξη των τρανς, όπως άλλωστε συμβαίνει

και με τον υπόλοιπο πληθυσμό. Ακόμα θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι Τάσος και Γιώργος έγιναν κοινωνοί του ανδρικού προνομίου που δεν τους καθιστούσε τόσο ευάλωτους όσο τις τρανς γυναίκες, καθώς είναι γνωστό ότι οι θηλυκότητες βάζονται συχνότερα και εντονότερα από τις αρρενωπότητες. Η Πένυ λόγω του ότι ανήκε στα χαμηλά οικονομικά και εκπαιδευτικά στρώματα, αλλά και λόγω του ότι είναι τρανς γυναίκα, αναγκάστηκε να εξασκήσει ένα δύσκολο επάγγελμα χαμηλού κύρους, δίχως να έχει ποτέ την δυνατότητα να ξεφύγει από αυτό. Καθίσταται σαφές δηλαδή ότι η επαγγελματική εξέλιξη των ατόμων είναι έμφυλη αλλά και ταξική.

Εκτός από το υλικό κεφάλαιο, πολύ σημαντική θέση στο βίο και την εργασιακή εξέλιξη των αφηγητών, φάνηκε να λαμβάνει το ψυχοσυναισθηματικό τους κεφάλαιο. Η δυνατότητα για τη θετική δόμηση της ταυτότητας και η παρουσία υποστηρικτικών περιβαλλόντων, φάνηκε να κατέχουν πολύ σημαντική θέση στην εξέλιξη της προσωπικότητάς τους και του εργασιακού τους βίου. Η δυνατότητα δηλαδή να επιτελούν και να αναπαριστούν το βιωμένο φύλο και η συνακόλουθη ενδυνάμωση της ταυτότητας, σε συνδυασμό με τη θεσμοθετημένη προστασία των δικαιωμάτων που σχετίζονται με την ταυτότητα φύλου, μπορούν να οδηγήσουν στη θετική έκβαση της εργασιακής ζωής των τρανς ατόμων.

Στο τρίτο ερευνητικό ερώτημα που ερευνά με ποιους τρόπους επηρεάζει η ταυτότητα φύλου την εργασία, προκύπτει από τις συνεντεύξεις και των τριών ατόμων, ότι η διεμφυλικότητα από μόνη της όντως επηρεάζει περισσότερο ή λιγότερο και ανάλογα με το κοινωνικό-ιστορικό πλαίσιο τον εργασιακό βίο των ατόμων. Επιπλέον, οι αφηγητές και αφηγήτριες της παρούσας μελέτης μας ενημερώνουν ομόφωνα για αυτό στο οποίο αναφερθήκαμε λίγο παραπάνω. Για τη διπλή διάκριση που βιώνουν οι τρανς γυναίκες. Βιώνουν διακρίσεις και ως τρανς πρόσωπα, αλλά και ως γυναίκες.

Οι δυναμικές των μεταβλητών του φύλου και της εργασίας αποτελούν δύο ανταγωνιστικά στοιχεία στο στίβο της επαγγελματικής ένταξης, αποκατάστασης και εξέλιξης. Η εργασία αποτελεί το κατεξοχήν πεδίο όπου βρίσκουν εφαρμογή οι αυστηρά ιεραρχικά δομημένες εξουσιαστικές σχέσεις που απαιτούν συγκεκριμένες και τυποποιημένες επιτελέσεις που αναπαριστούν τον επαγγελματισμό, την αποτελεσματικότητα και την κανονικοποίησή τους. Μέρος αυτών των επιτελέσεων αποτελούν και οι επιτελέσεις του φύλου. Όταν εισέρχονται σε τέτοιους χώρους οντότητες που έχουν σπάσει τις νόρμες της ετεροκανονικότητας, τα εργασιακά περιβάλλοντα τις αντιμετωπίζουν

εχθρικά, καθώς απαξιώνουν και κρίνουν αρνητικά και στιγματιστικά τον τρόπο που οι τρανς οντότητες βιώνουν το φύλο τους. Η επιτέλεση του φύλου που αντιτίθεται στην ετεροκανονικότητα, δημιουργεί μια αντίληψη που κατατάσσει τα εν λόγω άτομα ως ανεπιθύμητα στην εργασιακή κανονικότητα. Οι δυναμικές που αντιπαλεύουν είναι αφενός οι εργασιακοί χώροι ως φορείς πλήρους και κάθετα ιεραρχημένης εξουσίας και αφετέρου οι διεμφυλικοί (υποψήφιοι) εργαζόμενοι ως κάτοχοι ορισμένου συμβολικού κεφαλαίου, μέσω του οποίου θα δύνανται να νομιμοποιήσουν την αποτελεσματικότητά τους στα μάτια του εργασιακού φορέα ως εργαζόμενοι, σε συνδυασμό με εργαλεία που προσφέρει το εκάστοτε κοινωνικό-πολιτικό σύστημα ώστε να μπορούν να προστατεύσουν το δικαίωμα αυτό. Όπως φάνηκε από τη μελέτη, όταν μιλάμε για φορείς του δημοσίου ή για εταιρίες “νέας γενιάς”, ανοιχτόμυαλες, οι οποίες είναι ενήμερες και πρόθυμες να εφαρμόσουν πολιτικές στο εσωτερικό τους σύμφωνες με την αρχή της μη διακριτικής μεταχείρισης των υπαλλήλων τους, τα παραπάνω έχουν κάποιο νόημα. Όταν όμως ερχόμαστε στην πραγματικότητα της γενικής εικόνας του ιδιωτικού τομέα και εκτός διαδικασιών ΑΣΕΠ, η κατάσταση δυσκολεύει πολύ. Η αρχή της μη διακριτικής μεταχείρισης στον εργασιακό χώρο θα όφειλε να είναι καθολική και η ορθή εφαρμογή της να διασφαλίζεται με μια σειρά νομοθετικών και ελεγκτικών μηχανισμών. Αντί αυτού, στην Ελλάδα τουλάχιστον, αυτό που συμβαίνει είναι η κατά βούληση των εργασιακών χώρων εφαρμογή της ανωτέρω αρχής.

Θα μπορούσε κανείς να πει αναφορικά με τη σχέση των διεμφυλικών προσώπων και της εργασίας, ότι είναι μια σχέση στην οποία τα διεμφυλικά πρόσωπα κατά βάση αναπαρίστανται ως προβληματικά, στιγματισμένα και περιθωριοποιημένα. Είναι σαφώς ελπιδοφόρο το γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια έχει αρχίσει να υπάρχει κάποια κίνηση προς την κατεύθυνση της προστασίας των δικαιωμάτων των τρανς. Το δυστυχές είναι ότι αυτή η κίνηση αφορά στη διόρθωση του “κακού” που ενδεχομένως να έχει προκληθεί και όχι στην πρόληψή του. Για παράδειγμα, με τη νομική αναγνώριση ταυτότητας φύλου, πλέον ένα διεμφυλικό άτομο έχει τη δυνατότητα να προχωρήσει σε μια επικαιροποίηση των στοιχείων του που θα διευκολύνουν τη ζωή του από εκείνη τη στιγμή και στο εξής, όμως τι θα είχε συμβεί αν υπήρχε κάποια σχετική πρόβλεψη και το διεμφυλικό αυτό πρόσωπο είχε τη δυνατότητα να ζήσει την παιδική και

εφηβική ηλικία ως το επιθυμητό φύλο; Είναι σαφές ότι θα είχε διασφαλιστεί μια ομαλότερη, ασφαλέστερη και με λιγότερους “κραδασμούς” μετάβαση, η οποία θα καθιστούσε περισσότερο ευνοϊκή την μετέπειτα ένταξη του ατόμου.

Το ταξίδι προς την εξίσωση των δικαιωμάτων των διεμφυλικών ατόμων θα μπορούσαμε να πούμε πως μόλις ξεκίνησε. Ευχή όλων, να κρατήσει όσο λιγότερο γίνεται και να φτάσει στο επιθυμητό σημείο σύντομα.

ΠΗΓΕΣ- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Διαδικτυακές πηγές

-Άρθρο 361-Β Ποινικός κώδικας (2015), διαθέσιμο στο:

<https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/pk/arthro-361v-poinikos-kodikas> Ανακτήθηκε στις 23/02/2019

-American Psychiatric Association (2018), *Gender Dysphoria, DSM-5 Update, Supplement to DIAGNOSTIC AND STATISTICAL MANUAL OF MENTAL DISORDERS, FIFTH EDITION*, διαθέσιμο στο: https://dsm.psychiatryonline.org/pb-assets/dsm/update/DSM5Update_October2018.pdf Ανακτήθηκε στις 2/2/2019

-American Psychiatric Association (2018), *Transition, DSM-5 Update, Supplement to DIAGNOSTIC AND STATISTICAL MANUAL OF MENTAL DISORDERS, FIFTH EDITION*, διαθέσιμο στο: https://dsm.psychiatryonline.org/pb-assets/dsm/update/DSM5Update_October2018.pdf Ανακτήθηκε στις 2/2/2019

-*Being Trans in the European Union-Comparative analysis of EU LGBT survey data* (2014), διαθέσιμο στο: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-being-trans-eu-comparative-0_en.pdf Ανακτήθηκε στις 17/1/2019

-Colour Youth, *Ορολογίες, Έκφραση φύλου*, διαθέσιμο στο: www.colouryouth.gr/terms/ Ανακτήθηκε στις 27/1/2019

-Colour Youth, *Ορολογίες, Τρανσέξουαλ*, διαθέσιμο στο: www.colouryouth.gr/terms/ Ανακτήθηκε στις 27/1/2019

-Ειρηνοδικείο Θεσσαλονίκης (2018), Απόφασή 444Ε/2018, διαθέσιμο στο:

<https://www.hlhr.gr/wp-content/uploads/2018/06/%CE%95%CE%B9%CF%81%CE%B7%CE%BD%CE%98%CE%B5%CF%83-444%CE%95-2018.pdf> Ανακτήθηκε στις 24/2/2019

-Ευρωπαϊκό Δικαστήριο (2016), *απόφαση C-451/2016*, διαθέσιμο στο: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-451/16> Ανακτήθηκε στις 24/2/2019

-Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1950), *άρθρο 8*, διαθέσιμο στο: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ELL.pdf Ανακτήθηκε στις 24/2/2019

-European Convention (2000), *Human Rights- Charter of Fundamental Rights*, διαθέσιμο στο: https://eur-lex.europa.eu/print-pdf.html?pageTitle=%CE%93%CE%BB%CF%89%CF%83%CF%83%CE%AC%CF%81%CE%B9%CE%BF+%CF%83%CF%8D%CE%BD%CE%BF%CF%88%CE%B7%CF%82&currentUrl=%2Fsummary%2Fglossary%2Fhuman_rights.html Ανακτήθηκε στις 28/10/2018

-Κοινοβουλευτική Ολομέλεια του συμβουλίου της Ευρώπης (2015), *Απόφαση 2048/2015*, διαθέσιμο στο: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=21736> Ανακτήθηκε στις 24/2/2019

-Κωστόπουλος Ζακ, συνέντευξη διαθέσιμη στο:

<https://www.klik.gr/gr/el/humans-of-athens/zackieoh-i-proti-kuria-tis-lgbtqi-koinotitas/> Ανακτήθηκε στις 26/12/2018.

-Kimble G. A (1998), *Learning Theory*, διαθέσιμο στο:

<https://www.britannica.com/science/learning-theory#ref586940> Ανακτήθηκε στις 9/2/2019.

-N. 4443/2016 (2016), διαθέσιμο στο:

https://www.synigoros.gr/resources/N4443_2016.pdf Ανακτήθηκε στις 23/02/2019

-N. 4491/2017 (2017) , διαθέσιμο στο: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-nomothesia-genikou-endiapherontos/nomos-4491-2017-fek-152a-13-10-2017.html> Ανακτήθηκε στις 17/1/2019

-Πύλλη Μ.1, Ραφτόπουλος Β.2, (2012), *Περιγραφή των βασικών μεθόδων δειγματοληψίας των δύσκολα προσβάσιμων πληθυσμών που χρησιμοποιούνται στην επιτήρηση της HIV λοίμωξης*, Athens Medical Society, διαθέσιμο στο: <http://www.mednet.gr/archives/2012-6/pdf/737.pdf> Ανακτήθηκε στις 2/4/2019

-*The Yogyakarta Principles* (2008), διαθέσιμο στο: <http://yogyakartaprinciples.org/> Ανακτήθηκε στις 2/2/2019

Βιβλιογραφία

-Acker. J (2000), *Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations*, στο M Kimmel & A Aronson (eds), *The Gendered Society Reader*, Oxford University Press, New York.

-Bereni. L (2012), *Introductionaux etudes sur le genre* , Paris: De Boeck

-Butler Judith (1η δημοσίευση 1988), «*Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία*», στο Αθηνά Αθανασίου (επιμ.) (2006) , *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, εκδ. Νήσος, Αθήνα

-Crane Diana (2000), *Fashion and Its Social Agendas: Class, Gender, and Identity in Clothing*, The university of Chicago Press, Chicago

-Hammarberg Thomas (2009), *Human Rights and gender Identity*, Strasbourg, published by the Commissioner for Human Rights

-Hopf, C. (2004), *Research ethics and qualitative research*, In U. Flick, E. von Kardorff & I. Steinke(eds). *A companion to qualitative research*. London: Sage Publications.

-Howitt D. (2010), *Introduction to qualitative methods in psychology*. Harlow: Pearson Education Limited

-Ίσαρη Φ, Πουρκός Μ (2015), *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση*, ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ, Αθήνα

- Jenkins Richard (2008), *SOCIAL IDENTITY*, THIRD EDITION, Routledge, Simultaneously published in the USA and Canada
- Laquer Thomas, (2003), *Making Sex*, εκδόσεις Πολύτροπον, Αθήνα για Ann Oakley (1972), *Sex, Gender and Society*
- Mason J. (2009), *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, (8η εκδ.) (μτφρ. Ε. Δημητριάδου, επιμ. Ν.Κυριαζή) Αθήνα: Πεδίο.
- Mc Dowell Linda (2004), *Gender, Identity and Place: Understanding Feminist Geographies*, Polity Press with Blackwell Publishers Ltd, Oxford
- Ong Aihwa (1988), «*The Production of Possession: Spirits and the Multinational Corporation in Malaysia*» στο *American Ethnologist* Vol. 15, No. 1, *Medical Anthropology* (Feb., 1988), pp. 28-42 (15 pages), WILEY
- Παπαταξιάρχης Ευθύμιος (2006), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Επιμέλεια Παπαταξιάρχης Ευθύμιος- Παραδέλλης Θεόδωρος, συλλογικό, κείμενα των Ε. Παπαταξιάρχης, J. Dubisch, J. Cowan, L. Rushton, L. Danforth, I. Μπεοπούλου, S. Zinovieff, Μ. Ιωσηφίδου, R. Just, Μ. Herzfeld, Ρ. Loizos, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα
- Schinkel Willem and Noordegraaf Mirko (2011), *Professionalism as symbolic Capital: Materials for a Bourdieusian Theory of Professionalism*, *Comparative sociology*, BRILL
- Τσιώλης Γ. (2006), *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις- Η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική έρευνα*, Αθήνα, ΚΡΙΤΙΚΗ
- Τσιώλης Γ. (2010), *Συλλογικός τόμος, Ποιοτική Έρευνα στις Κοινωνικές Επιστήμες*, Αθήνα, Τόπος
- Traianou, A. (2014), *The centrality of ethics in qualitative research*. In P. Leavy (ed.), *The Oxford handbook of qualitative research* (pp. 62-77). New York: Oxford University Press.